

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ОЛЕСЯ
ГОНЧАРА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЛУЦЕНКО СЕРГІЙ МИХАЙЛОВИЧ

УДК 94(6) «1884/1918»:325.4(6:430)

ДИСЕРТАЦІЯ

НІМЕЦЬКІ КОЛОНІАЛЬНІ СПІВТОВАРИСТВА В АФРИЦІ: ФОРМУВАННЯ І ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ (1884–1918 рр.)

07.00.02 – Всесвітня історія

Гуманітарні науки – 032

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

С.М. Луценко

Науковий керівник: Тумаков Олександр Іванович кандидат історичних
наук, доцент

Дніпро – 2017

АНОТАЦІЯ

Луценко С.М. Німецькі колоніальні співтовариства в Африці: формування і повсякденне життя (1884–1918 рр.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія. Робота виконана у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна. Харків, 2017. Захист у Дніпровському національному університеті імені Олеся Гончара. Дніпро, 2017.

У дисертації на основі великого масиву джерел та літератури вперше у вітчизняній історіографії здійснено всебічне дослідження німецьких колоніальних співтовариств, які виникли в африканських колоніях Німеччини наприкінці ХІХ ст.

Розкриваються основні причини німецької еміграції, особливості переїзду переселенців до заморських володінь. Вказується труднощі з якими стикалися колоністи, на перших етапах освоєння протекторатів.

Ретельно проаналізовано соціальну структуру німецьких спільнот в Африці, відображено становище різних соціальних груп переселенців всередині колоніальних співтовариств. Так в формуванні німецьких колоніальних співтовариств в протекторатах брали участь представники усіх верств німецького суспільства і зберігали таку ж, як і в метрополії, соціальну диференціацію. Соціальне положення кожного переселенця в середині колоніального суспільства визначалося, перш за все, сферою його діяльності та наявним капіталом. Найбільш привілейоване місце в спільнотах займали колоніальні чиновники і військові. Вони отримували підвищену заробітну платню і державну пенсію, їм надавалося безкоштовне службове житло, та гарантувалися різноманітні пільги. Однак, особливою повагою серед колоністів користувалися німецькі військовослужбовці охоронних військ і фермери, оскільки перші були в очах переселенців захисниками нової

батьківщини, а другі – міцними власниками, що досягали добробуту своєю власною працею.

З'ясовано, що головним чинником формування декількох колоніальних спільнот, зі своїми специфічними особливостями пов'язано з географічною роз'єднаністю німецьких протекторатів і слабким транспортним зв'язком між ними.

Автором висвітлені основні чинники, які сприяли поступовому трансформуванню переселенських поселень в своєрідні колоніальні співтовариства з власною системою цінностей, особливостями господарського розвитку, суспільного та культурного життя. Визначено що, не зважаючи на старанне копіювання переселенцями в протекторатах звичайного життя метрополії, пристосування до незвичного для європейців африканських умов та практичність, притаманна німецькому народові, сприяли внутрішній трансформації колоніальних спільнот. Німецькі колоністи виробили особливі способи пересування, приготування їжі, ведення господарства. У протекторатах за короткий термін сформувався особливий «німецький колоніальний стиль» в архітектурі, скульптурі і живописі, виникла колоніальна література різноманітних жанрів, яка мала значний вплив на культуру далекої метрополії. Прослідковано роль німецького уряду в становленні і розвитку колоніальних спільнот. Завдяки підтримки уряду і цілеспрямованого державного фінансування, у протекторатах будувалися залізні і ґрунтові дороги, поштові і телеграфні станції, випускалися газети, відкривалися лікарні. За ініціативи держави створювалися кредитні банки, ветеринарні станції, завозилися продуктивні породи сільськогосподарських тварин, проводилося продаж за пільговими цінами землі німецьким поселенцям, вирішувалася проблема водопостачання в посушливих районах. З дозволу уряду в протекторатах були створені окружні і обласні ради, муніципальні асоціації, а в Південно-Західній Африці – Ландрата. Органи місцевого самоуправління дозволяли колоністам

оперативно вирішувати питання, пов'язані з організацією суспільного і господарського життя.

Охарактеризовано та виявлено особлива роль, спеціалізовано розробленої метрополією та колоніальною адміністрацією правової системи на життя протекторатів і переселенців. Констатується особлива увага німецького уряду до питань міжнародного визнання кордонів своїх заморських володінь через підписання двосторонніх договорів з іншими колоніальними державами. Розглянуто напрямки впливу законодавчої бази на господарське, колективне та приватне життя у протекторатах. Так, введення чіткої законодавчої регламентації видобутку корисних копалин дозволила владі ефективно контролювати процес використання природних багатств колоній. Запровадження фінансового контролю, введення колоніальної грошової системи, призвело до суттєвого зміцнення економічного положення всередині протекторатів. З метою покращення благоустрою колоніальних поселень, урядом застосовувалося жорстка регламентація будівництва житла, закладення ферм тощо. Таким чином з'ясовано, що з метою зміцнення колоніальної влади, в протекторатах за короткий термін була впроваджена жорстка система управління і судочинства, яка дозволяла уряду контролювати всі сфери колоніального життя.

Визначено особливості формування структур колоніальних адміністрацій і охоронних військ в кожному протектораті. Так, Німецькі військові загони і адміністративні корпуси в Камеруні, Того і Східній Африці представляли собою змішані формування. Вищій і середній склад складалися з німців, нижчий і рядовий склад набирался з лояльних до колонізаторів африканців. Винятком був військовий контингент і адміністративний апарат Південно-Західній Африці який повністю складався з німців, оскільки жорстка політика колоніальної адміністрації по відношенню до місцевих племен не дозволяла розраховувати на лояльність африканців.

Проведено комплексний розгляд взаємовідносин німецьких колоністів з місцевим населенням і іншими групами європейських поселенців. З'ясовано, що еволюційно вироблена ментально-психологічна самодостатність німців, їхнє зверхнє ставлення до інших європейців і африканців під пресом економічних труднощів і збройних конфліктів з місцевими племенами, швидко трансформувалися в ксенофобію і расизм. Існуючу проблему негативного ставлення колоністів до африканців ускладнювало велика низка спеціалізованих законів спрямованих на політичне та економічне підкорення африканського населення. Німецька юстиція широко використовувала по відношенню до тубільного населення високі штрафи, примусові роботи і тілесні покарання за найменші правопорушення. У державній колоніальній політиці по відношенню до тубільців мали місце специфічні регіональні відмінності. Для забезпечення дешевою робочою силою в колоніях Того, Камерун і Східній Африці була введена трудова повинність, яку пізніше замінили подушним податком. У Південно-Західній Африці колоніальна адміністрація послідовно і цілеспрямовано проводила курс на експропріацію землі та худоби у тубільців, перетворюючи їх на безправних робітників.

Простежено позитивні наслідки міжцивілізаційного діалогу. Так, завдяки німецькому колоніальному уряду в протекторатах було знищено рабство, запроваджено медичне обслуговування та шкільна освіта для місцевого населення. Знайомство африканців з новими знаряддями праці і формами землеробства, технологією зведення будівель, доріг і мостів сприяло розвитку культури місцевого населення.

Здійснено реконструкцію процесу економічного освоєння переселенцями колоніальних володінь в Африці. Так, у колоніях Того і Камерун основою господарської діяльності стало плантаційне господарство, яке спеціалізувалося на вирощуванні експортних культур. У Східній Африці плантаційне господарство співіснувало з дрібним фермерством. У Південно-Західній Африці розвивалося дрібне і велике фермерське господарство, що спеціалізувалося на товарному тваринництві, садівництві та городництві.

Однак багато господарств у Східній та Південно-Західній Африці мали низьку рентабельність. Для виживання дрібним фермерам, які не мали необхідних коштів, доводилося додатково займатися торгівлею, перевезенням вантажів, ремісництвом тощо. Спільною для всіх німецьких колоній була спрямованість на виробництво певного виду сировини. Можливість виробництва більш широкого асортименту продукції найчастіше ігнорувалася німецькими підприємцями через нерентабельність її транспортування в метрополію. Внаслідок цього економічний потенціал колоній не використовувався в повному обсязі.

Складені таблиці, які містять відомості про кількісний склад та соціальну структуру німецьких колоніальних суспільств, і відображають перелік військового та адміністративного керівного складу протекторатів.

Ключові слова: Німеччина, колонії, Того, Камерун, Південно-Західна Африка, Східна Африка, колоніальне законодавство, колоніальні співтовариства.

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Статті в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Луценко С. М. Соціальна структура германського колоніального суспільства в Африці // Зб. наук. праць. Серія «Історія та географія». Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2013. Вип. 47. С. 77–83.
2. Луценко С. М. Правовое регулирование жизни колонистов в африканских колониях Германии (1884–1918 гг.) // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Зб. наук. праць. ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2014. Вип. 17. С. 108–118.
3. Луценко С. М. Формування культури німецької колоніальної спільноти в африканських протекторатах Німеччини наприкінці XIX – початку XX ст. // Наук. зап. Тернопільського нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія історія. Тернопіль, 2014. Вип. 2. Ч. 3. С. 121–125.

4. Луценко С. М. Міжцивілізаційні контакти та їхні наслідки у німецьких африканських колоніях XIX–XX століть // Наук. збірник. Полтавський національний педагогічний університет ім. В. Г. Короленка. Полтава, 2016. Вип. 34-35. С. 106–115.

5. Луценко С. М. Формування адміністративної та військової системи в африканських колоніях Німеччини // Наук. зап. Тернопільського нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія історія. Тернопіль, 2016. Вип. 1. Ч. 2. С. 54–57.

6. Луценко С. М. Формирование хозяйственного уклада переселенцев в африканских колониях Германии в конце XIX – начала XX вв. // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Зб. наук. праць. ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2016. Вип. 19. С. 75–86.

7. Луценко С. М. Формирование и обустройство переселенческих поселений в германских африканских колониях в конце XIX – начале XX в. // Вестник Санкт-Петербургского университета. СПбГУ, 2014. Серия 2. Выпуск 4. С. 224–233.

Статті які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Луценко С. М. Особенности германской системы управления и юриспруденции в африканских колониях // Вісник Національного університету «Юридична Академія України ім. Ярослава Мудрого» Серія: Економічна теорія та право. Харків, 2012. Вип. 4 (11). С. 216–223.

9. Луценко С. М. Деятельность Германского колониального общества // Зб. наук. праць. Серія «Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин» Луганського нац. ун-т. ім. Т. Шевченко. Луганськ, 2013. Вип. 4. С. 112–116.

10. Луценко С. М. Почтовая открытка как средство колониальной пропаганды в Германии в конце XIX в. – в начале XX в. // Глобальні військово-політичні протистояння у XX ст.: світовий та регіональний вимір (до 100-річчя Першої світової війни): матеріали міжнародної науково-

практичної конференції. Запорізький національний ун-т. Запоріжжя, 2014. С. 170–175.

11. Луценко С. М. Формирование хозяйственного уклада немецких колонистов в африканских протекторатах в конце XIX – начале XX в. // Каразінські читання (історичні науки). Тези доповідей 68-ї міжнародної наукової конференції. Харків, 2015. С. 74–75.

ANNOTATION

Lutsenko S.M. German colonial community in Africa: formation and daily life (1884–1918). – Scientific qualification work as a manuscript.

The thesis for the degree of Candidate of Historical Sciences (Ph.D.), specialty 07.00.02 – World History. The work carried out in V. N. Karazin Kharkiv National University. Kharkiv, 2017. The presentation in Oles Honchar Dnipro National University. Dnipro, 2017.

The thesis is based on a large body of sources and literature and for the first time in nation's historiography it was made a comprehensive study of the German colonial communities that emerged in Germany's African colonies at the end of the XIX century. Disclosing of the basic reasons of the German emigration, especially of immigrants moving to overseas possessions. Identifying the difficulties faced by colonists in the early stages of development protectorates.

It was carefully analyzed the social structure of German communities in Africa, reflected the situation of different social groups of settlers inside the colonial communities. So in the formation of the German colonial communities in protectorates representatives of all segments of German society was attended and kept the same social differentiation as in the parent state. The social position of each settler in the middle of the colonial community was determined, first of all, with the scope of the activity and available capital. The most privileged place in the communities was given to the colonial and military officials. They got a higher salary and state pension, they were given free service housing, and a variety of

benefits. However, the German military security forces and farmers got special respect among the colonists, as the former were defenders of the new homeland in the eyes of immigrants, and the latter – strong owners, that reached their welfare by their own work.

It was found that the main factor for the formation of several colonial communities with its specific features was geographical disunity of the German protectorates and weak transport links between them.

The author illustrated the main factors that contributed to the gradual transformation of resettlements in peculiar colonial communities with their own value system, distinctive features of the economic development, social and cultural life. It was determined that despite the settlers' efforts to copy everyday life metropolis in protectorates, adaption for unusual to the European for African conditions and practicality typical for the German contributed to the internal transformation of colonial communities. German colonists developed a special way of movement, cooking, farming. In a short term protectorates formed a special «German colonial style» in architecture, sculpture and painting, there was a colonial literature of different genres, which had a significant impact on the culture of distant metropolis. It was observed the German government's role in the formation and development of colonial communities. Due to government support and targeted public funding, protectorates built dirt roads and railways, post and telegraph stations, released newspapers, opened hospitals. On the initiative of the state it were created credit banks, veterinary station, productive breeds of farm animals, conducted the sale of land at reduced prices for German settlers, solved the problem of water in arid areas. With the permission of the government in the protectorates there were established district and regional councils, municipal associations, and Landrat in the South-West Africa. Local government allowed settlers to quickly solve issues related to the organization of social and economic life.

It was characterized and identified the special role of specialized developed metropolitan and colonial administration legal system for life of protectorates and

immigrants. It was noted that the German government paid special attention to international acceptance of the borders of their overseas possessions by signing bilateral agreements with other colonial powers. It was reviewed the directions of legislative framework influence on economic, collective and private life in the protectorate. Thus, the introduction of clear legal regulation of mining operations allowed the authorities to monitor effectively the process of using the natural resources of the colonies. The introduction of financial control, the introduction of colonial monetary system led to a significant strengthening of the economic situation in the protectorate. To improve the beautification of colonial settlements, the government applied a strict regulation of housing construction, laying farms and so on. Thus it was found that in order to strengthen the colonial power, protectorates in the short term introduced rigid system of justice and that allowed the government to monitor all the areas. The features of formation of the structures of colonial administrations and security forces in each protectorate were determined. Thus, the German troops and administrative corps in Cameroon, Togo and East Africa were a mixed formation. High and medium ranks consisted of Germans, and lower ones were drawn from loyal to the colonial Africans. The exception was a military contingent and administrative apparatus of Southwest Africa that entirely consisted of Germans, as the strict policy of the colonial administration against the local tribes did not allow to expect loyalty from Africans.

A comprehensive review of German colonists relationships with local people and other groups of European settlers was made. It was found that evolutionarily produced mental and psychological self-sufficiency of the German and their arrogant attitude to other Europeans and Africans under the pressure of economic difficulties and armed conflicts with local tribes, quickly transformed into xenophobia and racism. The current problem of negative attitude of colonists towards the African complicated with a large number of special laws aimed at political and economic subjugation of the African people. German justice system widely used high fines, forced labor and corporal punishment for the slightest

offense in relation to the native population. In the state colonial policy there were specific regional differences toward the natives. In order to provide cheap labor in the colonies of Togo, Cameroon and East Africa labor conscription was introduced, which was later replaced by capitation tax. In South-West Africa, the colonial administration consistently and purposefully ran a course on expropriation of land and cattle from the natives, making them powerless workers.

It was traced the positive effects of inter-civilizational dialogue. So, due to the German colonial government in the protectorates slavery was destroyed, health care and schooling for local people were introduced. The contact of Africans with new tools and forms of agriculture, with the technology of buildings construction, roads and bridges contributed to the development of culture of the local population.

Reconstruction of the process of economic development of the settlers of colonial possessions in Africa was made. Thus, in the colonies of Togo and Cameroon basis of economic activity was the plantation economy, which specialized in growing export crops. In East Africa plantation economy coexisted with small farming. In South-West Africa developed small and large farms, specialized in commodity farming, horticulture and gardening. However, many economies in East and South-West Africa had low profitability. In order to survive small farmers who did not have the necessary funds had to be additionally engaged in trade, transportation of goods, crafts and so on. Common to all German colonies was a focus on the production of certain types of raw materials. The ability to manufacture a wide range of products is often ignored by German entrepreneurs because of its unprofitable transport to the metropolis. Consequently, the economic potential of the colonies was not fully used.

Tables, that contain information about the number of members and social structure of the German colonial societies, and display the list of military and administrative management of the protectorate, were made.

Keywords: Germany, colonies, Togo, Cameroon, South-West Africa, East Africa, colonial laws, the colonial community.

The list of the publications on the topic of the dissertation.

The articles in which major scientific results of the thesis are published

in:

1. Lutsenko S. M. The colonial social structure of German society in Africa // Collected by scientific studies. A series «History and Geography» G. S. Skovoroda Harkiv National Pedagogic University. GSSkovoroda. Kharkov: College 2013. edition 47. P. 77–83.
2. Lutsenko S. M. Legal regulation of colonists' life in the African colonies of Germany (1884–1918) // Actual problems of national and world history: collected by scientific studies. V. N. Karazin KNU. Kharkov, 2014, edition 17. P. 108–118.
3. Lutsenko S. M. Formation of the culture of German colonial community in African protectorates of Germany in the late XIX – early XX here // Scientific notations. B. Hnatyuk Ternopil pedagogic University. A history series. Ternopil, 2014. edition 2. Part 3 P. 121–125.
4. Lutsenko S. M. The civilizational contacts and their consequences in the German African colonies of the nineteenth and twentieth centuries // Scientific collection. Korolenko Poltava National Pedagogical University. Poltava, 2016. edition 34–35. 2016. P. 106–115.
5. Lutsenko S. M. Formation of administrative and military system in African colonies of Germany // Scientific notations V. Hnatyuk Ternopil pedagogical University. A history series. 2016. edition 1 part 2. P. 54–57.
6. Lutsenko S. M. Formation of economic set-up of settlers in African colonies of Germany in late XIX – beginning of XX century // Actual problems of national and world history. collected by scientific studies. V. N. Karazin KNU. Kharkiv, 2016. edition 19. P. 75–86.
7. Lutsenko S. M. Formation and arrangement of resettlement settlements in German African colonies in the late XIX – early XX century // Bulletin of the St. Petersburg University. 2014. Series 2. edition 4. P. 224–233.

Articles which reflect the scientific results of the thesis:

8. Lutsenko S. M. The features of the German system of government and law in the African colonies // The bulletin of the Yaroslav Mudruy National University «Law Academy of Ukraine.» A series: Economics and Law. Kharkiv, 2012. edition 4 (11). P. 216–223.

9. Lutsenko S. M. Activities of the German colonial society // Collected by scientific studies. A series «The world history and actual problems of international relations» T. Shevchenko Lugansk National University. Lugansk, 2013. edition 4. P. 112–116.

10. Lutsenko S. M. Postcard as a means of colonial propaganda in Germany in the late XIX – in the beginning of XX century // Global military-political confrontation in the XX century.: world and regional dimensions (to the 100th anniversary of the First World War): the matter from international scientific and practical conference. Zaporizhzhya National University. Zaporozhye, 2014. P. 170–175.

11. Lutsenko S. M. Formation of the economic structure of German colonists in African protectorates in the late XIX – early XX century // Karazin reading (historical science). Proceedings of 68th International Conference. Kharkiv, 2015. P. 74–75.

Kurze Inhaltsangabe

Lutzenko S.M. Deutsche Kolonialgemeinschaften in Afrika: Bildung und Alltagsleben (1884–1918) – Wissenschaftliche Qualifikationsarbeit mit dem Recht des Manuskripts.

Die Doktorarbeit auf das Erhalten des Doktorgrades der Geschichtswissenschaften (Doktors der Philosophie) in der Fachrichtung 07.00.02 – Weltgeschichte. Die Arbeit wurde an der Nationalen Karasin-Universität

Charkiw, 2017 gemacht. Die Verteidigung ist an der Nationalen Oles-Hontschar-Universität, Dnipro, 2017.

In der Doktorarbeit wurde die allgemeine Forschung der deutschen in den afrikanischen Kolonien Deutschlands Ende des 19. Jahrhunderts erschienenen Kolonialgemeinschaften gemacht.

Die Hauptgründe der deutschen Auswanderung, die Besonderheiten des Umzugs der Aussiedler in Überseeländer werden herausgestellt. Die Schwierigkeiten der Kolonisten auf den ersten Etappen der Beherrschung der Protektoraten sind gewiesen.

Diese Forschung ist die einmalige in der modernen Geschichtskunde. Es wurde ausführlich die Sozialstruktur der deutschen Gemeinschaften in Afrika analysiert, die Lage verschiedener Sozialgruppen der Umsiedler innerhalb der Kolonialgemeinschaften wurde widerspiegelt. So, an der Bildung der deutschen Kolonialgemeinschaften in Protektoraten haben die Vertreter aller Schichten der deutschen Gesellschaft teilgenommen, und haben solche soziale Differenz wie in der Kolonialmacht bewahrt. Die Soziallage jedes Umsiedlers in der Kolonialgemeinschaft wurde vor allem durch sein Gebiet der Tätigkeit und seines Vermögens bestimmt. Am meisten waren Kolonialbeamte und Militärpersonen privilegiert. Sie haben einen erhöhten Lohn und die Staatsrente bekommen, sie hatten ein kostenloses Wohnen, verschiedene Vergünstigungen wurden ihnen gesichert. Besonderen Respekt unter Kolonisten hatten deutsche Militärleute der Schutztruppen und Landwirte, weil die Ersten als Schützer der neuen Heimat hielten und die Zweiten als starke Eigentümer, die den Wohlstand durch eigene Arbeit erreicht hatten.

Es wurde klargelegt, dass der Hauptfaktor der Formierung einiger Kolonialgemeinschaften mit ihren spezifischen Eigenschaften mit der geografischen Teilung der deutschen Protektoraten und der schwachen Verkehrsverbindung dazwischen verbunden ist.

Von dem Autor wurden die Hauptfaktoren beleuchtet, die zur allmählichen Verwandlung der Auswanderersiedlungen in Kolonialgemeinschaften mit eigenem

System der Werte, Besonderheiten der Wirtschaftsentwicklung, des Gesellschafts- und Kulturlebens beigetragen haben. Es wurde herausgestellt: obwohl die Umsiedler in Protektoraten das gewöhnliche Leben in der Kolonialmacht nachgeahmt haben, haben die Anpassung zu den für die Europäer ungewöhnlichen afrikanischen Bedingungen und der für das deutsche Volk typische praktische Sinn zur inneren Transformierung der Kolonialgemeinschaften beigetragen. Die deutschen Kolonisten haben besondere Weisen der Bewegung, des Kochens vom Essen, des Wirtschaftsführens erarbeitet. In der kurzen Zeit wurde in den Protektoraten der besondere «deutsche Kolonialstil» in Architektur, Bildhauerkunst, Malerei geformt; die Kolonialliteratur verschiedener Genres ist entstanden, die auf die Kultur der fernen Kolonialmacht einen bedeutenden Einfluss hatte.

Die Rolle der deutschen Regierung in der Bildung und Entwicklung der Kolonialgemeinschaften wurde verfolgt. Dank der Unterstützung der Regierung und der Staatsfinanzierung wurden in den Protektoraten Eisenbahnen und Grundwege, Post- und Telegrafestationen gebaut, Zeitungen wurden herausgegeben, Krankenhäuser wurden eröffnet. Aus der Initiative des Staates wurden Kreditbanken, Tierarztstationen geschaffen, produktive Arten der landwirtschaftlichen Tiere wurden eingeführt, man verkaufte den deutschen Ansiedlern das Land nach dem Vergünstigungspreis, man löste das Problem der Wasserverbindung in trockenen Regionen.

Nach der Erlaubnis der Regierung wurden in Protektoraten Kreis- und Gebietsräte, Munizipalassoziationen gegründet, in Südwesafrika – Landrat. Die Verwaltungskörperschaft ließ die Kolonisten in kurzer Zeit die Fragen lösen, die mit der Organisation des Gesellschafts- und Wirtschaftslebens verbunden waren.

Es wurde die besondere Rolle des Rechtssystems für das Leben der Protektoraten und Ansiedler herausgefunden und charakterisiert. Dieses System wurde von der Kolonialmacht und der Kolonialverwaltung erarbeitet.

Es wird die besondere Aufmerksamkeit der deutschen Regierung zu den Fragen der internationalen Anerkennung der Grenzen von den Überseeterritorien

durch die Unterzeichnung der zweiseitigen Verträge mit anderen Kolonialländern festgestellt.

Die Richtungen des Einflusses der Rechtsbasis auf das Wirtschafts-, Kollektiv- und Privatleben in den Protektoraten wurden erörtert. Die Einführung der deutlichen gesetzgebenden Regelung der Gewinnung von Bodenschätzen ließ die Macht effektiv den Prozess der Benutzung von Naturschätzen der Kolonien kontrollieren. Die Einsetzung der Finanzkontrolle und des Kolonialgeldsystems führte zur bedeutenden Stärkung des Wirtschaftszustands innerhalb der Protektoraten. Um die bauliche Gestaltung der Kolonialsiedlungen zu verbessern, hat die Regierung den Bau von Wohnhäusern, Farmen, usw. stark reglementiert. Auf solche Weise wurde herausgestellt, dass mit dem Ziel die Kolonialmacht zu stärken, wurde in den Protektoraten ein gewaltiges System der Regierung und des Gerichtsverfahrens eingeführt, das ließ die Regierung alle Bereiche kontrollieren. Die Besonderheiten der Bildung der Strukturen der Kolonialverwaltungen und Schutztruppen in jedem Protektorat sind bestimmt. So, deutsche Militärtruppen und Verwaltungskorps in Kamerun, Togo und Ostafrika waren gemischte Aufstellungen. Der höchste und mittlere Bestand hat aus den Deutschen bestanden, der niedrigste Bestand und die Mannschaften wurden von Afrikanern gewählt, die zu Kolonialherren loyal waren. Die Ausnahme waren der Militärkontingent und der Verwaltungsapparat von Südwestafrika, die völlig aus Deutschen bestanden, weil die gewaltige Politik der Kolonialverwaltung gegen die Ortseinwohner keine Möglichkeit gab, auf die Loyalität der Afrikaner zu rechnen.

Es wurde eine Komplexbetrachtung der Beziehungen der deutschen Kolonisten mit den Hiesigen und anderen Gruppen der europäischen Ansiedler durchgeführt. Es ist das Folgende herausgestellt: das in der Evolution gewonnene mentalitätspsychologische Selbstbewusstsein der Deutschen, ihr herrschendes Verhalten zu anderen Europäern und Afrikanern unter der Presse der Wirtschaftsschwierigkeiten und Militärkonflikte mit den ortsansässigen Stämmen haben sich schnell in Fremdenfeindlichkeit und Rassismus transformiert. Das Problem des negativen Verhaltens der Kolonisten zu Afrikanern wurde auch durch

zahlreiche Gesetze erschwert, die auf die wirtschaftliche und politische Unterwerfung der afrikanischen Bevölkerung gerichtet waren. Deutsche Justiz hat in Bezug auf die ortsansässige Bevölkerung hohe Strafen, Zwangsarbeiten und Prügelstrafen für geringe Rechtsbrüche benutzt. In der staatlichen Kolonialpolitik gegen die Hiesigen gab es regionale Unterschiede. Für die Versorgung mit der billigen Arbeitskraft in Kolonien von Togo, Kamerun und Ostafrika wurde Arbeitspflicht eingeführt, die später durch die Steuer von jeder Person ersetzt wurde. In Südwestafrika hat die Kolonialverwaltung allmählich den Kurs auf das Wegnehmen vom Land und Vieh durchgeführt, damit die Hiesigen rechtlose Arbeiter werden.

In der Doktorarbeit wurden positive Folgen des Dialoges unter Zivilisationen geforscht. Dank der deutschen Kolonialregierung in den Protektoraten hat man die Sklaverei abgeschafft, medizinische Betreuung und Schulausbildung für lokale Bevölkerung eingeführt. Die Bekanntschaft der Afrikaner mit neuen landwirtschaftlichen Geräten und Formen des Ackerbaus, der Technologie des Baus von Gebäuden, Straßen und Brücken hat zur Entwicklung der Kultur der lokalen Einwohner beigetragen.

Es wurde die Rekonstruktion vom Prozess der wirtschaftlichen Erschließung von Umsiedlern die Kolonialterritorien in Afrika durchgeführt. In Kolonien von Togo und Kamerun wurde die Pflanzungswirtschaft zum Grund der Landwirtschaftstätigkeit, deren Spezialisierung die Züchtung von Exportkulturen war. In Ostafrika existierte die Pflanzungswirtschaft neben der Kleinlandwirtschaft. In Südwestafrika entwickelten sich die große und kleine Landwirtschaft, deren Spezialisierung Viehzucht, Gärtnerei und Gemüseaufbau waren. Aber viele Wirtschaften in Ost- und Südwestafrika hatten niedrige Rentabilität. Um zu leben, mussten Kleinlandwirten zusätzlich handeln, Frachten transportieren, Handwerk treiben usw. Die Tendenz auf die Herstellung von bestimmter Art der Rohstoffe war gemeinsam für alle deutschen Kolonien. Deutsche Unternehmer ignorierten die Möglichkeit für Herstellung eines größeren Angebots von Produktion wegen der Angst vor Unrentabilität ihres

Transportierens in die Kolonialmacht. Als Folge wurde das Wirtschaftspotential der Kolonien im ganzen Umfang nicht benutzt. Die Tabellen wurden zusammengestellt, die Information über Zahlbestand und Sozialstruktur der deutschen Kolonialgesellschaften enthalten und das Register des Militär- und Verwaltungsbestandes der Protektoraten widerspiegeln.

Schlüsselwörter: Deutschland, Kolonien, Togo, Kamerun, Südwestafrika, Ostafrika, Kolonialgesetzgebung, Kolonialgemeinschaften.

Liste der Publikationennach dem Thema der Doktorarbeit Artikel, in denen die wissenschaftlichen

Ergebnisse der Doktorarbeit veröffentlicht sind:

1. Lutzenko S. M. Sozialstruktur der germanischen Kolonialgesellschaft in Afrika // Sammelband der Wissenschaftsarbeiten. Reihe «Geschichte und Erdkunde» Charkiwer Nationale pädagogische Skoworoda-Universität. Charkiw: Kollegium, 2013. Ausgabe 47. S. 77–83.

2. Lutzenko S. M. Rechtsregelung des Lebens der Kolonisten in afrikanischen Kolonien Deutschlands (1884–1918 Jahren) // Aktuelle Probleme der Inlands- und Weltgeschichte: Sammelband der Wissenschaftsarbeiten Nationale Karasin-Universität Charkiw. Charkiw, 2014. – Ausgabe 17. S. 108–118.

3. Lutzenko S. M. Bildung der Kultur von der deutschen Kolonialgemeinschaft in afrikanischen Protektoraten Deutschlands Ende des 19. – Anfang des 20 Jahr-s. // Naukowi Sapysky. Nationale pädagogische Hnatjuk-Universität Ternopil. Reihe Geschichte. Ternopil, 2014. Ausgabe 2, Teil 3. S. 121–125.

4. Lutzenko S. M. Kontakte zwischen Zivilisationen und ihre Folgen in den deutschen afrikanischen Kolonien 19. – 20. Jahr-s. // Wissenschaftlicher Sammelband. Nationale pädagogische Korolenko-Universität Poltawa. Poltawa, 2011. Ausgaben 34-35. S. 106–115.

5. Lutzenko S. M. Bildung des Verwaltungs- und Militärsystems in afrikanischen Kolonien Deutschlands // Naukowi Sapysky. Nationale

pädagogische Hnatjuk-Universität Ternopil. Reihe Geschichte. Ternopil, 2016. Ausgabe 1, T. 2. S. 54–57.

6. Lutzenko S. M. Bildung der Wirtschaftsform der Umsiedler in afrikanischen Kolonien Deutschlands Ende des 19. – Anfang des 20. Jahr-s. // Aktuelle Probleme der Inlands- und Weltgeschichte: Sammelband der Wissenschaftsarbeiten. Nationale Karasin-Universität Charkiw. Charkiw, 2016. Ausgabe 19. S. 75–86.

7. Lutzenko S. M. Bildung und Einrichtung der Umsiedlerkolonien in deutschen afrikanischen Kolonien Ende des 19. – Anfang des 20. Jahr-s. // Westnik der Universität Sankt-Petersburg. Sankt-Petersburg, 2014. – Reihe 2. Ausgabe 4. S. 224–233.

**Artikel, die zusätzlich die wissenschaftlichen Ergebnisse der
Doktorarbeit widerspiegeln:**

8. Lutzenko S. M. Besonderheiten des germanischen Systems der Verwaltung und Rechtswissenschaft in afrikanischen Kolonien // Wisnyk der Nationalen Universität «Juristische Jaroslaw-Mudryj-Akademie der Ukraine». Reihe: Wirtschaftstheorie und Recht. Charkiw, 2012. Ausgabe 4 (11). S. 216–223.

9. Lutzenko S. M. Tätigkeit der Gemanischen Kolonialgemeinschaft // Sammelband der Wissenschaftsarbeiten. Reihe «Weltgeschichte und aktuelle Fragen der internationalen Beziehungen», Nationale Schewtschenko-Universität, Luhansk. Luhansk, 2013. Ausgabe 4. S. 112–116.

10. Lutzenko S. M. Die Postkarte als Mittel der Kolonialpropaganda in Deutschland Ende des 19. – Anfang des 20. Jahr-s. // Globale politische Militärkonfrontationen im 20. Jahrh. Welt- und Regionalvermessung (zum 100. Jubiläum des I. Weltkrieges): Materialien der internationalen wissenschaftlichen Konferenz. Nationale Universität Saporischschja. Saporischschja, 2014. S. 170–175.

11. Lutzenko S. M. Bildung der Wirtschaftsform der deutschen Kolonisten in afrikanischen Protektoraten Ende des 19. – Anfang des 20. Jahr-s. // Karasinski

Lesungen (Geschichtswissenschaften). Thesen zu Vorträgen der 68. Internationalen wissenschaftlichen Konferenz. Charkiw, 2015. S. 74–75.

ЗМІСТ

Вступ	21
Розділ 1. Історіографія, джерела, методологія	
1.1. Історіографія проблеми	28
1.2. Джерельна база дослідження	50
1.3. Методологія і методи дослідження	58
Розділ 2. Формування колоніальних громад у німецьких африканських колоніях	
2.1. Заснування, облаштування та побут переселенських поселень	67
2.2. Створення нормативно-правової бази та адміністративної системи для колоній	95
2.3. Соціальна структура колоніального суспільства	120
Розділ 3. Повсякденне життя німецьких колоніальних співтовариств	
3.1. Взаємовідносини переселенців і місцевого населення	130
3.2. Формування господарського устрою колоністів	159
3.3. Суспільне і культурне життя в німецьких поселеннях	175
Висновки	200
Сисок використаних джерел	208
Додатки	248

ВСТУП

Сучасна світова громада приділяє особливу увагу розвитку взаємин з африканськими країнами, оскільки Африка, з її ресурсами і швидко зростаючим демографічним потенціалом, є важливою ланкою в глобальному міжнародному світі. Процеси, що відбуваються в африканських країнах, безпосередньо впливають на міжнародну ситуацію і мають складну і багатопланову історичну основу.

Практично всі африканські країни в минулому були колоніями європейських держав. Колоніальний період мав значний вплив на подальшу історію африканського континенту. Прикладом такого впливу є Берлінська конференція 1884–1885 рр., на якій колоніальні держави продовжили здійснювати штучний розділ Африки на територіальні одиниці без урахування етнічного складу населення тієї чи іншої частини континенту. Наслідки цього виявляються і сьогодні – Африку називають «киплячим континентом», оскільки там не припиняються збройні зіткнення і локальні війни, а число конфліктів з кожним роком не тільки не зменшується, а навіть збільшується.

Проте вивчення колоніалізму як феномена всесвітньо-історичного масштабу вимагає діалектичного підходу. Саме в період колоніалізму відбувався широкий контакт цивілізацій, масово поширювалася сучасна (західна) система права, закладалися основи системи освіти і охорони здоров'я, відбувалася трансформація життя традиційних африканських суспільств, поширювався західний виробничий досвід тощо. Позитивний європейський вплив і досі в багатьох африканських країнах згадують з повагою і вдячністю. Наприклад, дуайеном в дипломатичному корпусі Тоголезької Республіки (колишньої колонії Німеччини) є посол ФРН, незалежно від часу акредитування. Однак не слід забувати і про руйнацію африканського суспільства під натиском європейських колонізаторів.

Особливе місце в колоніальній експансії займала кайзерівська Німеччина, яка змогла за декілька років створити власну велику колоніальну імперію. Німецький колоніалізм мав особливу дуже жорстку систему управління, яка була спрямована на підкорення місцевого населення і призвела до величезних втрат серед корінних народів Африки. Крім того, в Намібії, Того, Камеруні і Танзанії, які свого часу були німецькими колоніями, і до сьогодні велика кількість географічних назв і адміністративних об'єктів має німецьке походження. Міста Дар-ес-Салам, Віндхук, Буйо, Ломе, Людериц побудовані за німецькими проектами. Основу транспортної системи Намібії, Танзанії, Того і Камеруну становлять залізничні і шосейні дороги, побудовані німецькими колоніальними властями в кінці XIX – на початку XX ст. Вирощування тропічних культур, поставлене на промислову основу німцями в колоніальний період, і в наш час є рентабельною галуззю, на якій базується сільське господарство зазначених країн.

Німецький колоніалізм в Африці породив такий своєрідний соціальний феномен, як німецькі колоніальні спільноти. Зокрема, в сучасній Намібії, де німецькою мовою володіє 32% населення, зберігається значна німецька громада (близько 25 тис. чол.), яка має особливий статус в економіці та політичному житті країни і зберігає свою етнокультурну самобутність. До 1990 р. офіційними мовами Намібії були німецька та африкаанс. Таким чином, вивчення історії німецького колоніалізму, в тому числі і повсякденного життя німецьких переселенців в Африці, та впливу колонізації на історичні долі країн і народів цього континенту є актуальним і викликає жвавий інтерес у сучасній історичній науці.

У зв'язку з цим **актуальність теми** даного дослідження зумовлена комплексним підходом до вивчення проблеми становлення, розвитку та життєдіяльності німецьких колоніальних співтовариств у африканських володіннях Німеччини.

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження проводилося в рамках планової наукової теми «Історія країн Азії та Африки в новий та новітній час» кафедри нової та новітньої історії Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. (державний реєстраційний номер 0112U005271).

Об'єктом дослідження є колоніальна політика Німецької імперії в Африці. **Предметом** дослідження є формування і повсякденне життя німецьких колоніальних співтовариств на африканському континенті в кінці XIX – на початку XX ст.

Територіальні межі дослідження визначені відповідно до адміністративно-територіального поділу колишніх німецьких колоній: Південно-Західної Африки (сучасна Намібія), Німецької Східної Африки (на сьогодні – Танзанія, Бурунді, Руанда), Камеруну (сучасна Республіка Камерун) і Того (сучасна Тоголезька Республіка і частина території Республіки Гана).

Хронологічні межі дисертаційної роботи охоплюють період 1884–1918 рр. Нижня хронологічна межа обумовлена встановленням німецького протекторату над бухтою Ангра-Пекена в Південно-Західній Африці, що стало першим кроком до створення німецьких протекторатів в Африці. Того ж року Німецька імперія встановила контроль над Того та Камеруном, а в 1885 р. розширила свої володіння за рахунок Східної Африки, посівши третє місце за площею африканських колоній серед колоніальних держав. Вибір верхньої межі дослідження обумовлений поразкою Німеччини в Першій світовій війні і переходом її колоніальних володінь під контроль держав-переможниць.

Категоріальний апарат роботи, включає для визначення досліджуваних соціумів, поняття «німецькі колоніальні співтовариства». Дане поняття складається з трьох елементів: «німецькі» – вказує на культурно-ментальну складову, «колоніальні» – на особливості територіального формування і «співтовариства» – маються на увазі окремі

переселенські громади, об'єднані спільними ознаками. Даний підхід вдається найбільш вірним для визначення досліджуваних груп німецьких колоністів.

Мета дослідження полягає в комплексній характеристиці німецьких колоніальних співтовариств, що сформувалися в африканських володіннях Німеччині наприкінці XIX – на початку XX ст.

Для досягнення мети розв'язувалися такі **дослідницькі завдання**:

- розглянути процес виникнення і розвитку німецьких колоніальних співтовариств, виявити їх регіональну специфіку;
- охарактеризувати побут і показати способи соціально-психологічної адаптації колоністів до умов чужого в цивілізаційному відношенні навколишнього середовища;
- проаналізувати формування нормативно-правової бази та адміністративної системи німецьких колоній з точки зору їх впливу на життя німецьких переселенців;
- простежити еволюцію соціальних груп: їх правовий статус, соціально-економічне становище, а також можливості соціальної мобільності колоністів;
- визначити витоки расових, національних, соціальних конфліктів та протиріч, проаналізувати їх вплив на життя громад;
- розглянути особливості формування господарського устрою переселенців;
- охарактеризувати специфіку ідеологічних поглядів досліджуваних колоніальних громад, їх суспільного і культурного життя;
- з'ясувати особливості локальної згуртованості суспільств та взаємодії різних соціальних структур на мікро- і макрорівні;
- виявити характерні риси німецького колоніалізму в Африці, обумовлені умовами історичного розвитку Німеччини та самодостатністю німців.

При вирішенні поставлених завдань були використані наступні **методи дослідження**: історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-типологічний, історико-системний.

Історико-генетичний метод допоміг дослідити процес становлення та розвитку колоніальних спільнот.

Історико-порівняльний метод використовувався в ході дослідження чисельності та складу населення, господарсько-економічної спеціалізації, системи адміністративного управління у різних протекторатах.

Використання історико-типологічного методу в роботі дозволив виділити основні напрямки колоніальних захоплень Німеччини, провести аналіз причин антиколоніальних виступів африканських народів.

З метою розкриття внутрішніх механізмів функціонування німецьких колоніальних спільнот використовувався історико-системний метод.

У роботі також використовувалися методи кількісного (статистичного і демографічного) аналізу і проблемно-хронологічний метод. Статистичний та демографічний методи дозволили виявити деякі кількісні співвідношення в сукупності всіх факторів, розглянути соціальний склад німецьких переселенців та його демографічну динаміку. З метою періодизації теми дослідження використовувався проблемно-хронологічний метод, який дозволив встановити хронологічні рамки роботи та послідовність історичних змін.

Сукупність зазначених вище дослідницьких підходів і методів сприяло різнобічному аналізу особливостей формування, розвитку і повсякденного життя німецьких колоніальних громад в Африці наприкінці XIX – на початку XX ст.

Наукова новизна дисертаційної роботи визначається, насамперед, тим, що це перше у вітчизняній історіографії комплексне дослідження, присвячене становленню та розвитку німецьких колоніальних співтовариств у африканських володіннях Німеччини в 1884–1918 рр. Автор вперше розглядає історію і життєдіяльність громад, створених німецькими

переселенцями в різних районах Африки, в цілому. У дослідженні знайшли відображення такі положення наукової новизни:

У роботі вперше:

– проведено різнобічний аналіз внутрішніх і зовнішніх чинників, які впливали на становлення і розвиток переселенських громад наприкінці XIX – на початку XX ст.;

– здійснено комплексну характеристику адаптації переселенців до нових умов, трансформацію їх світогляду, побуту тощо;

– проаналізовано соціальну структуру колоніальних співтовариств у африканських володіннях Німеччини;

– встановлено вплив колоніальної нормативно-правової системи на розвиток протекторатів;

– розглянуто особливості суспільного та культурного життя переселенських громад.

Поглиблено:

– уявлення про особливості німецького колоніалізму в Африці;

– знання про взаємовідносини між переселенцями з Німеччини і автохтонним населенням;

– розуміння про роль органів колоніального самоврядування у житті колоній.

Уточнено:

– специфіку економічного розвитку та виробничої спеціалізації німецьких колоній та домогосподарств колоністів;

– структуру адміністративних органів, військових і поліцейських сил протекторатів.

Складено:

– таблиці, які містять відомості про кількісний склад та соціальну структуру німецьких колоніальних суспільств, а також відображають персональний склад керівників адміністративного та військового апарату протекторатів.

Теоретичне і практичне значення дисертаційного дослідження полягає в можливості використання наведених у ньому наукових розробок для характеристики не тільки німецьких колоніальних громад в африканських володіннях Німеччини, але й інших колоніальних співтовариств. Сформульовані дисертантом наукові положення, наведені факти і результати дослідження можуть бути використані при підготовці наукових робіт, навчальної літератури, програм і спецкурсів з історії, міжнародних відносин та інших дисциплін. Дисертація може представляти певний інтерес для широкого кола читачів, які цікавляться історією колоніалізму.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційного дослідження обговорювалися на кафедрі нової та новітньої історії Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Матеріали дослідження доповідалися автором на регіональних, всеукраїнських та міжнародних конференціях. Серед них: IV міжнародна наукова-практична конференція «Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин», присвяченій пам'яті професора Г. Л. Бондаревського (Луганськ; 2013), міжнародна наукова-практична конференція «Глобальні військово-політичні протистояння в ХХ в.: міжнародні та регіональні виміри (до 100-річчя Першої світової війни)» (Запоріжжя; 2014), Каразінські читання (Харків; 2015).

Основні результати дисертаційної роботи викладені у 11 наукових праць (загальним обсягом 3 авторських аркуша.) з яких 1 – у іноземному спеціалізованому періодичному виданні, 6 у фахових наукових виданнях України, 1 – у виданні, що не входить до переліку фахових видань, 3 – матеріали наукових конференцій.

Структура роботи. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів (9 підрозділів), висновків, списку використаних джерел (424 найменувань) та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 11 авторських аркуша, з них основного тексту 8,5 авторських аркуша.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА, МЕТОДОЛОГІЯ

1.1. Історіографія проблеми

З метою повного та структурного розгляду історіографії німецького колоніалізму в Африці доцільно розділити огляд на два розділи. Перший розділ присвячений аналізу зарубіжної історіографії, другий – вітчизняної. Під час аналізу історіографії використовувався проблемно-хронологічний принцип.

У нашому дослідженні зарубіжна історіографія поділена на три основні групи: російськомовну історіографію, німецьку та англomовну. Для більш зручного розгляду російськомовна історіографія розбита на такі підрозділи: дореволюційна література, дослідження радянського і пострадянського (сучасного) періодів.

Інтерес до теми німецьких колоній проявився досить рано. Так, перші праці російських дослідників, що зачіпали питання Германської експансії, з'явилися вже на початку ХХ ст. У 1906 р. вийшла робота автора під псевдонімом Політикус [293], а у 1910 р. побачила світ книга А. К. Дживелегова [257], обидві праці розглядають особливості німецької колоніальної політики.

У 1917–1918 рр. вийшли монографії Б. Ішханаяна і І. Майського [260; 281]. Дослідники спробували розкрити роль масових колоніальних рухів і преси на політику уряду Німеччини. Так, автори зуміли вірно визначити особливий вплив засобів масової інформації на прийняття рішень владою.

Розглядаючи роботи цього періоду, слід зазначити, що більшість монографій обмежувалася лише вивченням впливу колоніальної експансії на зовнішню і внутрішню політику Німеччини і мала більше публіцистичний, аніж науковий характер. Чи не єдиним винятком у цьому плані стали роботи

І. І. Защука [252], яка вийшла у 1908 р. і Б. Недзвецкого [282]. Особливу цінність роботи Защука (що відрізняє її від подібного роду праць того ж періоду) представляє детальний аналіз економічного, політичного й військового положення німецьких протекторатів на початку ХХ ст. Автор указував на пріоритетність «африканського» напрямку в колоніальній політиці Німеччини та, одночасно, – на економічну і військову вразливість німецьких протекторатів у Африці в разі військового конфлікту з Великобританією – головним конкурентом у цьому напрямку. Робота Недзвецкого розглядає можливості німецьких військових колоніальних формувань до пересування і маневрування у випадку військових дій.

Відсутність у російськомовній історіографії в ранній період робіт, присвячених адміністративному, юридичному, господарському устрою німецьких «охоронних територій» або «протекторатів» (як офіційний Берлін називав свої африканські колонії), була обумовлена браком у російських дослідників відповідної інформації. Географічна віддаленість цих територій, суворий контроль за в'їжджаючими до колонії іноземцями робили неможливим безпосередні спостереження сучасників з Росії за життям німецьких колоністів. Велика кількість наукових досліджень дореволюційного періоду мала виражений антинімецький характер. Автори характеризували колоніальний фактор як інструмент, який використовується правлячими колами Німеччини для розпалювання всередині суспільства духу шовінізму і мілітаризму. Така позиція віддзеркалювало думку різних верств російського суспільства стосовно колоніальних захоплень Німеччиною.

Після Жовтневої революції і встановлення радянської влади, інтерес до німецької колоніальної політики як важливої складової частини зовнішньої політики Німеччини у передвоєнні роки отримав подальше висвітлення в науковій літературі. Зокрема, вийшли книги Є. В. Тарле і Н. Березина [305; 229], а також статті Ф. А. Ротштейна і А. С. Єрусалимського [297; 251]. Найбільш ґрунтовним дослідженням з теми колоніальної політики провідних імперіалістичних держав стала праця, написана головою Всеросійської

наукової асоціації сходознавства і ректором Московського інституту сходознавства М. П. Павловичем [288]. Частина роботи присвячена аналізу зовнішньої політики Німеччини на початку ХХ ст. Автор дослідження вказує на постійне прагнення німецької влади до розширення своїх колоніальних володінь в Африці за рахунок територій Конго і Марокко.

Слід зазначити, що роботи післяреволюційного періоду найчастіше носили яскраво виражений антиімперіалістичний характер. Основний акцент при дослідженні проблеми німецького колоніалізму робився на вивчення причин, які спрацювали в ролі каталізатора Першої світової війни.

З початком Другої світової війни тема німецького колоніалізму отримала особливу актуальність. Так, у 1942 р. публікується стаття В. Голанта [242], в якій здійснюється екскурс в історію німецьких колоніальних захоплень, наводяться дані про злочини німецьких військовослужбовців в протекторатах, які стали предметом обговорення в німецькому Рейхстазі на початку ХХ століття. Автор одним з перших торкнувся теми цілеспрямованого геноциду німців проти повсталих африканських племен. Матеріал, викладений у статті, висвітлює особливості складання взаємин німецьких колоністів з населенням аборигенів, а також спроби ряду німецьких політиків в Рейхстазі вплинути на жорстоку політику колоніальної влади по відношенню до африканців.

Після закінчення Другої світової війни частина німецьких архівів була вивезена до СРСР, де з ними змогли працювати радянські вчені. Закінчення війни з Третім рейхом і доступ до джерел визначили новий сплеск зацікавленості до проблеми німецького колоніалізму. Роботам, що з'явилися в післявоєнний період, властива жорстка антиімперіалістична і антигерманська риторика.

Найбільш показовою у цьому плані є монографія А. С. Єрусалимського [248]. Причому, притаманна цій роботі, як данина часу, жорсткість в оцінках, анітрохи не применшує її наукової значущості. Спираючись на широке коло архівних джерел, матеріалів зарубіжних авторів (в більшості своїй

німецьких), дослідник висвітлив багато маловідомих фактів з історії німецького колоніалізму кінця XIX ст. Робота А. С. Єрусалимського представляє особливий інтерес при розгляді форм і методів колоніальної експансії Німеччини.

У 1970 р. вийшла монографія І. С. Чарного [323]. Досліджуючи початковий етап колоніальної експансії Німеччини на африканському континенті, автор зміг розкрити соціальне коріння колоніальної ідеології в німецькому суспільстві та показати трансформацію колоніальної приватної ініціативи підданих імперії в колоніальну політику фінансово – промислових корпорацій і уряду. Дослідження містить детальніший аналіз методів захоплення колоніальних територій (у тому числі з використанням німецького флоту і збройних формувань). Цінність даної роботи полягає, перш за все, у широкому використанні найрізноманітніших джерел, що дозволяє розібратися в хитросплетіннях зовнішньополітичної обстановки 70 – початку 80 рр. XIX ст.

Особливості взаємин німців з африканцями розкриті у невеликій статті В. С. Ейсимонта [328]. Монографія, що вийшла в 1975 р., присвячена зростанню націоналізму в Німеччині напередодні захоплення перших колоній. Робота дозволяє проаналізувати вплив колоніальної експансії на зростання націоналістичних настроїв в німецькому суспільстві.

Серед дослідників німецького колоніалізму помітне місце займає Б. М. Туполєв. Автор приділяв увагу різноманітним питанням. Найбільш цінним для дисертації стала робота, що присвячена будівництву залізниці у німецьких протекторатах [313]. Стаття містить цінні відомості з проектування, фінансування, спорудження та експлуатації залізниць в Африці. Проведений автором детальніший аналіз німецької політики в галузі залізничного будівництва на африканському континенті робить очевидним важливу роль залізниць як інструменту у розвитку німецької колоніальної експансії.

У другій половині 80-х років ХХ ст. у радянській історіографії відбувається процес оновлення методологічних підходів при дослідженні колоніальної політики Німецької імперії. Марксистська методологія стала поступово відсторонюватися. Оцінки колоніальної політики західних країн, їх вплив на афро-азіатські етноси, суспільно-політичні процеси в колоніях і метрополіях стали більш виваженими.

У роботі Н. Ф. Сокольської [302] обґрунтовується причини, що підштовхували Германську імперію до придбання нових колоніальних територій.

У радянський період були видані спеціалізовані довідкові роботи Г. Бабаяна, А. Прітворова, В. Логінової, В. Овчинникова, присвячені історії Намібії, Того, Камеруну, Танзанії [228; 294; 268; 284]. Роботи містять історичну інформацію з колоніального періоду країн, висвітлюють антиколоніальну боротьбу африканських народів.

У 1991 р. було видано спільну працю Б. М. Туполева і А. М. Пегушева [289]. Робота стала першим у радянській історіографії комплексним дослідженням найбільшого повстання африканського населення проти колонізаторів у Східній Африці. У монографії розглянуто особливості німецької колоніальної політики, форми і методи експлуатації африканського населення. Обґрунтовуються причини, хід та наслідки антиколоніального повстання «маджи-маджи». У додатках роботи розміщено оригінальні документи з історії повстання, що, безсумнівно, підвищує цінність цього дослідження. Значний інтерес представляють наведені відомості про формування адміністративного та військового апарату колонії, роботи податкової та судової системи.

Особливістю історіографії радянського періоду була занадто негативна та безапеляційна оцінка німецького колоніалізму. Марксистська історична наука характеризувала німецьку колоніальну експансію як загарбницьку, спрямовану на економічне збагачення за рахунок інших народів. Основний

акцент робився на вивчення впливу колоніальної теми на німецьку і міжнародну політику.

Розпад Радянського Союзу призвів до звільнення від догм марксистської ідеології, що дозволило дослідникам вивчати нові питання. Так, першим автором на пострадянському просторі, який звернув увагу на формування німецької колоніальної громади в Південно-Західній Африці, став А. С. Балезін [225]. На основі захищеної в 1994 р. докторської дисертації була видана науково-популярна книга [227]. Робота А. С. Балезіна містить велику кількість архівних джерел і джерел особистого походження. Слід особливо відзначити, що перебуваючи в науковому відрядженні, А. С. Балезін безпосередньо спілкувався з мешканцями Намібії (німцями за походженням), котрі згадували розповіді своїх рідних з колоніального періоду історії країни, працював з місцевими, у тому числі і сімейними архівами. Особливу цінність для нашого дослідження має детальний опис формування білої громади в Південно-Західній Африці, повсякденне життя і діяльність німецьких колоністів. Автор зміг об'єктивно показати, без ідеологічних і політичних штампів, важкий період в німецькій колоніальній історії, пов'язаний з повстанням народів нама і гереро. Також у дослідженні А. С. Балезіна, на відміну від робіт радянського періоду, відзначається позитивний внесок німецьких поселенців і християнських місій у процес економічного розвитку Південно-Західної Африки та трансформації традиційних спільнот місцевих народів.

На рубежі ХХ–ХХІ століть спостерігався підйом інтересу до теми колоніальної політики Німецької імперії. У 2000–2001 рр. були захищені дисертаційні роботи Е. В. Романової і Е. Ю. Пуховської. У дисертації Е. В. Романової [299] зазначається, що криза в англо-німецьких відносинах тісно пов'язана з колоніальними амбіціями обох держав. Особливо показовим щодо цього стала Марокканська криза, де Великобританія підтримала Францію з метою недопущення розширення колоніальних придбань Німеччини. Не маючи достатніх сил, Німецька імперія намагалася

забезпечити британський нейтралітет у можливішому військовому конфлікті. Дослідження Е. Ю. Пуховської [295], присвячене процесам зародження німецької колоніальної ідеї і механізму її втілення. У роботі автор, посилаючись на велику кількість архівних джерел, висвітлює роль колоніальної думки в житті німецького суспільства, а також її еволюцію з кінця 70-х років XIX ст до закінчення Першої світової війни. Е. Ю. Пухівська констатує факт величезного впливу на зовнішню політику молодого держави теоретичних концепцій німецького колоніалізму, розроблених німецькими вченими й громадськими діячами. Один із розділів роботи розглядає положення в колоніальному суспільстві чиновників, військових, фермерів та жінок. Саме дана частина дисертації має особливий інтерес для нашої роботи.

Стаття В. А. Суботіна [303], що вийшла в 2002 р., присвячена темі формування й використання колоніальних армій. Більша частина дослідження присвячена військовим формуванням Англії і Франції, історія створення німецьких охоронних військ відображена не повністю. Незважаючи на це, матеріал статті дозволяє провести порівняльний аналіз військових формувань трьох колоніальних держав і виявити запозичення Німеччиною досвіду Англії і Франції в створенні охоронних частин з тубільного населення.

Окремо слід виділити докторську дисертацію з історії німецького колоніалізму С. В. Фокіна [317]. Автор, спираючись на велику джерельну базу, зміг проаналізувати і розкрити ідеологічну основу німецької колоніальної політики, яка проводилася з 1871 по 1941 рр. Платформою цієї політики стало утворення масового соціального руху на підтримку колоніальної експансії. Його розгортанням займалися географи, філософи, юристи та інші представники німецької інтелігенції. Фінансування відбувалося частково з коштів акціонерних товариств колоніальної спрямованості, частково – націоналістично налаштованим юнкерством і буржуазією. Робота С. В. Фокіна дозволяє проаналізувати роль колоніальних

громадських організацій в історії Німеччини. Найбільш цікавим для нашої теми дослідження став розділ дисертації, присвячений особливостям формування військово-бюрократичного апарату колоній. Робота містить важливі дані щодо структури, бойових можливостей і військових операцій охоронних військ.

Вивченню історії німецького колоніалізму в Південно-Західній Африці присвячена кандидатська дисертація С. В. Буталова [234]. У даному дослідженні висвітлюються особливості економічного й соціального розвитку колонії, специфічні риси німецької колоніальної політики і її вплив на традиційні структури місцевих африканських суспільств.

У 2012 р. колектив авторів Санкт-Петербурзького університету підготував і випустив об'ємну роботу з історії імперій [223]. Довідкове видання містить цінну і різнобічну інформацію з колоніальної історії Англії, Франції, Німеччини та інших країн. Оновлений підхід до викладу матеріалу зробив роботу інформаційно насиченою і дуже корисною з огляду на тему нашого дослідження.

Пострадянська російськомовна історіографія з німецького колоніалізму різнопланова. Автори приділяють увагу доволі широкому колу питань. Деяки вчені, звертали свою увагу на повсякденне життя німецьких колоністів. Але, незважаючи на це, жодного узагальнюючого дослідження з цього питання, яке охоплювало б всі аспекти становлення та розвитку німецьких колоніальних громад у всіх колоніях, так і не було створено.

Таким чином, російськомовна історіографія з теми колоніальної політики Німецької імперії існує більше століття. Наукові дослідження з даної теми присвячені різним аспектам історії німецького колоніалізму. Проте, незважаючи на підвищений інтерес до колоніального минулого Німеччини, у російськомовній історіографії повністю відсутні узагальнюючі роботи, присвячені історії виникнення німецьких поселень в Африці, повсякденному життю колоністів, їх господарській діяльності, менталітету і культурі. Об'єктами наукового аналізу в основному ставала колоніальна

політика Німецької імперії, діяльність громадських колоніальних організацій, політика колонізаторів щодо африканців.

Німецька історіографія має значний обсяг, тому її доцільніше розділити на ряд основних періодів, використовуючи проблемно-хронологічний принцип. Перший період починається з часу придбання Німеччиною колоній (тобто з початку 90-х років XIX ст.) і триває до закінчення Першої світової війни, другий період охоплює роки Веймарської республіки (1919–1933 рр.). Третій – період нацистської диктатури в Німеччині (1933–1945 рр.), четвертий період включає в себе повоєнний розвиток історіографії двох німецьких держав до їх об'єднання в 1990 р, а п'ятий – від об'єднання Німеччини по теперішній час. Кожному періоду притаманні свої специфічні риси розвитку історичної науки та підходи до колоніальної тематики.

Вивчення колоніального питання в німецькій історіографії почалося з моменту придбання Німеччиною колоніальних володінь на африканському континенті. Велика кількість робіт, що вийшли в кінці XIX – на початку XX ст. носили відверто пропагандистський характер. Їх метою було переконати звичайних мешканців Германії в економічній і політичній важливості колоній. Яскравим прикладом може служити праця А. Циммермана [421]. У роботі з великою патетикою підноситься роль Бісмарка і кайзера Вільгельма I в придбанні заморських територій, що дозволило Німеччині стати в один ряд зі світовими державами. Роботою, що яскраво демонструє німецьку колоніальну пропаганду, є брошура «Колоніальний політичний лідер». Брошуру роздрукували та поширювали на кошти одного з німецьких колоніальних товариств [371]. Використовуючи наведені в роботі статистичні дані про еміграцію німців з країни, доводилася необхідність для Німеччини мати власні колоніальні володіння.

Примітно, що через два десятиліття з моменту придбання Німеччиною заморських володінь, з'являються біографічні праці, присвячені колоніальним діячам. Так, колектив німецьких учених видав в 1907 р. монографію, присвячену життю і діяльності німецького дослідника, комісара

і губернатора Східної Африки Германа фон Віссманна [366]. Автори змогли докладно описати життєвий шлях Віссманна, що є незаперечною перевагою роботи, однак явна «героїзація» об'єкта дослідження дещо знижує наукову значущість праці.

Велике значення для нашого дослідження мають вузькоспеціалізовані наукові монографії з колоніальної юриспруденції, економіки, з проблем рабства в протекторатах тощо. Цінність даних робіт полягає у висвітленні ними маловідомих фактів і специфічних моментів з історії німецьких колоній, які, однак, мали великий вплив на розвиток протекторатів. Особливо потрібно відзначити, що ці роботи повністю написані на основі історичних джерел і є першими науковими працями, присвяченими не загальним питанням колоніальної політики, а проблемам внутрішнього устрою і розвитку німецьких колоній.

До таких робіт належать монографія Г. Хоффманна [368], яка вийшла в 1908 р. і дослідження Т. Фашинга 1914 р. [350]. Роботи висвітлюють особливості формування і функціонування законодавчої і судової системи в протекторатах. Кожна з цих монографій відображає специфіку колоніальних законів (поділ законодавчої бази для європейців і африканців), роботи судів (організація, склад та практика винесення вироків), а також системи покарань. Недоліком робіт є відсутність всебічного аналізу впливу законодавчої системи на життя колоній. Однак, незважаючи на це, на наш погляд, дані монографії можуть служити цінним джерелом при вивченні організації колоніального управління, правової системи, установленної в німецьких володіннях, і їх ролі в житті німецьких переселенців.

Велику цінність для дисертації має дослідження М. Декена [347]. Робота містить детальний опис фінансово-грошової системи німецьких колоній, проводиться аналіз існуючих торгово-грошових відносин і їх значення для економіки колоній. Автор, спираючись на широку джерельну базу, характеризує особливості проведення колоніальною владою фінансово-грошових реформ у кожній з колоній і їх результати. Незважаючи на

скрупульозність дослідження, автор упустив причини які стали каталізатором створення своєї фінансово-грошової системи. Уцілому дослідження М. Декена є практично єдиною на сьогоднішній день роботою з історіографії, яка присвячена німецькій колоніальній фінансово-грошовій системі, що робить її незамінною при вивченні життя колоніальних громад.

У період кайзеровської Німеччини вийшли спеціалізовані роботи з рабства у німецьких колоніях. Слід зазначити, що це вельми непросте питання німецькі дослідники намагалися висвітлювати об'єктивно, без приховування непривабливих моментів. До числа таких праць належать роботи В. Ліста [373] та Ф. Вайднера [409].

Незважаючи на невеликий період до першої світової війни, німецька історіографія відрізняється значним обсягом та різноманітністю. Багато монографій мають специфічну, вузькоспеціалізовану інформацію, що робить їх цінним та незамінним джерелом у вивченні німецького колоніалізму.

Завершення Першої світової війни, крах кайзерівської імперії, втрата колоній обумовили новий сплеск зацікавлення колоніальним минулим Німеччини. У період Веймарської республіки німецькі історики висвітлювали у своїх роботах найбільш яскраві моменти зовнішньополітичної діяльності Німецької імперії. Ґрунтовний науковий аналіз політики О. Бісмарка провів у своїй роботі Ф. Рахфаль [389]. Автор виділяв особливу значущість постаті канцлера, завдяки якому Німецька імперія не тільки змогла з'явитися, подолавши колишню політичну роздробленість, але і зайняти провідні позиції у світовій політиці. Вінцем зовнішньополітичної діяльності Бісмарка, на думку Ф. Рахфалья, стала колоніальна політика канцлера. Вивченню ролі Рейхстагу, зокрема, депутатів від опозиції, у формуванні колоніальної політики була присвячена праця Х. Шпеллмайера (H. Spellmeyer) [400].

Особливим напрямком в історіографії періоду Веймарської республіки стали роботи, спрямовані на спростування «колоніальної провини». Так, колишній губернатор Східної Африки Генріх фон Шнее у своїй монографії

[391], використовуючи статистичні дані про освіту і медичне обслуговування африканців в німецьких протекторатах, обґрунтовував позитивний вплив німецького колоніалізму.

Велику цінність для нашого дослідження мають роботи довідкового характеру. Найбільш ґрунтовне (тритомне, енциклопедичне за своїм характером) видання про німецькі колонії вийшло в 1920 р. під редакцією вже згаданого фон Шнее [392; 393; 394]. Енциклопедія містить різноманітну інформацію стосовно «протекторатів» за весь час їх існування у хронологічній послідовності, що дозволяє простежити існуючі регіональні відмінності в житті колоній.

У період Веймарської республіки продовжуються видання спеціалізованих наукових робіт з колоніальної тематики. Так, в 1920 р. вийшло дослідження Ф. Балцера [335], яке було присвячене історії будівництва та експлуатації залізниць у колоніях. Робота Г. Блюмхагена [340] містить важливі відомості про господарський уклад колоністів, зокрема, наводяться статистичні дані про поголів'я худоби. Наведена у монографії інформація про формування громадських організацій фермерів у Південно-Західній Африці дозволила прояснити деякі важливі моменти, пов'язані з політичною ситуацією і господарським життям цієї німецької колонії.

Умови Версальського мирного договору сприймалися багатьма німцями як національне приниження, що, у свою чергу, викликало зростання реваншистських настроїв і пробуджувало ностальгічні почуття до колоніального минулого. Історіографії періоду Веймарської республіки притаманний широкий спектр досліджуваних напрямків з колоніалізму. Поряд з явно ідеологізованими роботами видавалися численні праці з поглибленим вивченням локальних і регіональних проблем, пов'язаних зі становленням і розвитком німецьких протекторатів. Великий обсяг вузькоспеціалізованих монографій указує на пильну увагу і зацікавленість сучасників у вивченні колоніальної проблематики. Таким чином, у період

існування Веймарської республіки були зроблені перші спроби узагальнити колоніальний досвід Німеччини, відбувався процес переосмислення колишньої колоніальної політики.

З приходом до влади в Німеччині націонал-соціалістів у країні розгортається пропагандистська діяльність, спрямована на розпалювання війни. Колоніальна тематика стала живильним середовищем для цього. Наприклад, робота Х. В. Бауера [338] містить вимоги негайного повернення колоній, оскільки, на думку автора, від цього залежить мир і його економічна складова. У пропагандистських цілях німецькі автори використовували як приклади дій значних історичних постатей, таких, наприклад, як О. Бісмарк. Так, у своїй роботі В. Вінделбанд [415] указує на рішучість Бісмарка в завоюванні колоній, яка дозволила Німеччині стати світовою державою. Колоніальну тематику доповнювали роботи, присвячені опису ситуації в колишніх німецьких колоніальних володіннях. У роботі Фернау [351] констатувався регрес колишніх німецьких територій після переходу їх під управління англійців і французів. Слід зазначити, що серйозних наукових досліджень з колоніальної теми в період Третього рейху нами не виявлено.

Після закінчення Другої світової війни в німецькій історіографії відбувається поділ робіт за ідеологічним принципом. Дослідники, які мешкали і працювали в соціалістичному блоці, дотримувалися формаційного підходу у вивченні історії. Піонером у цьому напрямку став дослідник історії німецьких колоній Г. Лот. У виданій 1963 року монографії [374] була зроблена перша серйозна спроба східнонімецьких істориків протиставити колишній, традиційній для німецької історіографії попереднього періоду інтерпретації історії німецького колоніалізму в Африці концепцію, засновану на марксистській методології. Автор указує на негативний вплив місіонерських організацій на життя африканських племен, на його думку, християнська релігія руйнувала традиційний спосіб життя африканців, чим робила їх незахищеними перед колонізаторами.

Багато робіт німецьких істориків виходили у Радянському союзі. Так, були перекладені на російську мову праці Г. Лота, П. Дармштеттера, Г. Хальгартена [267; 246; 319] та інших.

У 1983 р. була опублікована колективна монографія науковців НДР під редакцією Гельмута Штеккера (а в російському перекладі під редакцією А. Б. Давідсона) [255]. У цьому дослідженні висвітлено процес захоплення і експлуатації Німеччиною Південно-Західної і Східної Африки, а також Того і Камеруну, наведені матеріали про спроби Німеччини потрапити в Північну Африку. У роботі досить детально описується економічне освоєння «протекторатів», наводяться відомості про колоніальні акціонерні товариства і їх роль у житті колоній. Безперечною заслугою колективу авторів стало широке залучення архівних документів, детальне узагальнення уже накопиченого матеріалу, актуалізація дослідження німецького колоніалізму, що виразилося в постановці нових, раніше невивчених тем і проблем, наприклад, таких як ненадійність офіційної німецької колоніальної статистики.

Серед досліджень східно-німецьких учених особливу увагу привертає наукова монографія П. Зебальд [395]. Книга вийшла у 1987 р. і присвячена колоніальній історії протектората Того. Матеріал, який увійшов до роботи, дослідник збирав з 1956 р. Автор розвінчує міф про Того, як про «зразкову колонію» Другого рейху. На основі офіційних документів показана жорстока система примусової праці і покарань у колонії, завдяки якій там проводилися будівництво залізниць, закладка каучукових і бавовняних плантацій. Побудована німцями система управління руйнувала традиційну структуру африканського суспільства, не даючи нічого натомість. Розрекламована ще в колоніальний період система освіти та медичної допомоги африканцям насправді охоплювала незначний відсоток місцевого населення. Відсутність організованого опору колоніальній владі автор пояснював виключно роз'єднаністю племен і народностей Того. Текст книги доповнений великою

кількістю фотоматеріалів. Позитивними у роботі є узагальнення та всебічний аналіз різних факторів колоніальної дійсності в протектораті Того.

Західнонімецькі історики у вивченні даної тематики дотримувалися традиційного консервативного напрямку. У своїх працях вони намагалися показати досягнення в розвитку африканських територій в період колоніалізму, замовчуючи, що дані «блага цивілізації» практично не були доступні аборигенам. Теми, які викривали колонізаторів, намагалися не зачіпати. Яскравим прикладом такого підходу може служити книга О. Хінтрагера [367]. Завдяки тому, що автор був колишнім колоніальним чиновником, робота містить багато фактичного матеріалу і тонких особистих спостережень і міркувань. Однак автор не вважав, що німецька колоніальна політика була негуманною і чимось відрізнялася від політики інших європейських колоніальних держав. У роботі місіонера М. Борманна [341] зроблена спроба ревізійності концепції «цивілізаційної місії».

Однією із характерних рис західнонімецької історіографії від історіографії НДР є видання в ФРН біографічних робіт. Так, монографія Ю. Клауса [370] присвячена діяльності відомого колоніального теоретика Ф. Фарби.

У 1970-х рр. в історіографії ФРН спостерігаються деякі зміни в оцінці колоніального минулого. Так, ретельний аналіз еволюції колоніальної політики Німеччини провів М. Нуссбаум [383]. Автор стверджує, що саме економічна криза 1879 року привела Бісмарка до думки про необхідність придбання нових ринків збуту готової продукції, ця ідея об'єднала промисловців і поміщиків Німеччини. Починання Бісмарка енергійно підхопили його наступники Каприви і Гогенлоє, які зробили колоніальну політику Німеччини головною рушійною силою зовнішньої політики. Таким чином, М. Нуссбаум робить висновки, що на початковому етапі колоніальна політика була продиктована економічними міркуваннями, а вже пізніше вона перетворилася на атрибут престижу.

Історіографія ФРН з часом трансформувалося. Консервативні традиції у вивченні історії колоніалізму змінилися на більш об'єктивне відображення колоніальної дійсності. Однак, не зважаючи на це західнонімецькі вчені намагалися обходити гострі теми, пов'язані, в першу чергу, з геноцидом африканських племен. Дослідники Німецької Демократичної Республіки використовували критичний підхід при вивченні колоніальної історії, прагнули здійснити всебічний аналіз виникнення та становлення німецького колоніалізму.

Завершення «холодної війни» і руйнування біполярного світу на початку 1990-х років дозволило позбутися ідеологічних обмежень при вивченні теми німецького колоніалізму, що, безсумнівно, підвищило інтерес до даної тематики. Багато дослідників почали звертати свою увагу до нових тем, які раніше не розглядалися в історіографії.

У 1995 р. вийшла монографія Г. Грайхен [360], присвячена історії становлення та розвитку німецьких колоній. На основі об'єктивного і критичного аналізу історичного матеріалу автор роботи проаналізував причини жорстокого придушення повстань в Південно-Західній Африці (1904–1907 рр.) і Німецькій Східній Африці (1905–1907 рр.), довів економічну нерентабельність колоній і торкнувся низки інших важливих проблем, пов'язаних з темою нашого дослідження. У тому ж році вийшла у світ наукова праця Х. Грюндера [361]. Учений провів аналіз колоніальної діяльності Німецької імперії через призму функціонування колоніальних інститутів. Автор доходить висновку, що неефективність німецької колоніальної політики була обумовлена нестачею знань про місцеві африканські племена.

Новий методологічний підхід у межах «нової історичної науки» дозволив В. Шпайткамп (W. Spreitkamp), професору сучасної історії університету Касселя (Німеччина), у своїх роботах істотно розширити коло досліджуваної проблематики з колоніальної історії. Так, в його невеликій за обсягом статті розкривається особлива роль монументальних споруд у

становленні німецьких колоній [399]. У 2005 р. автор видає монографію, присвячену німецькій колоніальній історії [398]. Робота відрізняється від багатьох інших своїм підходом. Автор указує на важливість колоніальної історії в колективній пам'яті німців, підкреслюючи зв'язок і взаємодію між колишньою метрополією і колоніями, виявляє довгострокові наслідки колоніальних відносин і доводить, що колоніальна історія ще не закінчена. Дослідник описує початок масового руху на підтримку колоніальної експансії в контексті міжнародного імперіалізму, актуалізує колоніальну політику Бісмарка, указує на істотний вплив громадських колоніальних організацій на державну колоніальну політику. У кінці роботи В. Шпайткамп заявляє о продовженні впливу колоніальної історії на суспільну думку сучасні Німеччини.

У 2004 р. вийшла стаття К.-П. Мейєра [378], яка присвячена проблемі банківської та грошової реформи в Німецькій Східній Африці. Автор докладно оповідає про німецьку колоніальну грошову систему, детально описує номінал і зовнішній вигляд монет і паперових купюр, їх обмінний курс до інших валют, які мали ходіння на території колонії. У статті простежується розвиток і трансформація грошової системи Східної Африки з моменту введення перших «колоніальних» грошей в обіг в 1890 р. і до закінчення Першої світової війни.

Безумовно, великий вплив на становлення і розвиток колоній мала поява в них передових технічних засобів зв'язку, що дозволило «протекторатам» установити міцний і оперативний зв'язок з метрополією. Технічне оснащення зв'язком Південно-західної Африки відображено в дисертації С. Мантео [375]. Хоча автор і обмежується аналізом ситуації лише в одній з німецьких колоній, проте дисертація дозволяє судити про важливість для Німеччини питання постійного надійного зв'язку зі своїми заморськими володіннями, їх технічного оснащення, а також про роль поштового та телеграфного зв'язку в житті німецьких колоністів.

Окремим сюжетом з життя німецької колоніальної громади в колонії Того присвячене дисертаційне дослідження Б. Цурстрассен [424]. Робота була захищена в університеті Мюнхена у 2005 р. Використовуючи архівні джерела, Б. Цурстрассен змогла розкрити механізм психологічної адаптації німців у колонії. Наводяться дані про чисельність колоніальної громади на різних етапах її існування. Приділяється увага повсякденному життю колоністів, їх заняттям і дозвіллю, висвітлюється світогляд німецьких переселенців. Значна частина роботи присвячена вивченню структури й ролі колоніальної адміністрації. Автором підкреслюється особливе становище колоніальних службовців серед чиновницького апарату імперії. Багато колоніальних чиновників мали більше незалежності від керівництва, ніж їх колеги в метрополії. Як наголошує автор, ця обставина викликала велике занепокоєння уряду Німеччини. З метою контролю роботи колоніальних службовців уряд метрополії вимагав усіляких звітів і «навантажував» їх службовими інструкціями.

Монографія Х. Неддерманн [381], присвячена становищу жінок в колоніальному суспільстві. Дослідження побудовано на основі спогадів та мемуарів жінок-колоністок. Автор, аналізуючи записки, указує на важливу роль німецьких жінок у колоніальних громадах. Будучи берегинями домашнього вогнища і рідної культури, саме жінки, на думку автора, не дозволили німецьким переселенцям «розчинитися» у чужою етнокультурному середовищі. Автор звертає увагу на проблему поширення расистських поглядів серед «прекрасної половини» колоніального суспільства, а також на інші маловивчені аспекти колоніального побуту.

Цікавим дослідженням стала дисертація С. Утермарк [408]. Автор зазначає, що успіхи німців у колоніях багато в чому були пов'язані з реформаторською діяльністю віце-канцлера Німеччини Б. Дербурга. Завдяки його зусиллям за короткий термін були виправлені «перекося» в управлінні, намітилася стійка тенденція економічного зростання протекторатів. Логічному завершенню реформ завадила Перша світова війна.

Робота містить цінні статистичні дані з економіки, колоніального судочинства тощо.

У 2011 р. в Саратовському університеті вийшла стаття німецького дослідника В. Шміда [325]. Робота присвячена маловивченому моменту з історії німецького колоніалізму. Автор розглядає хвилю негативної критики щодо питання державної програми з переселення німців з Росії до східно-африканської колонії. Провівши детальний аналіз преси того періоду, В. Шмід показав невдоволення простих німців, як у колонії, так і в метрополії, витратами державних коштів на «невдячних», на їхню думку, одноплемінників-переселенців. Розгортання на сторінках газет критики стало причиною згортання державної програми будівництва житла для нових поселенців і оплати їх витрат, пов'язаних з переїздом до колонії. Представлений автором матеріал дозволив зробити деякі важливі висновки і з'ясувати маловідомі факти із заселення німецькими фермерами Східної Африки.

На сучасному етапі німецька історіографія поповнилася новими концептуальними працями, які відсунули старі методологічні підходи у висвітленні колоніалізму. З'явилася значна кількість вузькоспеціалізованих робіт, що істотно доповнило загальну базу літератури з історії німецького колоніалізму.

На початку ХХ ст. з'являються англомовні роботи. Перші дослідження торкалися співпраці між німцями та анлійцями на чорному континенті. Так, торгово-економічним відносинам між німецькими і англійськими колоніями в Африці присвячена робота Г. Броді [343]. Автор констатує розвиток і зміцнення економічних зв'язків між колоніями, незважаючи на існуючі серйозні політичні суперечності між державами-метрополіями.

Поява великої кількості наукових англомовних робіт з німецької колоніальної тематики пов'язана з початком Першої світової війни. Однак, слід зазначити, що у своїх дослідженнях автори намагалися викрити німецьку колоніальну систему, показати її неспроможність, чим виправдати

війну за німецькі колонії, на якій гинули англійські, бельгійські та французькі солдати. Історіографія країн, що входили до Антанти, малювала колоніальне панування Німеччини в чорних фарбах, розглядаючи період німецького правління через призму жорстоких розправ з повстанцями, показових страт, розстрілів мирного населення й знищення цілих племен аборигенів. Так, про жорстокість німецької колоніальної юриспруденції писав К. Харлес [364]. У монографії Е. Левіна [372] розвінчується міф про необхідність для Німеччини «вільних» територій для переселенців з метрополії. У книзі доводиться, що, незважаючи на значні колоніальні придбання, німецькі емігранти так і не заповнили їх. Таку ж точку зору відстоював у своїй монографії Р. Пуакс (R. Puaux) [388]. Автор переконував читачів у поліпшенні умов життя аборигенів колишніх німецьких протекторатів під управлінням країн Антанти. Незважаючи на присутність у роботах явних антинімецьких настроїв, вони представляють новий погляд на німецьке колоніальне правління, що допомагає подивитися на проблему з іншого боку.

У післявоєнний період одним з найбільш авторитетних фахівців з історії німецького колоніалізму є професор Стенфордського університету Л. Ганн. У його монографії [355] проводиться детальний аналіз основ колоніальної економіки, духовної атмосфери колоністів, особистісних якостей губернаторів. Особливістю роботи є нестандартний підхід до викладу матеріалу. Так, при розгляді проблем, автор, в першу чергу, намагається показати не їх причини і наслідки, а ставлення до них німецьких колоністів. Також досить докладно розглядаються причини зростання серед колоністів расистських поглядів.

Особливою роботою можна назвати публіцистичну працю англійського письменника Б. Девідсона [245]. У ній викривається роль європейських держав у работоргівлі. Для нас книга цікава наявними в ній даними про масштаби работоргівлі в Камеруні та Східній Африці.

Англомовна історіографія має значну кількість автобіографічних праць. Так, детальному вивченню життя й діяльності засновника Товариства німецької колонізації К. Петерса присвячена робота А. Перраса [385]. Слід зазначити, що хоча автор і дещо перебільшує роль К. Петерса в колоніальному захопленні Східної Африки, проте його робота представляє сучасний погляд на роль цього державного й громадського діяча в колоніальній політиці Німеччини кінця XIX ст. У 1998 р. виходить перекладена на російську мову робота А. Палмера [287], присвячена Отто фон Бісмарку. Дослідник на підставі численних документів – листів, щоденників, публікацій в пресі – зміг показати основні етапи життя «залізного канцлера», людини, яка визначала обличчя своєї епохи.

Отже, зарубіжна історіографія (як німецька, так і іншомовна) з теми німецької колоніальної політики в Африці об'ємна. Рівень вивчення різних питань у наявних роботах різний. Найбільш докладно висвітлені проблеми впливу на експансіоністську політику країни колоніальних громадських організацій, фінансово-економічних кол та політичних лідерів Німеччини. Існує значна кількість біографічних робіт. Особливу групу складають наукові праці з вивчення колоніальної юриспруденції, грошово-фінансової, економічної, адміністративної та військової системи німецьких володінь. Найменш висвітленою дослідниками є тема повсякденного життя німецьких колоністів. Наявні роботи з даної тематики розглядають життя німецьких колоністів тільки у одному з протекторатів. Відсутність узагальнюючих монографій, які охоплюють всі африканські колонії Німеччини, не дозволяє поглянути на проблему становлення та розвитку німецьких колоніальних спільнот в цілому.

Вітчизняна історіографія з теми німецького колоніалізму з'явилася після проголошення незалежності України у 1991 р. Деідеологізація історичної науки, дозволило дослідникам розширити і оновити проблематику своїх студій.

Серед вітчизняних дослідників найбільш помітний внесок у вивчення історії німецького колоніалізму зробив С. С. Троян, який присвятив кандидатську і докторську дисертації вивченню впливу ідеології і масових рухів на підтримку колоніальної експансії на зовнішню політику Німеччини [306; 307]. Не зупиняючись на цьому, С. С. Троян опублікував цілу серію робіт, присвячених проблемам німецького колоніалізму. Так, в 2008 р. вийшли його монографії [308; 309]. Праці С. С. Трояна, завдяки великій базі джерел і використаним новим підходам до теми дослідження, змогли доволі вдало розкрити роль громадських організацій, а також окремих політичних і громадських діячів у колоніальній пропаганді, що призвела, у кінцевому підсумку, до колоніальних захоплень Німеччиною заморських територій.

Під науковим керівництвом С. С. Трояна в 2011 році захистила кандидатську дисертацію С. М. Косяк [261]. Автор змогла показати соціальний склад колоніальних громадських організацій Німеччини, їх діяльність та роль у житті країни. Таким чином, можна констатувати, що завдяки роботам С. С. Трояна і його наукового керівництва у вітчизняній історіографії склався цілеспрямований напрямок з дослідження колоніальних громадських організацій Німеччини.

2003 року у Львові була захищена кандидатська дисертація Л. Ю. Питльованої [291]. Робота розкриває особливості дипломатичних відносин між Великобританією та Німеччиною.

Дослідженням особливостей німецької колоніальної політики при О. Бісмарку, займався Л. Л. Гончаренко [240; 241].

Незважаючи на молодість вітчизняної історіографії, вона вже має багато напрацювань з теми німецького колоніалізму. За невеликий період відбувся процес оновлення методологічних підходів. Так, багато авторів, застосувавши у своїх дослідженнях цивілізаційний підхід, змогли по-новому розкрити, здавалося б, давно вивчені теми з німецької колоніальної історії.

Таким чином, можна стверджувати, що і у вітчизняній, і в зарубіжній історіографії, присвяченій питанням німецького колоніалізму, з тематикою

нашого дослідження перетинається лише незначна кількість робіт. Повністю відсутні комплексні дослідження з проблеми формування та повсякденного життя німецьких колоніальних спільнот, що ускладнює процес осмислення фактора впливу німецьких колоністів на розвиток німецьких африканських колоній.

1.2. Джерельна база дослідження

У процесі роботи над темою були використані різноманітні джерела офіційного, агітаційно-публіцистичного та неофіційного походження.

Першу групу джерел складають документи офіційного походження: законодавчі акти, парламентські документи, документи адміністративних органів, матеріали статистики, офіційні дипломатичні документи, що стосуються колоній.

Серед них особливо слід виділити матеріали, розміщені на офіційному сайті Потсдамського федерального архіву. Дані джерела представлені у вигляді оцифрованих документів, більшість яких раніше не розглядалися в роботах дослідників. До таких документів належать, наприклад, доповіді німецької військової місії з уточнення кордону між колоніальними володіннями Німеччини і Франції за угодою про Марокко і Конго від 4 листопада 1911 р. У доповідях офіцери повідомляли про географічні етнографічні особливості придбаної території. Особливий інтерес для роботи мають описи побутових труднощів, з якими зіштовхувалися учасники експедицій, сприйняття німцями життя місцевого населення тощо [40, s. 108–109; 43, s. 105–107 та ін.].

Зважаючи на специфіку досліджуваної теми, цінність першоджерела мають і багато інших оцифрованих документів Потсдамського архіву (зокрема, матеріали про війну з племенами нама і гереро, Марокканської кризи тощо), незважаючи на їх використання попередніми поколіннями дослідників [39, s. 1–2; 41, s. 1 та ін.].

Найбільшу інформаційну цінність з першої групи джерел, що відносяться до документів офіційного походження, є опубліковані збірники колоніальних законів, указів і постанов імператорів, канцлерів, колоніального відомства, губернаторів колоній, а також дипломатичні документи. У період кайзерівської Німеччини видавався щорічний збірник «Німецьке колоніальне законодавство» (Die Deutsche Kolonial-Gesetzgebung) і «Юридичний вісник Німецької імперії» (Deutsches Reichsgesetzblatt). 2008 р. у ФРН був опублікований об'ємний збірник документів «Архів німецьких колоніальних законів» (Archiv des Deutschen Kolonialrechts).

Матеріали збірників, що стосуються адміністративного і військового апарату, допомагають зрозуміти особливе становище і роль державних службовців у колоніальному суспільстві. Безліч указів і постанов гарантували чиновникам і військовим преференції, недоступні іншим колоністам, що, безперечно, ставило дану групу в привілейоване становище в німецьких колоніальних спільнотах. Прикладом може служити прийнятий урядом пільговий тариф на проїзд державних службовців у колоніях [147, s. 35; 209, s. 59–60], надання права відпочинку в спеціалізованих санаторіях [53, s. 204–206] тощо. Подані в збірниках накази губернаторів колоній про благоустрій та громадський порядок у «протекторатах» [46; s. 235–236; 152, s. 148] дозволяють відтворити специфічні особливості адміністративного регулювання в колоніях і реконструювати в деталях життя німецьких колоністів. Цікавою знахідкою стали документи, що стосуються поховання в колоніях і транспортування в метрополію померлих німецьких колоністів [83, s. 151; 187, s. 338]. Слід зазначити, що ці законодавчі акти не використовувались дослідниками. Документи дозволяють по-новому поглянути на систему управління і регламентації життя в німецьких колоніях.

Законодавче регулювання господарсько-економічного життя німецьких колоніальних громад допомагає розкрити видані в збірниках законита розпорядження з використання корисних копалин, земельних і природних

ресурсів [128, s. 32; 179, s. 231 та ін.]. Цікаво, що дані документи раніше не розглядалися комплексно, а матеріали з природних ресурсів і зовсім не цікавили дослідників. Місце і роль колоніальної грошової і банківської системи в побудові управління в німецьких колоніях розкривають закони про регулювання монетарної політики, створення власної колоніальної грошової одиниці та банків [116, s. 178; 210, s. 231].

Документальні матеріали, що викривають жорстокість німецької колоніальної системи по відношенню до африканців, дозволяють проаналізувати витoki більшості конфліктів з традиційним африканським суспільством [34, s. 30–31; 193, s. 80].

Особливий інтерес представляють матеріали, що відображають полеміку з колоніальних питань і ставлення до колоніальної політики всередині німецького суспільства. Прикладом є виступ Вільгельма II зі спеціальним зверненням про війну з африканським племенем гереро [78, s. 1], а також яскраві промови, які засуджували політику колоніалізму, депутата Націонал-ліберальної партії Фрідріха Каппа і депутата Соціал-демократичної партії Августа Бебеля [91, s. 1; 32, s. 1].

До першої групи джерел можна віднести виданий у 1999 р. в Російській Федерації двотомний збірник документів [15]. Зокрема, для нашої роботи має значення вперше надрукований офіційний звіт членів екіпажу російського корабля «Скобелев», який відвідав з візитом Південно-Західну Африку. У даному документі містяться відомості про побутові умови переселенців у порту Людериц, описуються труднощі, з якими стикалися німці під час перевезення вантажів з цього порту до центральної частини колонії, а також був зроблений прогноз щодо майбутнього розвитку цих земель. У 2005 році вийшов третій том історії Німеччини [7], де були представлені матеріали з російських архівосховищ з історії Африки.

Розгляд зазначених джерел дозволив розглянути виникнення і життєдіяльність німецьких колоніальних поселень, їх соціальну структуру, проаналізувати процес формування законодавчої бази, що вплинула на

подальшу життєдіяльність німецьких переселенців, виділити основні етапи в розвитку досліджуваного соціуму тощо.

Другу групу джерел, незамінну за специфікою своєї інформації, склали агітаційно-публіцистичні праці, періодичні видання, що виходили як в метрополії, так і в колоніях.

До агітаційно-публіцистичних джерел відноситься робота місіонера Ф. Фабрі [90], який закликав до використання сили для захоплення колоніальних володінь, що згодом і було застосовано на практиці німецьким урядом.

Матеріали, які видавалися в періодичних виданнях, дозволяють зробити детальний аналіз суспільно-політичного, господарського і культурного життя у колоніях. На сторінках газети «Kolonie und Heimat in Wort und Bild» [120–126] детально описувалися труднощі й успіхи господарського освоєння колоній. Друкувалися листи і замітки колоністів, які містили рекомендації майбутнім переселенцям або опис природних та кліматичних особливостей колоній. Велика увага в газеті приділялася досягненням колоніальної влади в побудові сучасної інфраструктури, розвитку міст, транспортної системи тощо. Аналіз матеріалів, що виходив на шпальтах газети «Illustrierte Zeitung» [113], дозволив виявити особливості процесу еміграції через порт Гамбурга. Публікації періодичного видання «Tropenpflanzer Zeitschrift für Tropische Landwirtschaft» [169] надали можливість у деталях розглянути господарську діяльність німецьких колоністів, виявити їх успіхи і невдачі у виробництві певних сільськогосподарських культур. Варто окремо зупинитися на газеті «Amtlicher anzeiger für Deutsch-Ostafrika. Beilage zur Deutsch-Ostafrikan. Zeitung» [22–28], що виходила друком у Східній Африці. Цінність цього видання полягає в оперативній публікації на його сторінках розпоряджень і указів губернатора колонії та іншої офіційної інформації.

Ще одним важливим періодичним виданням довідкового характеру, яке дає можливість знайти потрібну інформацію щодо розвитку німецьких поселень в Африці, є щорічне видання Німецького колоніального суспільства

«Німецький колоніальний атлас» [73–77]. У цьому часописі міститься багато цінної для нашого дослідження інформації, у тому числі, про адміністративний поділ німецьких колоній, організації управління, демографічну ситуацію, маршрути пароплавних ліній між метрополією і колоніями, ціни на квитки тощо.

Серед джерел неофіційного походження найбільш цінними при роботі над досліджуваною темою стали мемуари та подорожні нотатки. Щоденники, записки та спогади сучасників складають третю групу джерел. Багато німців, які повернулися на батьківщину, бачили потребу поділитися своїм досвідом і враженнями про колонії. Багато мемуарів містять фотоматеріали, які візуально відтворюють повсякденне життя німців у колоніях. У деяких спогадах зустрічаються документальні додатки (відомості про колоніальний бюджет, інструкції уряду, накази і розпорядження місцевої колоніальної адміністрації тощо). Мемуари писали як представники колоніальної адміністрації [84; 164 та ін.], так і пересічні німці, котрі відвідували або мешкали в німецьких африканських колоніях у період 1884–1918 рр. [86; 138 та ін.]. Ці твори дають вичерпне уявлення про повсякденне життя німців в Африці, їх характер і звички на службі і в побуті. Однак слід зазначити, що загальні відомості даних джерел набагато ширші: вони оповідають про життя африканців, їх самобутню культуру, природні особливості й красу Африки тощо. Мемуари є важливим, а іноді й єдиним джерелом, яке проливає світло на ряд маловідомих, але важливих для дослідження питань. Спогади допомагають реконструювати деякі події, що відбувалися в колоніях, умови життя, побут, культуру, взаємини німецьких колоністів і їх переживання, тобто містять таку інформацію, яку часто просто неможливо отримати з інших джерел.

Характерно те, що проблематика і характер викладу безпосередньо залежали від професійної зайнятості автора. Наприклад, військовослужбовці охоронних військ у своїх спогадах [47; 54; 81; 133] відтворюють особливості колоніальної служби, докладно описують військові кампанії проти

непокірних племен. Статистика військових втрат, яка іноді наводиться в спогадах, дає уявлення про масштаби конфліктів з місцевими народами.

Характерною рисою адміністративного апарату колоній було кількісне переважання в ньому військової бюрократії, яка займала як військові, так і громадські посади, тому мемуари німецьких офіцерів містять також багато інформації про економіку, політику у колоніях. Так, у спогадах командира піхотного полку охоронних військ К. Швабе [159] описаний не тільки сам хід військових дій з племенем нама, але також господарський і суспільний устрій цього народу. Показово, що Швабе робить чіткий висновок про неможливість німецького панування в Південно-Західній Африці без підпорядкування африканських племен гереро і нама, що відображало думку більшості німців того часу щодо проблеми взаємин німецької громади і африканців.

Близька до мемуарів К. Швабе за стилем і змістом, хоча і менш інформативна, книга начальника охоронних військ К. Франсуа [89]. У роботі докладно висвітлюється стан Південно-Західної Африки на початковому етапі освоєння цієї колонії німцями, їх негативне ставлення до африканців і бурів, що формувалось під впливом економічного антагонізму.

Цінним джерелом з історії німецьких колоній у період Першої світової війни стали спогади командира колоніальних військ Німецької Східної Африки Пауля Леттов-Форбека [132]. У роботі надається детальна характеристика охоронних військ, описується хід бойових дій у колонії, яка єдина з усіх протекторатів протрималася до кінця війни, завдяки чому Леттов-Форбек отримав ранг національного героя.

Мемуари чиновників цивільної адміністрації [108; 119 та ін.] вміщують докладні описи адміністративного устрою і господарської діяльності колоній. Так, доктор Фрідріх Фюллеборн у своєму щоденнику [94] приділяє особливу увагу опису створення медичного поста в колонії і роботі адміністрації. У спогадах губернатора Східної Африки Вісманна [220] містяться

різноманітні відомості про склад апарату цивільної адміністрації німецької колонії, соціальний склад колоністів та духовну атмосферу.

Особливу цінність становлять спогади, залишені пересічними німцями, що жили в африканських колоніях. Книга Р. Каундінуа (R. Kaundinya) [115] дає переконливі уявлення про труднощі, з якими стикалися німецькі колоністи в нецивілізованій Африці. У даному творі автор описує умови своєї подорожі з караваном африканських носіїв, облаштування житла і життя на віддалених від цивілізації плантаціях.

Велике значення для роботи представляють опубліковані спогади жінок, які жили в колоніях. Вони дають можливість розглянути події, що відбувалися в тих місцях на побутовому рівні, з точки зору жіночої частини колоніальної громади. Німецькі жінки помічали і описували побутові дрібниці й особливості життя в африканських колоніях, які не зауважував чоловічий погляд. У книзі дружини німецького фермера М. Екенбрехер [82] докладно змальовані важке життя і побут німецьких колоністів в Південно-Західній Африці, їх складні взаємини з місцевим населенням. В її мемуарах багато цікавих спостережень, що стосуються всіх сторін повсякденного життя колоністів. Зустрічаючись у колонії з гереро, М. Екенбрехер винесла негативне ставлення до африканців, звинувачуючи їх в лінощах, брехливості і підступності, що цілком відповідало стереотипному сприйняттю колоністами місцевого населення.

Особливості довгої і важкої подорожі в Південно-Західну Африку, обстановка в колонії, побут, хвороби, ціни на житло і продукти харчування, взаємини між європейцями і африканцями описуються в автобіографічній книзі К. Брокман [65].

Важливим інформативним джерелом, яке розкриває переживання і почуття, що охопили колоніальну громаду під час Першої світової війни, стали записки фрау Вільх, які було надруковано у 1916 р. [219].

Щоденники і записки керівників наукових експедицій є одним із найбільш ґрунтовних мемуарних джерел, що розповідають про природно-

кліматичні умови, соціальну організацію місцевих народів Африки. Розглянувши звіти, щоденники наукових експедицій, стає зрозуміло, в яких умовах доводилося працювати першопрохідникам. У них міститься опис способів пересування експедицій, побутового облаштування польових таборів, взаємин з місцевим населенням – усе це допомагає реконструювати ті труднощі, з якими доводилося стикатися першим німецьким колоністам [162; 164].

Особливе місце серед мемуарної літератури займають спогади теоретика і практика німецької колонізації, однієї з найбільш одіозних фігур в історії німецької колоніальної політики К. Петерса. У своїй роботі [66] автор розповідає про методи завоювання німцями нових земель. Також з книги можна виявити цікаві спостереження автора про життя місіонерів і африканців. Однак праця переповнена апологетикою німецької цивілізаційної місії по відношенню до африканців, що, безсумнівно, знижує наукову цінність цієї роботи.

Для всебічного висвітлення реальної ситуації були залучені також мемуари іноземців, які відвідали німецькі володіння. Потрібно відзначити, що таких було небагато – через уведені німецькою владою обмеження щодо перебування іноземців у німецьких колоніях. Проте їх неупереджене ставлення у висвітленні побаченого дуже цінно для роботи. Так, Олівер Маклеод у книзі [136] описав свою подорож до Центральної Африки. Під час своїх мандрів Олівер відвідав і віддалені райони Німецької Східної Африки. Спілкуючись там з німецькими офіцерами, він зробив ряд цікавих спостережень, що стосуються адаптації білих колоністів в Африці.

Особливу інформаційну цінність для нашої роботи представляють записки і спогади місіонерів. Зазвичай вони описують природні умови, побут і звичаї місцевих жителів, а також економічну і політичну ситуацію в колоніях. Карл Пауль у своїй роботі [139] висвітлює діяльність місіонерів з поширення християнства серед африканців на порубіжжі XIX–XX ст. Так, у його роботі міститься багато цінної інформації про спосіб життя місцевого

населення і місіонерів, їх взаємини і спільну господарсько-трудова діяльність. Велика частина роботи присвячена досягненням місіонерів та існуючим завданням колоніальної політики німецької держави по розповсюдженню європейської цивілізації серед африканського населення. К. Пауль намагався популяризувати роботу місіонерів і поширити інформацію, яка стосується африканських народів у вигідному для нього вигляді. Тому, вивчаючи матеріали, опубліковані місіонерами, слід брати до уваги їх специфічну спрямованість. Переважно їх автори констатували успіхи своєї справи і закликали до розширення місіонерської діяльності, тому культурні, економічні та соціальні надбання африканців зазвичай зображувалися в похмурих тонах. Однак характерною рисою для робіт усіх місіонерів було співчутливе ставлення до африканців, прагнення захистити їх від жорстокостей колоніальної експлуатації.

Під час розгляду мемуарів необхідно враховувати суб'єктивність даного виду джерел. Адже багато авторів висловлювали свої соціально-професійні та національні інтереси й були упереджені у своєму ставленні до описуваних подій. Проте спогади сучасників є цінним джерелом інформації про домашній побут, господарство німецьких колоністів, про психологічне сприйняття ними тих чи інших подій.

Таким чином, залучені до дослідження джерела надають можливість реалізувати поставлені в дисертації завдання та мету по дослідженню формування та повсякденного життя німецьких колоніальних спільнот на африканському континенті в 1884–1918 рр.

1.3. Методологія і методи дослідження

В останні десятиліття в історіографії відбувається процес перегляду встановлених парадигм у вивченні історії німецького колоніалізму. Тож в представленій роботі використовується концепція розвитку німецьких колоніальних спільнот. За допомогою даної концепції зроблена спроба

цілісної характеристики формування спільних рис та специфіки розвитку німецьких колоніальних співтовариств у африканських колоніях кайзерівської Німеччини наприкінці XIX – початку XX ст. Головними методологічними підходами в межах дисертаційного дослідження стали міждисциплінарність, системність, компаративізм.

Розглядаючи історію Німецької колонізації Африканського континенту в другій половині XIX ст. через призму захоплень і кабальних договорів, виникає небезпека для всебічної наукової реконструкції подій. Якщо використовувати такий підхід, виникає ризик ухилу в бік опису історичних подій, через що дослідник може випустити з свого поля зору «нижні яруси» історичного буття, а саме повсякденне життя звичайних людей, які й виступають авторами будь-яких змін. У контексті дослідження виникає необхідність такого погляду на колоніальне минуле Африки. Особливий інтерес становлять німецькі колоніальні спільноти, які одночасно містять унікальну організацію, побут, культуру, а також є зонами міжцивілізаційних контактів. Звертаючи увагу на це, виникає потреба у застосуванні специфічних методологічних підходів, котрі змогли б розкрити «людський» вимір колоніалізму. Найбільш відповідним для цього науковим інструментарієм є «нова історична наука» (піонером якої є «школа "Анналів"»).

Особливими рисами «нової історичної науки» є критичне ставлення до позитивістської і марксистської моделі історіописання. Головним напрямком дослідження цього методологічного підходу стала «людина у суспільстві», тобто діяльність як окремих особистостей, так і суспільства в цілому. Особлива увага надається масовим уявленням людей тієї чи іншої епохи (історії ментальностей), зміні ціннісних установок у ході історичного розвитку, проблеми історичної пам'яті, умов життя, соціальної адаптації тощо. Історія повсякденності. Методику історії ментальностей розробляли Л. Февр [318], Ж. Делюмо [247], А. Гуревич [238] та інші. Завдяки введенню категорії ментальності, історики змогли побачити світ минулого очима самої

епохи. Провідним теоретиком історії повсякденності став Фернан Бродель, який присвятив трьохтомну працю вивченню матеріальної цивілізації XV–XVIII ст. [231–233]. Підхід Ф. Броделя передбачає широке вивчення матеріального побуту (житла, харчування, одягу) людини, завдяки чому стає можливим відновлення особливості автентичної матеріальної культури, яка визначає повсякденне існування індивіда [236, с. 16].

Для розкриття історичної проблеми через призму «нової історичної науки» потрібне залучення суміжних наук – соціології, етнографії, географії та інших, а також розширення кола історичних джерел. Міждисциплінарність означає не просте запозичення методів з інших дисциплін, а конструювання міждисциплінарних об'єктів. Історичні знання у такому разі визначаються не одним науковим напрямком, а системою або сукупністю соціально-гуманітарних наук, об'єктом яких є реальність минулого. Полідисциплінарні дослідження можливі за кількох обов'язкових умов: 1) визначення об'єкта історичного дослідження і його первісного стану (збір, обробка інформації, виявлення проблемних сторін об'єкта); 2) збереження специфічних якостей і характеристик об'єкта на всіх рівнях теоретичного абстрагування; 3) розробка методичної схеми аналізу, в якій сума окремих досліджень була б необхідною і достатньою для розв'язання проблеми в цілому [264, с. 18]. Виходячи з цього у роботі повсякденне життя людини досліджується не тільки через призму матеріального побуту, а також крізь індивідуалізовану соціокультурну структуру буденності, яка повністю відтворює особливий стиль життя. Завдяки чому структура буденності набуватиме загального характеру.

Однак такий підхід має ряд недоліків, що викликані орієнтацією на «мегарівні» структур повсякденності, а саме великі соціуми в рамках тривалого часу. Щоб уникнути цього і ще більш розкрити особливості життя німецьких переселенців в африканських колоніях слід застосувати методологію «нової соціальної історії», яка є провідною галуззю конкретних досліджень «нової історичної науки» та методів мікроісторії.

Так, «нова соціальна історія» робить акцент на вивченні джерел особистого походження, що особливо важливо для нашої роботи, оскільки такого роду матеріали (спогади, щоденники, записки та ін.) складають значну частину її джерельної бази. Тим більше, що офіційні джерела майже не висвітлюють побутове життя німецьких колоністів в африканських колоніях і мемуари стають чи не єдиними артефактами минулого.

Сутність мікроісторичного підходу полягає в пошуку одиничного і приватного в житті звичайної людини. У цьому контексті на перший план висувуються питання менталітету і психологічного сприйняття окремої людини, що опинилася в чуждому середовищі.

Застосування методологічних підходів «нової соціальної історії» та методів мікроісторії дозволило відтворити цілісне уявлення про повсякденне життя німецьких колоністів, які волею долі опинилися в Африці, формування їх господарського укладу, організація німецького уряду, управління та судочинства в колоніях тощо. Використовуючи дані методологічні підходи, стає можливим по-новому підійти до вивчення процесу життєдіяльності німецьких колоніальних спільнот, виявити їх внутрішню структуру та специфіку. Виходячи з цього, уможлиблюється визначення спільного та відмінного в житті німецьких колоністів. Таким чином, найбільш прийнятним варіантом вивчення побуту і повсякденного життя колоністів є розгляд їх в історичній перспективі розвитку від невеликої групи німців в чужорідному оточенні на початковому етапі освоєння колоній до автономних великих спільнот.

Слід зазначити, що при вивченні повсякденного життя, побуту, етнічної та культурної ідентичності німецьких колоніальних співтовариств в далеких африканських протекторатах, виникла низка наукових питань, які вдалося розкрити за допомогою концепцій культурогенезу.

Теорію культурогенеза і його методологічний інструментарій розробляли Л. Уайт [314], Л. Гумілев [239], В. Лях [280] та інші.

Культурогенез знаходиться на стику дослідних пошуків різних наук: культурології, історії, палеонтології, археології, філософії, психології та інших наук. Також при вивченні культурогенеза використовується категоріальний апарат різноманітних наук: антропології (в осмисленні таких понять, як мікро- і макропроцес); філософії (в осмисленні таких понять, як гуманізм, гуманність, духовність); психології (в осмисленні таких понять, як мислення, творчість, креативність); історії; етнографії та інших наук. Серед дослідницьких культурологічних підходів і методів виділяються: генетичний, компаративний, соціологічний, діяльнісний, семіотичний, герменевтичний та інші.

З багатьох існуючих методів культурогенезу, в праці був застосований еволюційний підхід. Основою котрої є безперервні процеси постійної адаптації людських спільнот до змінних умов їхнього існування шляхом вироблення нових форм діяльності і соціальної взаємодії. Генезис культурних форм проходить у кілька етапів: усвідомлення необхідності появи нового (знань, соціальних структур, механізмів соціалізації і комунікації), створення нових культурних форм і їх впровадження у соціальну практику. Культурогенез є єдиний процес оновлення та наступності. Динаміка культури розкриває характер, обставини, причини змін, що відбуваються в суспільстві, стадії еволюції культури та їх критерії. Починається культурогенез (або становлення культури) в той момент, коли у групи людей з'являється необхідність в особливих загальних формах життєдіяльності, адаптованих до конкретних умов місця і часу, а закінчується виникненням форм і стандартів, закріплених в моралі і звичаях.

Наприклад, знаючи що кожна етнічна культура несе в собі традиції предків, що охоплюють головним чином сферу праці та побуту які проявляються в особливостях їжі, одягу, фольклору, народних промислів. Та враховуючи, що на етнічну культуру значною мірою впливає природне середовище (віковий народний досвід життя і раціонального ведення господарства в даних умовах природи), робимо висновок, що незважаючи на

консерватизм, спадкоємність, яка бере початок у далекому минулому та має орієнтацію на збереження «коріння», німецькі колоністи під впливом природнього середовища Африки, виробили нову субкультуру, таким чином еволюційнували в особливі співтовариства.

Використовуючи у роботі еволюційний підхід культурогенезу, дозволило більш детально простежити зміни які відбувалися у повсякденному житті колоністів, появу нових форм їх господарювання, особливості розвитку культури. Еволюційний підхід розкрив обставини та причини які стали основою трансформації німецьких співтовариств.

У нашому дослідженні зачіпалися і досить складні та суперечливі теми, такі як, вплив етнічної свідомості колоністів на становлення та життя німецьких колоніальних суспільств, а також негативні і позитивні сторони міжнаціонального та міжкультурного діалогу. Для їх вирішення використовувались також концепції культурогенезу.

Розглядаючи вплив менталітету колоністів на розвиток німецької громади в протекторатах крізь призму культурогенезу, було з'ясовано, що етнічна культурна ідентичність німців, усвідомлення ними своєї приналежності до певної етнічної спільності, сприяло відокремленню від інших етносів і розвитку расистських та націоналістичних поглядів серед німецьких колоністів. Німці в далеких африканських колоніях мали два компоненти етнічної ідентичності: когнітивний (знання про особливості своєї групи, тобто етнічна обізнаність про історію, звичаї, культуру свого народу і усвідомлення себе її членом на основі етнодифференцируючих ознак: мови, цінностей, звичаїв, релігії, історичної пам'яті, національного характеру, народного мистецтва тощо) і афективний (почуття приналежності до групи, оцінка її якостей, емоційне ставлення до членства в ній). Таким чином, етнічна ідентичність німця в чужому культурному середовищі сприяла зміцненню усвідомлення своєї тотожності з німецькою колоніальною етнічною спільнотою, підняття значимості членства в ній.

Міжкультурний діалог, або міжкультурна комунікація являє собою взаємодію культур. Міжкультурна комунікація складний і дуже суперечливий процес. Це пов'язано з різноплановим проявом цього феномену. В історії людства траплялося, що культури досить мирно взаємодіяли, не ущемляючи переваг один одного, але найчастіше міжкультурна комунікація супроводжувалася різкою конфронтацією, підпорядкуванням слабкого, позбавленням його культурної самобутності.

Міжкультурна комунікація заважає та має певні наслідки на обидві сторони цього діалогу. Так, африканці зіткнувшись з більш розвиненою європейською цивілізацією, перейняли та запозичили найбільш вигідні форми. Але не зважаючи на доволі значний тиск німецької культури, африканські народи зуміли зберегти свої базові культурні цінності. Німецькі колоністи у взаємодії з чужою культурою проявили етноцентристську реакцію, а саме захист від відмінностей з їх оцінкою на користь своєї культури.

Також для допомоги при вирішенні поставлених завдань в роботі використовувалися як загальнонаукові методи дослідження (аналіз і синтез, індукція і дедукція, аналогія, порівняння, узагальнення), так і методи історичних наук: історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-типологічний, історико-системний, проблемно-хронологічний, метод кількісного (статистичного і демографічного) аналізу.

Суть історико-генетичного методу полягає в послідовному розкритті якостей, функцій і змін досліджуваної реальності (у нашому випадку – німецької громади в Африці) у процесі її історичного руху, що дозволяє в найбільшій мірі наблизитися до відтворення реальної історії об'єкта. Даний метод був використаний у дисертації при дослідженні процесу становлення колоніальних спільнот – від виникнення перших німецьких поселень на африканському континенті до краху німецької колоніальної системи, знаходження факторів, які впливали на розвиток цих спільнот.

Історико-порівняльний метод використовувався в ході дослідження об'єктивних реалій (склад населення, господарсько-економічна спеціалізація, система адміністративного управління, грошова система тощо), характерних для всіх чотирьох німецьких «протекторатів» в Африці (Того, Камерун, Східна Африка, Південно-Західна Африка), і дозволив виявити загальні і специфічні особливості кожного з них.

Використання історико-типологічного методу в роботі дозволив виділити те єдине, що було притаманне різноманіттю тих чи інших поєднань індивідуального. Цей метод використовувався для типологізації основних напрямків колоніальних захоплень Німеччини, аналізу причин антиколоніальних виступів африканських народів.

Підґрунтям застосування історико-системного методу в історії виступає єдність у суспільно-історичному розвитку одиничного, особливого і загального. Функціонування й розвиток суспільства містять та синтезують ті основні складові компоненти, з яких складається історична реальність. До цих компонентів належать окремі події (наприклад, антинімецькі повстання в колоніях) і процеси (розширення міжцивілізаційного діалогу). Цей метод передбачає, що всі основні компоненти історичного процесу існують не самі по собі, а у взаємодії один з одним, тобто як система. Саме тому дані процеси та події розглядаються автором в руслі світового історичного процесу кінця XIX – початку XX ст., а також з урахуванням внутрішнього становища Німеччини в досліджуваній період. Використання історико-системного методу дало можливість розкрити внутрішні механізми (адміністративний, правовий, господарський) функціонування німецьких колоніальних спільнот.

Для періодизації теми дослідження використовувався проблемно-хронологічний метод, який дозволив встановити хронологічні рамки роботи та послідовність історичних змін. Статистичний та демографічний методи дозволили виявити деякі кількісні співвідношення в сукупності всіх факторів, розглянути соціальний склад німецьких переселенців та його демографічну динаміку.

Сукупність зазначених вище дослідницьких підходів і методів сприяло різнобічному аналізу особливостей формування, розвитку і повсякденного життя німецьких колоніальних громад в Африці наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

РОЗДІЛ 2

ФОРМУВАННЯ КОЛОНІАЛЬНИХ ГРОМАД У НІМЕЦЬКИХ АФРИКАНСЬКИХ КОЛОНІЯХ

18 січня 1871 року у Версалі була проголошена Німецька імперія. В Європі з'явилася нова держава, яка претендувала на провідні позиції у світі. В перше десятиліття головним напрямком зовнішньої політики Німеччини був Європейський вектор. Але, під впливом економічної та соціальної кризи, всередині країни, О. Бісмарк змінює напрямок своєї зовнішньої політики. Потребуючи розширення ринків збуту товару і поповнення сировини, Німеччина, маючи вдалий приклад провідних колоніальних держав розпочинає процес придбання колоніальних володінь. З появою в складі Німеччини протекторатів почався процес формування німецьких колоніальних спільнот, які склалися з різних соціально-професійних груп населення. Найбільш престижними в колоніях вважалися професії офіцера, чиновника, місіонера, фермера. Саме вони символізували й забезпечували міцність колоніального фатерлянду. До початку Першої світової війни колоніальні співтовариства вже мали чітку структуру зі своїми корпоративними, економічними, соціально-ментальними, культурними й побутовими особливостями.

Колоніальна імперія Німеччини проіснувала історично недовго. Але навіть за такий короткий період проявилися характерні риси та типологічні особливості німецьких колоніальних співтовариств.

2.1. Заснування, облаштування та побут переселенських поселень

Першою територією, що отримала статус німецького «протекторату», стала (24 квітня 1884 р.) бухта Ангра-Пекена в Південно-Західній Африці [246, с. 28]. Для розширення території колонії та запобігання домагань Великобританії на дану область Бісмарк 1884 року спорядив корвети

«Елізабет», «Лейпциг» і канонерський човен «Вовк» з метою підняття німецьких прапорів від річки Оранжевої на півдні до мису Фрію на півночі Південно-Західної Африки [89, s. 16]. Унаслідок цього Німецька імперія офіційно приєдналася до кола колоніальних держав, а Південно-Західна Африка в майбутньому стала другою за розміром німецькою колонією з площею у 830 тис. км² в 1913 році [7, с. 292].

За пропозицією голови торгової палати Гамбурга й власника найбільшої в Африці німецької торгової фірми та пароплавної лінії А. Вермана німецький уряд анексував у 1884 році Камерун [9, с. 200–201]. 1913 року площа колонії становила 504 тис. км² [7, с. 292].

За наказом кайзера німецький консул у Тунісі доктор Густав Нахтігаль 5 липня 1884 р. закріпив німецький контроль над 50-кілометровою смугою західноафриканського узбережжя між британською колонією Золотий берег і Дагомесю, якою також цікавилися французи [11, с. 203]. Між німецьким і французьким збройними загонами сталося зіткнення, яке закінчилося вигнанням французів з району Еве. Це дозволило німецькій стороні не тільки поставити під контроль узбережжя, а й за допомогою створення стратегічно важливих опорних пунктів і баз розпочати планомірне проникнення у внутрішні й північні райони гвінейського узбережжя [256, с. 331]. Ця територія стала плацдармом для створення німецької колонії Того [217, s. 157]. 1913 року площа колонії становила 88 тис. км [7, с. 292].

27 лютого 1885 року, після офіційного запиту голови Товариства німецької колонізації К. Петерса, німецький уряд надав «імперський захист» колоніальним володінням товариства в Східній Африці. Важливість даної акції полягала в забезпеченні державної участі в міжнародно-правовому обґрунтуванні статусу Східної Африки як німецького «протекторату». Уряд поставив свої умови: Товариство повинно було залишитися тільки національним товариством, іноземні інвестиції заборонялися, членами директорату товариства могли бути тільки піддані Німецького рейху, передача прав товариства іноземним державам не могла відбутися без

рішення уряду Німеччини [295, с. 319]. Однак контролювати таку велику африканську територію товариство не змогло, та 1 січня 1891 року управління Східною Африкою перейшло до імперського уряду [191, с. 66]. Площа колонії в 1913 році становила 1020 тис. км² [7, с. 292].

Таким чином, Німецька імперія змогла за короткий термін створити чотири колонії на африканському континенті.

Причиною такого швидкого захоплення Німеччиною заморських територій стало бажання німецької буржуазії придбати нові ринки збуту.

Німецька буржуазія, маючи приклад збагачення інших держав за рахунок колоній, направила свої зусилля на створення масового руху щодо підтримки колоніальної експансії в середині країни. Буржуазія розуміла, що залучення до колоніальної політики населення Німеччини підштовхне уряд до захоплення заморських територій.

Пропагандою колоніальних захоплень активно займалися Центральний союз торгової географії та сприяння німецьким інтересам за кордоном, створений 1878 року, і Західнонімецький союз колонізації та експорту, заснований 1881 року. 1882 року засновується Німецький колоніальний союз, а в квітні 1884 року з метою заснування землеробських і торгових поселень було створено Товариство німецької колонізації. У результаті злиття двох останніх організацій у 1887 році було створене Німецьке колоніальне суспільство, яке відіграло в майбутньому важливу роль у сфері колоніальної політики Німецької імперії [255, с. 20].

Разом із поширенням ідей колоніалізму німецькі колоніальні товариства займалися й практичними питаннями. Організовували експедиції з метою підписання договорів про протекторат, здійснювали економічну підтримку «охоронних територій». Однак, слід зазначити, що діяльність німецьких колоніальних громадських організацій, які мали чималий вплив у німецькому суспільстві й політиці, була більш значущою. Багато законів і рішень уряду по колоніям ухвалювалися за безпосередньої участі колоніальних товариств. Завдяки їх лобіюванню було встановлене постійне пароплавне сполучення

між колоніями та метрополією, почалося будівництво залізниць та інших об'єктів інфраструктури в протекторатах. Майже всі газети, які виходили друком у колоніях, належали колоніальним товариствам.

Таким чином, метою створення німецьких колоніальних організацій стало просування ідеї колоніальної експансії Німеччини. Колоніальні товариства зіграли важливу роль у створенні німецьких колоній.

Колоніальну істерію в німецькому суспільстві підтримували провідні політичні й громадські діячі країни, які вважали, що придбання Німеччиною особистих колоній спрямує потік емігрантів у власні землі й буде сприяти добробуту батьківщини [361, s. 28]. З метою пропаганди даної тематики виходила велика кількість книг і статей. Серед них особу увагу заслуговує книга «Чи потрібні Німеччині колонії?» місіонера Фрідріха Фарбі [90]. Так, німецький дослідник Клаус вказує на те, що Фарбі ніколи не був у Африці, але доводив необхідність і важливість колонізації «Чорного континенту» Німеччиною. У своїй праці автор пропонував створити три типи колоній. Прикладом для нього служили колонії Великобританії. Перший тип колоній, які повинні були з'явитися, Фарбі визначив як землеробські. За задумом автора, їх слід було створювати в субтропічній зоні. Відправлені до цих колоній німецькі емігранти повинні були займатися сільським господарством [370, s. 146]. У зоні тропічного клімату, незвичного для європейців, на землях з великою кількістю аборигенів, повинні були створюватися торгові колонії, віднесені автором до другого типу. Місцеве населення в даному типі колоній слід «цивілізувати», тим самим виконавши культурну місію білої людини. Третім типом колоній, за Фарбі, повинні були стати колонії для поселення злочинців і небезпечних елементів з метрополії [370, s. 151–154]. І якщо два перших типи колоній у майбутньому Німецька імперія зуміла створити, третій тип так і залишився в теорії Фарбі. Основним напрямком для придбання німецьких колоній Фарбі вважав Центральну Африку, де ще залишалися не захоплені іншими країнами території. Автор підкреслював важливість релігії та релігійних християнських місій в колонізації нових

територій і їх моральному розвитку. Християнські місії, на думку автора, зміцнювали б німецьку націю, не даючи їй розчинитися в чужому етно-середовищі, і несли б культуру нерозвиненим аборигенним народам у колоніях [370, s. 161].

Дослідник німецького колоніалізму Клаус відзначав, що економічним обґрунтуванням необхідності колоніальних захоплень займався Вільгельм Хюббе-Шлейден (1846–1916 рр.). Він у своїй роботі «Продуктивність культурних сил», використовуючи економічні підрахунки, доводив взаємозв'язок між колоніальною експансією і зростанням виробництва та торгівлі всередині країни. Хюббе-Шлейден підкреслював: «Розширення нашої території – єдиний спосіб зберегти нашу країну від економічної стагнації» [цит. за 370, s. 174]. Німецькі газети писали: «Створення германських колоній дозволить зберегти батьківщині тисячі висококваліфікованих, порядних людей, які не можуть у зв'язку з деякими обставинами залишитися на батьківщині й змушені на нерозсудливий вчинок – еміграцію за море до Америки. Для них німецькі колонії були б рятівним колом» [92, s. 2]. Ця політична і суспільна ідея базувалася на зростанні населення Німеччини й збільшенні еміграції з країни. З 1871 по 1901 рр. за межі Німеччини виїхало 4 млн. осіб [337, s. 79]. У доповіді Британської Королівської комісії висувалися основні економічні причини німецької еміграції: «Низька заробітна плата, відсутність можливості працевлаштування, скорочення застарілих галузей виробництва» [171, s. 1]. У доповіді зазначалося також, що істотним чинником еміграції стало й негативне ставлення уряду Німеччини до соціал-демократичного руху в країні. Істотна еміграція молодих працездатних людей безсумнівно зменшувала потенціал Німеччини. Основну масу німецьких емігрантів складали малоземельні селяни, робітники з сільських районів, ремісники й торговці. Привабливою країною для еміграції були США. Листи й грошові перекази земляків із США, свідчили про реальні можливості, й були кращими за будь-яку рекламу. Висока заробітна платня й низька ціна на

землю в США давали надію емігрантові стати господарем, купивши ділянку землі. У доповіді відзначалося, що «еміграція має сільськогосподарський ухил, так як найбільше бажання наймита Німеччини – це стати землевласником» [171, s. 2].

Однак слід зазначити, що після створення численних німецьких колоній прогнози колоніальних пропагандистів не збулися: у більшості своїй німці утримувалися від переїзду до власних колоніальних володінь [372, p. 1]. Таким чином, у 1909 р., після 30 років колонізації, у німецьких колоніях проживало всього 15 тис. осіб [337, s. 79]. За словами сучасника, «німців було більше в Парижі, ніж у всіх німецьких колоніях, разом узятих» [цит. за 388, p. 4]. Причиною такого явного ігнорування «протекторатів» стала неможливість більшості емігрантів, які втратили роботу на промислових і сільськогосподарських підприємствах батьківщини, працевлаштуватися в колоніях [371, s. 13]. До цього ж додавалися відсутність інфраструктури, поганий клімат, ворожість місцевого населення, що робило колонії небажаним об'єктом для переїзду.

Основною причиною переїзду багатьох німців до колоній була можливість отримати землю. Положення фермера за часи існування Німецької Південно-Західної Африки було найбільш привабливою справою для поселенців [227, с. 16]. За свідченням журналістки Клари Брокман, «дівчата й жінки, які переїжджали до Африки, бачили своє життя на фермі серед барвистих природних пейзажів» [65, s. 88]. Однак стати фермером міг дозволити собі далеко не кожен. Сума, необхідна для заснування середньої ферми в колонії, становила 40–50 тис. марок [122, s. 2]. До того ж у колонії практично неможливо було купити потрібні речі, тому необхідне доводилося везти із собою, що вимагало чималих коштів на купівлю великої кількості речей за один раз та їх перевезення. За рекомендацією, виданою губернатором Південно-Західної Африки Лейтвейном у 1902 р., майбутньому переселенцю необхідно було взяти з собою велику кількість багажу. Для себе й для дому: одяг, постільна білизна, кухонне начиння, стіл, 6 стільців,

1 шафу, 1 комод, умивальник, ванну, світильники, 500 м марлі. Для ферми: набір столярного і слюсарного інструменту, плуг, борону, тачку, 4 сокири, 8 лопат, 2 мотики, 2 граблів, 4 відра, 2 молочника, 1 центрифугу, 1 ручний млин, насіння рослин, 1 центнер картоплі, курей із запасом кормів на 3 місяці [цит. за 225, с. 55–56]. З цього зрозуміло, щоб переїхати до колонії та здійснити мрію про власне господарство, людині необхідно було мати солідний капітал, але у багатьох емігрантів він якраз і був відсутній.

Багато солдатів й офіцерів прагнули потрапити до колоній, щоб уникнути нудного життя в казармах. За їхніми уявленнями, в колоніях були вільне життя, полювання, тропічні фрукти, жінки, і за це ще й добре платили [135, s. 19]. Багато чиновників прагнули укласти контракт для роботи в протекторатах, розраховуючи отримати майже необмежену владу над слугами та підлеглими, свободу від багатьох обмежень, що накладалися бюрократичною системою в Німеччині [419, s. 258; 355, p. 88]. Купців, співробітників компаній і плантацій приваблював у колонії відносно високий зарібок. Місіонери приїжджали до колоній «за велінням свого серця» [139, s. 75]. Основним їх завданням було залучення тубільців до християнської віри. На думку віруючих, місіонерство є найбільш почесною службою Богу. Так, перебуваючи в місії біля озера Вікторія, мандрівник і завойовник Східної Африки Карл Петерс запитав у братів місії, чи хочуть вони повернутися на батьківщину. На що отримав відповідь: «Ми прийшли сюди за покликанням Бога і звідси не повернемося ніколи. Ми отримаємо свою нагороду після смерті, якщо Бог забажає того» [66, p. 386–385]. З цього випливає, що різні соціальні групи мали неоднакові причини переселення до колоній. Деякі сподівалися стати власником, когось приваблювало вільне життя й великі заробітки. Хтось їхав за велінням серця на благо церкви. Однак, за твердженням губернатора Східної Африки Германа Віссманна, «новачок, який жадав пригод, битв, полювання і можливості швидкого отримання нагород, нічого цього не знаходив. Найчастіше його зустрічали

погане харчування, проживання, лихоманка з безсонними ночами і нудьга» [220, s. 68].

Відправними пунктами всіх німецьких емігрантів були портові міста Гамбург і Бремен. З 1850 р. в портах для емігрантів які очікували корабель почали будувати спеціалізовані готелі – «емігрантські дома» – на 2 тис. осіб. Площа такого будинку становила 2972 м². У підвальному приміщенні готелю розташовувалася їдальня з можливістю приготування 3500 порцій їжі одноразово. Також у підвалі містилося багажне відділення, де емігранти могли залишити свої речі [113, s. 4]. На першому поверсі розміщувалися кабінети інспектора й проповідника, лазарет на 35 місць. У центрі будівлі знаходилася невелика каплиця, у якій по черзі велися протестантські та католицькі меси. На другий поверх, де були розташовані зали для проживання емігрантів, вела широка драбина з пісковіку. Розміри кімнат становили 18 м довжини, 12 – ширини і 3,5 – висоти. Кімнати ділилися переділами заввишки 2 м, що дозволяло розміщувати постояльців за статтю або за сімейним станом. У кімнаті були столи з лавками для постійного освітлення у вечірній і нічний час, використовувалися закріплені на стінах лампи. Перед кожним залом розміщено пральню з сушаркою для білизни. За кожним залом був закріплений офіціант, що стежив за порядком і виконував дрібні доручення постояльців за гроші [113, s. 5].

Спочатку постійний зв'язок між метрополією й колоніями був відсутній, але так довго тривати не могло. Під тиском зацікавлених у розвитку колоніальної торгівлі кіл незабаром було налагоджене постійне пароплавне сполучення. Зв'язок із метрополією здійснювався транспортними лініями гамбурзького «Африканського пароплавства» Адольфа Вермана (щотижня), німецько-французьких і англійських пароплавних компаній (за завантаженням) [252, с. 11]. До 1905 року тільки між Гамбургом і Південно-Західною Африкою зв'язок підтримували 36 пароплавів загальною водотоннажністю у 75 тис. брутто-тонн [255, с. 67]. З 1897 року для перевезення емігрантів потрібно було отримати спеціальний дозвіл від уряду.

Перевізника зобов'язували мати на кораблі необхідну інфраструктуру для транспортування пасажирів і стежити, щоб на корабель не потрапляли пасажири призовного віку без дозволу на виїзд, імовірні злочинці та хворі. У разі порушення даного наказу на перевізника накладався штраф у розмірі від 150 до 6 тис. марок, за значне порушення передбачалося ув'язнення терміном до шести місяців [106, s. 463–472].

Німецький інженер, який повертався до Південно-Західної Африки з відпустки в 1909 р., згадував: «Плив на пароплаві «Гертруда Верман». З Гамбурга вийшли 25 серпня, 27 серпня прибули в Антверпен і простояли тут до 30 серпня. Після посадки пасажирів і прийняття вантажу попливли далі, 13 вересня перетнули екватор і 21 вересня прибули в Свакопмунд» [138, s. 56]. Таким чином, подорож на пароплаві з Гамбурга до цієї африканської колонії із заходами в проміжні порти тривала близько місяця. Під час зупинок у проміжних портах пасажири могли сходити на берег і здійснювати екскурсії [154, s. 3].

Каюти на пароплаві ділилися на три класи. Ціна першого класу на пароплаві, що виходить із Гамбурга до Людерица, становила 750 марок, другого – 500 марок, третього – 250 марок [65, s. 211; 75, s. 25]. У німецьку Східну Африку пароплави йшли з Неаполя через Суецький канал у Дар-ес-Салам. Ціна квитка першого класу становила 750 марок, другого класу – 525 марок, третій клас коштував 300 марок [75, s. 30]. Каюти, за спогадами пасажирів, були досить маленькими. Наприклад, двомісна каюта на пароплаві «Едуард Болен» мала два ліжка, розташовані одне над іншим, навпроти стояли вузький диван і шафа, в якій вміщувалися тільки одна сукня й костюм. Над кожним ліжком була сітка для закріплення речей [82, s. 2–3]. Пасажири мали змогу скористатися послугами корабельної бібліотеки та перукарні. Для розваги вечорами грала жива музика. При перетині екватора влаштовували імпровізоване свято: пасажирів галантно обприскували водою або парфумами й урочисто видавали свідоцтва про перетинання екватора. Членів екіпажу, які перший раз перетинали лінію екватора, під сміх

пасажирів занурювали в бочку з морською водою [65, s. 210]. Під час довгого плавання бувало, що кораблі потрапляли в серйозні шторми. У своїх спогадах доктор Бауманн, який плів на вітрильнику в Східну Африку, писав, що після виходу корабля з Червоного моря в Аденську затоку їх судно потрапило в шторм. У жахливих умовах усі пасажери змушені були провести у своїх каютах два дні. За цей час у салоні корабля набралось по коліно води, постійно було чути скрип погано закріпленого вантажу, плач дитини і молитви місіонера, що діяло на пасажирів гнітюче. Коли після шторму на палубу вийшли пасажери, то побачили пошарпане судно зі зламанною щоглою, розтрощеним такелажем, і багатьом не вірилося, що всі залишилися живими [47, s. 7].

Харчування на німецьких суднах було більш ситним і різноманітним, ніж на пароплавах інших країн. На сто пасажирів німецького судна було розраховано 6500 порцій хліба, 3500 борошна й рису, 4000 картоплі, 4550 м'яса, сала, 4875 масла, 150 сиропу, 150 кави. Діти від 1 року до 14 років прирівнювалися в нормі харчування до дорослого. У той же час на англійських пароплавах на сто пасажирів відпускалася така кількість порцій: 2500 хліба, 8000 борошна й рису, 500 сиропу, картопля, м'ясо, сало, масло, кава не входили до раціону, а діти до п'яти років харчування не отримували зовсім. На голландських суднах на сто пасажирів доводилося 1500 порцій хліба, 4000 борошна і рису, 3500 картоплі, 1000 м'яса й сала, масло, сироп, кава до раціону не входила [113, s. 6]. За спогадами пасажирів пароплавів, їх годували добре і в достатній кількості, незважаючи на покращений завдяки морському повітрю апетит [162, s. 3].

Найбільш важкою подією подорожі до Африки, яка запам'ятовувалася надовго, ставала висадка в портах німецьких колоній – Того й Південно-Західної Африки. Через відсутність зручних бухт пасажери та вантажі перевозилися до пароплавів і назад на човнах, розташованих за 1000 метрів від берега [344, p. 146]. За спогадами Маргарет Екенбрехер, щоб дістатися з пароплава в місто Свакопмунд довелося спуститися в спеціальному кошику з

борту пароплава в дерев'яний бот, який кидало на хвилях. Набравши пасажирів і вантажу, човен поплив до берега. Чим ближче човен підходив до берега, тим більше його кидало на хвилях, суденце заливалося водою, і в кінці шляху пасажири були наскрізь мокрі та перелякані [82, s. 42–43]. Пасажири, що припливли в Того, писали: «Коли через 4 тижні шляху заgrimів якірний ланцюг і якір пішов у глибину, радості не було меж. Однак корабель стояв від берега далеко, і вантажі й пасажири переправлялися човнами. Іноді стрімкі хвилі топили човни разом із людьми й вантажем» [139, s. 34–35]. Щоб уникнути подібних інцидентів у 1898 р. в Південно-Західній Африці й в 1904 р. в Того були зведені спочатку дерев'яні, а потім і кам'яні пірси [344, р. 146; 255, с. 131]. Але це повністю не вирішувало проблему. Пароплавам не вдавалося підходити до пірсів, і перевозити вантажі й пасажирів продовжували човнами, але вже без ризику потонути у високих прибережних хвилях. Пасажирів пересаджували з причалу в човни в кошиках за допомогою спеціального крана [68, s. 61]. Таким чином, подорож в колонії була тривалою й виснажливою, а висадка на берег в деяких портах колоній становила небезпеку для життя.

У портах новоприбулих зустрічала митна служба. Один німецький службовець, який прибув до Східної Африки, згадував: «Провезення через митницю багажу не викликало труднощів. Тільки на зброю й боєприпаси, які перевозили через кордон, потрібно було заповнити ордер, але й це відбувалося формально, тому що існувала думка, що кожен європеець в Африці повинен мати із собою зброю» [115, s. 25]. Маргарет Екенбрехер відзначала вишукану ввічливість і доброту митного офіцера при проходженні митного поста в порту Свакопмунда [82, s. 44]. Громадянам Німеччини дозволялося безмитно провозити із собою в колонії 1 тис. одиниць сигар або цигарок, 10 кг будь-якого тютюну, дві коробки пива, 50 пляшок вина, 20 пляшок шампанського і до 10 літрів коньяку [176, s. 98–99]. Таким чином, митна служба не чинила співвітчизникам особливих перешкод.

Звичайна подорож або переїзд у колоніях мали певні труднощі й небезпеку, про які в Європі забули з часів середньовіччя. Звиклому до комфортної подорожі європейцеві доводилося йти пішки, а в кращому випадку їхати на возі або верхи на коні. У тропіках Камеруну, Того, Східної Африки водилися мухи це-це – переносники африканського трипаносомоза. Ця хвороба викликала смерть коней, волів, ослів, позбавляючи мандрівників транспортного засобу [84, s. 115]. Для пересування доводилося використовувати каравани носіїв і йти пішки. Зазвичай такий караван розбивали на групи по 20–25 осіб на чолі зі старшим [115, s. 85]. Шлях починали вранці, щоб не страждати від спеки [115, s. 56]. Керівник експедиції Гьотцен у своєму щоденнику писав: «Ми використовували прохолодні ранкові години, щоб пройти більшу частину денного маршруту» [108, s. 3]. За день зазвичай долали 20–25 км шляху [115, s. 85]. Багато європейців пересувалися в гамаку, який несли африканці. Число носіїв гамака варіювалося від 2 до 8 – в залежності від тривалості подорожі [84, s. 124]. Подорожування європейців в гамаках було настільки звичайним явищем, що коли керівник експедиції Шлехтер, який вивчав каучукові дерева в Камеруні, йшов пішки разом з усіма, то це викликало у тубільців здивування. Африканці спеціально приходили до його табору, щоб подивитися на дивакуватого білого [162, s. 13]. Каравани з негрів-носіїв довгий час залишалися єдиним можливим засобом транспортування у Центральній Африці [108, s. 4]. З метою безпеки пересування губернатор Східно-Африканської колонії видав указ, у якому зазначалося: «Мандрівники, які збираються винайняти караван або більше п'яти місцевих жителів для супроводу, повинні звертатися до місцевої адміністрації, де їм нададуть необхідну кількість людей із дозволом на рух за запланованим маршрутом. Послуга, що надається, платна» [49, s. 142].

У Південно-Західній Африці в перші роки освоєння колонії для пересування використовували волові упряжки, у візок запрягали від 10 до 20 биків. Пересування відбувалося надзвичайно повільно, оскільки воли могли

рухатися на добу близько семи годин, проходячи за цей час не більше 15 миль. При перетині пустелі воду й корм для биків у великій кількості брали з собою через неможливість роздобути їх по дорозі [15, с. 25]. Шлях від порту Свакопмунда до столиці колонії Віндхука займав 14–15 днів [139, с. 384]. Візок, яким користувалися при переїздах, був запозичений у бурів, які використовували його в такому вигляді більше двохсот років. Візок мав вигляд збитого з міцних дощок прямокутного ящика на великих і широких колесах, верх воза закривався тентом із водонепроникної парусини [164, с. 11]. Вартість візка з інструментом і воловою запряжкою доходила до 1100 марок [82, с. 59]. Однак волових упряжок для зростаючих щодня потреб колонії не вистачало. Для вирішення проблеми з метрополії були завезені парові трактори з вантажними візками [68, с. 62]. Експлуатація такої техніки в умовах Південно-Західної Африки мала певні складнощі. Велике споживання води й дров в умовах пустелі робило її не вигідною, а прорахунки в конструкції робили трактор нездатним пересуватися пухким й м'яким ґрунтом. Однак мор худоби змушував використовувати ці машини до того часу, поки не побудували залізницю [403, с. 4].

З метою прискорення використання економічного потенціалу колоній і їх захисту, імперський уряд ініціював будівництво залізниць у протекторатах. Однак на спорудження залізниць у колоніях не вистачало коштів [408, с. 49]. Будівництво першої залізниці в колонії почалося досить пізно. Тільки в жовтні 1891 року в Східній Африці була закладена гілка Усамбара — Танга [335, с. 23]. Будівництво здійснювало Німецько-Східно-Африканське товариство, створивши для цієї мети приватне Залізничне товариство для Німецької Східної Африки. Відповідно до раніше підписаного з урядом Німеччини договором від 20 листопада 1890 р. Німецько-Східно-Африканське товариство отримало позику в 10,5 млн. марок, з них на спорудження дороги — 1,6 млн. марок. За це права на залізницю після завершення її будівництва переходили до уряду [313, с. 52].

Для більш динамічного будівництва залізниць у колоніях імперський уряд надавав приватним компаніям і товариствам гарантії або субсидії. Незабаром, 1895 року, під тиском уряду Німецькому банку довелося організувати синдикат з банкірських будинків «Мендельсон і К», «Роберт Варшауер і К», «фон дер Хуйдт і К», «Дельбрюк Лео і К», метою створення синдикату було фінансування будівництва залізниць в колоніях [313, с. 53–54]. Безпосередньо будівництвом займалися створені в 1904 р. «Німецьке колоніальне товариство з будівництва та експлуатації залізниць» і фірма «Ленц і К», які утворилися з наступних організацій: «Облікового товариства», «Будівельного й експлуатаційного консорціуму Герман Бахштейн – Артур Коппель», «Берлінського торгового товариства» [313, с. 60–61]. Важливе значення в будівництві залізниць в Східній Африці мало створене 29 червня 1904 р. акціонерне Східно-Африканське залізничне товариство [79, с. 184–195]. Дорогу в Південно-Західній Африці від Свакопмунда до Віндгука побудувала за свої кошти військова влада колонії [313, с. 59].

Німецькі залізничні проекти в Африці через фінансові прорахунки реалізовувалися досить повільно [313, с. 64]. До 1913 р. у колоніях були такі залізниці: у Того – Ломе-Палама (109 км, відкрита в 1907 р.), Ломе-Атакпаме (167 км, відкрита в 1911 р.); у Німецькій Східній Африці – Усамбарська дорога Усамбара-Танга-Моши (352 км, недобудована), Центральна дорога Дер-ес-Салам-Табора-Кігома (1260 км, недобудована); в Камеруні – Даул-Маненгуба (160 км, відкрита в 1911 р.); в Південно-Західній Африці – Свакопмунд-Виндхук (382 км, відкрита в 1902 р.), Свакопмунд-Отаві (578 км, відкрита в 1906 р.), Людериц-Кітмансхуп (547 км, відкрита в 1909 р.), Отаві-Хрутфонтейн (93 км, відкрита в 1909 р.) [73, с. 12]. Залізнична мережа в німецьких колоніях була розвинена недостатньо, однак побудовані дороги відігравали важливе значення в міжімперіалістичному суперництві [313, с. 72].

З появою залізниць подорожувати стало набагато швидше і комфортніше. Відстань у 382 км від Свакопмунда до Віндхука потяг долав усього за два дні, тоді як раніше на цей шлях витрачалося 2 тижні [139, s. 336]. Вагони поділялися на три класи. Вагони першого класу мали на вікнах сонцезахисні жалюзі з тканини. Сидіння з підголівниками були драпіровані м'якою тканиною або шкірою. Квитки на проїзд будь-яким класом були доступні всім охочим будь-якого кольору шкіри [335, s. 87]. Ціна за проїзд між Усамбара й Танга в Східній Африці становила 6 рупій у другому класі й 3 рупії – у третьому, перевезення 100 кг вантажу обходилося в 1 рупію 4 пенси [379, s. 139–140]. Перший клас на даній залізничній гілці був відсутній. У Південно-Західній Африці в 1903 р. на залізниці Свакопмунд-Віндхук плата за проїзд першим класом становила 0,2 марки за один кілометр шляху, другим класом – 0,15 марки, третім класом – 0,04 марки, за 100 кг вантажу потрібно було сплатити 0,1 марки за один кілометр шляху [88, s. 63]. За внутрішнім розпорядженням керівництва залізниці Свакопмунд-Віндхук ручною поклажею були такі речі: дорожні сумки, коробки для капелюхів, невеликі валізи, інвалідні візки й музичні інструменти, усе інше здавалося в багаж. Заборонялося ставити ручну поклажу на сидіння й перевозити легкозаймісті та вибухонебезпечні речовини як із собою, так і в багажі [167, s. 36]. Локомотиви, призначені для Африки, випускалися з можливістю ефективно працювати на деревині. Усі паровози в колоніях працювали на дровах, проте в Південно-Західній Африці через брак лісу використовували привізне вугілля [335, s. 94].

Залізниці в німецькій Африці сприяли економічному зростанню та посиленню військового потенціалу колоній. З початком будівництва й функціонування залізниць німецькі колоніальні співтовариства почали стрімко розвиватися.

Фактом турботи німецької влади про свої заморські володіння служить щорічне зростання суми колоніальних витрат. Бюджет, прийнятий Рейхстагом на 1897 р., склав для Східної Африки 6030220 марок, Камеруну –

1270300 марок, Того – 400000 марок, Південно-Західної Африки – 3565000 марок [95, s. 75–93]. У 1901 році бюджет вже дорівнював для Східної Африки – 8491000 маркам (виріс у 1,4 рази), Камеруну – 3775800 маркам (в 3 рази), Того – 1448000 маркам (3,6 разів), Південно-Західної Африки – 10451600 маркам (у 2,9 разів) [96, s. 70–114]. Виходячи з цих даних, видно, що уряд Німеччини не скупився на витрати для власних колоній. При цьому слід урахувати, що колонії мали й власні джерела прибутків, наприклад, податок на торгівлю імпортованими товарами, який відраховувався до казни колонії, складав 600 марок на рік із кожного продавця [87, s. 24]. У 1904 р. в Південно-Західній Африці було зібрано внутрішніх податків на загальну суму 148 тис. марок, у тому числі за торгівлю – 10 тис. марок, за концесії з розробки корисних копалин – 30 тис. марок, з транспорту – 32 тис. марок, з мита, гербового збору, податку на землю і нерухомість – 74 тис. марок, податок на собак склав 2 тис. марок [365, s. 72]. Настільки невеликі внутрішні податкові надходження можна пояснити невеликим числом платників податків у колонії.

Німці, які переїхали з метрополії, у колоніях стали закладати нові адміністративні центри, міста, поселення, ферми. Спочатку ставили будинки з місцевих матеріалів: стіни – з дерева, дах – з трави або пальмового листя. Наприклад, місія в Моше являла собою будинок 14-ти м у довжину, 5-ти м у ширину і 7-ми м у висоту, з широкою верандою, й нагадувала традиційний німецький хлів [139, s. 299]. При будівництві житла на плантації у Кілосі-Ірінзі обиралися найвищі ділянки місцевості. Будинки мали дерев'яні стіни й дах з трави. Монолітне житло не будувалося через високу ціну доставки матеріалів із узбережжя [115, s. 78]. Будинки європейців були дуже світлими і просторими, широкі веранди розташовувалися з усіх боків із метою захисту від палючого тропічного сонця [139, s. 46]. Будинки розташовували зі сходу на захід із метою мінімізувати потрапляння сонячних променів [417, s. 166]. При будівництві житла на новому місці потрібно було все – від цвяхів до портативної кузні, шліфувальних каменів та дощок [115, s. 54]. З причини

відсутності необхідної інфраструктури в м. Ломе, столиці колонії Того, найдешевшим способом будівництва житла став привіз збірних будинків із Гамбурга [139, s. 44]. Будинки, побудовані з дерева, служили зазвичай недовго через термітів [65, s. 84]. У Південно-Західній Африці житло зводили з каменю або цегли, яку виготовляли на місці. Нерідко в будинок заповзали різні комахи й щури [115, s. 78]. Велику небезпеку несли отруйні змії, яких приваблювали людські оселі через велику кількість гризунів. Одного разу дружина фермера Екенбрехера, готуючи на кухні їжу, ледве уникла укусу африканської гадюки – мамби, на щастя, змію помітив і вбив африканський слуга родини поблизу ніг господині [82, s. 163].

Поступово міста й поселення, де проживали німці, розросталися й змінювали своє обличчя. У північному портовому місті Східної Африки Танга в 1906 р. були прокладені широкі й чисті вулиці з висадженими для тіні деревами, побудовано багато красивих і просторих будинків європейців, відкрито лікарню, школу, критий ринок [139, s. 232]. У Дар-ес-Саламі будинки європейців зводилися за власними проектами. Здебільшого вони виглядали як двоповерхові вілли з усіма зручностями й дуже відрізнялися від будинків британців в Момбасі, які були побудовані суворо за шаблоном із гофрованого заліза [115, s. 27; 343, p. 157]. Такі міста, як: Свакопмунд, Віндхук, Людериц – в Південно-Західній Африці з самого початку були засновані й побудовані німцями. Людериц і Свакопмунд мали пряме планування й були забудовані двоповерховими будинками. Через близькість пустелі на вулицях було багато піску. Також мандрівників, які прибували вперше до цих міст, дивувала повна відсутність зелені [344, p. 146]. Віндхук – столиця колонії – складалася з двох частин: Великого Віндхука — штаб-квартири чиновників і військових, і малого Віндхука, в якому мешкали звичайні колоністи [344, p. 180]. Місто, оточене невисокими гірськими пасмами, було зеленим [65, s. 10]. Воно мало досить розгалужену інфраструктуру: багато магазинів, два банки, вісім готелів, проте були відсутні бруковані вулиці й освітлення [223, с. 87].

Окрасою колоній та уособленням «німецького духу» служили церкви. Наприклад, протестантська кірха м. Віндхука була побудована в 1910 р. На будівництво храму витрачено 30 тис. марок і використано сто двадцять тисяч цеглин, які парафіяни носили вгору на пагорб за два кілометри [348, s. 118].

Незважаючи на бурхливе будівництво житла в колоніях, оренда квартир коштувала дорого. Ціна кімнати з меблями у Віндхуці становила 50–60 марок на місяць, у Свакопмунді – 40–50 марок, а в Людериці – 80–120 марок. Посадові та військові чини колоній отримували безкоштовне житло, яке поділялося за рангами для вищих, середніх і нижчих чинів [65, s. 82–83]. На відміну від британських колоній, де кожен службовець отримував окреме бунгало, німецькому середньому й нижчому чиновнику надавали квартиру в будинку на кілька осіб, що було незручно й нерідко викликало сварки та конфлікти. За спогадами службовців, самі квартири більше нагадували прусську в'язницю [29, s. 13–15]. Доктор Фрідріх Фюлеборн згадував, що, працюючи в м. Лінді в Східній Африці, він жив разом з іншими чиновниками й офіцерами в урядовому будинку. Зручності були по-армійському простими, будинок був чистий, а меблі функціональними. Вікна не мали шибок, але були жалюзі, що в тропіках було більш необхідним [94, s. 9]. За циркуляром губернатора Південно-Західної Африки в кімнаті для двох службовців був один невеликий стіл, один кухонний стіл і вішалка, а також, за можливості, ванна [155, s. 311–312]. Зважаючи на це, багато чиновників відмовлялися від наданого безкоштовного житла та будували собі власні оселі. Офіцери вважали за краще винаймати або купувати готові вілли [396, s. 28].

Біля своїх будинків переселенці розбивали невеликі клумби з квітами, грядки з овочами й висаджували сади [139, s. 384; 225, s. 78]. Мандрівник Ханс Шунц, який відвідав одну з місіонерських садиб, згадував: «Будинок місіонера був оточений невеликим парканом, за будинком розташовувався сад із фігових дерев із квітковими клумбами й альтанкою, обплетеною виноградом» [164, s. 39].

Інтер'єр в будинках колоністів був схожим на традиційно німецький. Іноді кімнату прикрашали вироби зі шкіри або рогів тварин, що нагадувало про перебування в Африці [65, s. 82]. Обстановка й оздоблення будинків були невибагливими. Меблі в будинках доглядачів плантацій склалися з грубо обтесаних столу та стільців [115, s. 49]. Практично всі меблі німецькі фермери виготовляли самостійно. Такі повсякденні предмети в метрополії як шезлонг або фортепіано через дорожнечу доставки були рідкістю в колоніях і відносилися до предметів розкошів [65, s. 83]. Таким чином, облаштування німецьких будинків, перш за все, було організоване так, щоб врятувати господарів від примх африканського клімату. Однак у них була й інша, не менш важлива, функція. Будинок німця в колонії відігравав роль своєрідного мікрокосму, всередині якого підтримувалася атмосфера «маленької Німеччини», безумовно, з африканською специфікою.

Їжу колоністам доводилося готувати на залізних печах, примусах, а нерідко, й на багатті. Для звичайних фермерів основними продуктами харчування були рис, молоко, раз на тиждень м'ясо [65, s. 79–80]. Великою підмогою для фермерів і мандрівників було полювання. Робітник плантації Східної Африки писав: «Для поповнення запасів їжі доводилося постійно полювати» [115, s. 60]. Дружина фермера Південно-Західної Африки згадувала, що для урізноманітнення раціону багато поселенців полювали, а здобуте м'ясо в'ялили на вітрі та сонці. Сушене м'ясо використовували до рису з перцем або додавали до супу [82, s. 56]. Для зберігання таких продуктів, як масло й молоко, фермери Південно-Західної Африки використовували дерев'яні шафи зі спеціально просвердленими в них дірками, внизу шафи ставили чашку з водою. Провітрювання та зволоження допомагали природно охолодити харчі [68, s. 125]. Службовці, нижчі чиновники їли, за можливістю, привезені консерви [119, s. 58]. Найбільшою популярністю користувалися консервовані сардини, згущене молоко й м'ясні консерви. Однак використовувати консерви не завжди було зручно. Наприклад, банки з-під згущеного молока й солонини мали великий об'єм,

який неможливо було спожити за один раз, а утримування їх на спеці відкритими зумовлювало швидке псування [112, s. 92].

Вищі та середні чиновники винаймали собі африканських кухарів, змушуючи їх готувати за німецькими рецептами, а індикатором «правильності» приготування служили спогади про їжу, яка готувалася на батьківщині [99, s. 230]. Про прагнення колоністів вживати їжу, приготовлену за німецькими рецептами, говорить факт постійної потреби й високої зарплатні німецьких кухарів у колоніях. Якщо платня покоївки становила 30–50 марок на місяць, то кухареві сплачували 250 марок, з безкоштовним харчуванням і проживанням [65, s. 91]. У столиці Південно-Західної Африки Виндхуки жителі міста могли купити свіжі овочі та фрукти, що поставлялися з довколишніх ферм [142, s. 16]. В інших колоніях придбати фрукти можна було на місцевих ринках в африканців, але їх вибір був невеликим. В експедиціях і службових поїздках до віддалених районів Африки, які тривали довгий час, німцям доводилося харчуватися місцевими продуктами. У доповіді одного офіцера, відрядженого для уточнення кордону німецького Камеруну з французьким Конго, зазначалося: «Особливі труднощі експедиція відчувала в приготуванні їжі. Основним продуктом харчування був маніок, який необхідно вимочувати у воді п'ять днів перед вживанням, а термін його зберігання становив усього 6–8 днів» [40, s. 108–109]. Проблеми у експедиціях з харчуванням не обмежувалися тільки їжею, також було важко роздобути й питну воду. У посушливих місцях доводилося копати глибокі колодязі й обов'язково всю воду перед вживанням кип'ятити [108, s. 17].

Ціни на продукти харчування в Південно-Західній колонії на початку ХХ ст. були такими: козяче молоко коштувало 50 пфенінгів за один літр, коров'яче молоко – 60 пфенінгів, вершкове масло – від 2 до 4 марок за фунт, один фунт рису – 30 пфенінгів, фунт борошна – від 30 до 40 пфенінгів, фунт цукру – 50–60 пфенінгів, фунт телятини або свинини – від 80 пфенінгів до 1,4 марок, фунт помідорів від 40 до 80 пфенінгів, пляшка пива 1–2 марки,

пляшка червоного вина – 5 марок [65, s. 77]. У той же час ціни в Німеччині були встановлені такі: один літр коров'ячого молока – 20 пфенінгів, фунт вершкового масла – 1 марка, фунт свинини – від 80 до 90 пфенінгів, фунт цукру – 30 пфенінгів, літр пива – 24 пфенінги [359, s. 1]. Якщо порівняти ціни, то видно життя в колоніях було дорожче, ніж у метрополії.

Особливістю німецької колоніальної експансії стала спроба надання колоніям «німецького обличчя». Уже в дослідницьких експедиціях, таких, наприклад, як «Емін Паша» Карла Петерса, німці давали свої назви всьому, що потрапляло на очі. У своїх спогадах Петерс писав: «Я охрестив дані гори ім'ям імператора Вільгельма II, а найвищий пік – Гогенцолернів пік» [66, p. 161]. Нерідко указами губернаторів пропонувалося давати географічним об'єктам колоній європейські назви, а ті, які вже існують, змінювати на німецький манер [184, s. 369–370]. Але не завжди нові назви носили настільки офіційний характер. Наприклад, губернатор Путкамере 7 травня 1890 р. назвав нову станцію колонії Того на честь своєї коханої – «Міс Естерхазі» [131, s. 136]. Побудований в м. Виндхуці пологовий будинок був названий «Елізабет хаус» на честь покійної дружини мецената герцога Йогана Альберхта [65, s. 94].

Про поширення німецької культури в колоніях замислювалися і в метрополії. Німецькі архітектори Генрі Грюнвальд і Юстас Штрель випустили книгу про будівництво осель у колоніях. Вони пропонували будувати двоповерхові будинки з шістьма кімнатами без веранди й навісів від сонця, що, на їхню думку, дозволить німцям зберегти свою ідентичність на чужині [356, p. 133]. Але й без настанов з метрополії німецькі колоністи споруджували будинки такими, як на батьківщині. Станції, якими довгий час керували ті ж самі чиновники, також нагадували про Німеччину. Наприклад, станція «Місахоне» мала дизайн гірського села в Тюрингії, а станція «Деринг» нагадувала східнопруську садибу [395, s. 20]. На головній вулиці м. Виндхука привертав увагу будинок, схожий на середньовічний замок [65, s. 197]. У німецькому стилі будувалося не тільки приватне житло.

Наприклад, залізнична станція «Keetman shoop» в Південно-Західній Африці становила двоповерхову будівлю в баварському стилі [68, s. 69]. Побудований у Дар-ес-Саламі будинок місії був виконаний у швейцарському стилі [139, s. 224]. Адміністративні центри колоній мали вигляд суто німецьких міст із прямими і чистими вулицями [143, s. 162]. Навіть в африканських пейзажах німці намагалися знайти схожість із батьківщиною. Наприклад, місіонер із передгір'я Усамбари в Східній Африці описував місцевість так: «Тутешні ліси схожі з листяними лісами Німеччини, а сама місцевість – з пейзажами Тюрингії» [139, s. 237]. Німецькі колоністи, які переїхали до Африки, намагалися за будь-якої можливості відтворити «куточок Німеччини».

Велику загрозу для німецької громади в Африці несли різноманітні хвороби. Досить зазначити, що з 60 відправлених до Камеруну місіонерів у 1886–1896 рр. більше третини померло від малярії [223, с. 84]. Карл Петерс, скаржачись на затримку в процесі придбання землі в африканців, відзначав, що вона відбувається з багатьох причин, однією з яких є хвороби. Наприклад, з 26 його агентів, відправлених до Східної Африки в 1887 р., четверо померло від малярії першого ж року [385, р. 114]. Англійський мандрівник, ґрунтуючись на розповідях німецьких офіцерів, повідомляв, що багато хто з них по кілька разів за час служби лежав у лазареті з малярією, незважаючи на вживання хініну [136, р. 23]. На півночі Південно-Західної Африки, в Того, Камеруні й Східній Африці найбільш небезпечною хворобою була малярія. Щоб уникнути цієї недуги, доводилося спати під москітною сіткою й вживати хінін [65, s. 21]. Сон на відкритому повітрі в тропіках становив небезпеку. Навіть у суху пору доводилося користуватися протимоскітною сіткою [145, s. 54]. На півдні Південно-Західної Африки колоністи часто хворіли на черевний тиф або дизентерію. На південному-заході через підвищену сухість повітря й часті пилові бурі нерідко виникали кон'юнктивіти [65, s. 23]. Ускладнювала ситуацію нестача лікарів. У разі хвороби у віддалених районах колоніст міг лікуватися лише самостійно,

привезеними з собою ліками. Кожен європеєць, що від'їздив у віддалені райони або знаходився на далеких станціях, мав із собою похідну аптечку у вигляді залізного ящика, розділеного на дві частини. Аптечка складалася з наступних ліків: хініну (проти малярії), морфію (знеболювального), іпекакуану (блювотного), каломелю (проносного), саліцилової кислоти (для обробки ран і висипів), амонію хлористого (проти укусів комах), йодоформу й вазеліну (від шкірних виразок); також обов'язковими були антисептичні та жарознижувальні засоби, перев'язувальний матеріал, джгут, шприц, хірургічні ножиці, скальпель і щипці [112, s. 90–91]. Для отримання кваліфікованої медичної допомоги лікаря колоністу доводилося їхати до адміністративного центру [131, s. 87]. Навіть звичайне життя під впливом африканського клімату викликало у поселенців передчасне старіння шкіри, погіршення зору й стирання зубів [65, s. 26]. Через важкий клімат, який провокував малярію, у 1898 р. столиця колонії Того була перенесена з м. Себе в м. Ломе [223, с. 81].

Статистичні відомості за 1885–1900 рр. свідчать, що смертність в африканських колоніях становила від 20 до 40 осіб на тисячу. У метрополії смертність становила 22–25,7 осіб на тисячу. Однак смертність у віці від 25 до 29 років у колоніях була вищою в чотири рази, ніж в Німеччині [406, s. 95–96]. Для боротьби з хворобами німецька влада проводила вакцинацію, ізоляцію прокажених, будувалися лікарні, виділялися кошти на вивчення тропічних хвороб, запроваджувалися епідемічні карантини [188, s. 158–159; 146, s. 282–283]. У 1913 р. в колоніях працювало 120 німецьких лікарів [234, с. 163]. Але цієї кількості кваліфікованих фахівців все одно не вистачало.

Негативний вплив на здоров'я колоністів створювало надмірне вживання алкогольних напоїв. Зростанню споживання алкоголю в колоніях сприяло помилковому розумінню лікувальних властивостей спирту. В умовах жаркого клімату хвороботворні бактерії й віруси поширювалися дуже швидко, щоб уникнути хвороб, хоча це не вдавалося майже нікому, всі

європейці в Африці вживали спиртне у високих дозах. Губернатор Віссман рекомендував кожному європейцеві, що знаходиться в колонії, вживати пляшку коньяку на тиждень, а в разі хвороби пити мадеру [220, s. 6]. Колоніст Генріх Клозе вважав, що «в тропіках пити алкоголь необхідно за медичними показаннями» [119, s. 422]. В експедиції німці обов'язково брали ром, використовуючи його як ліки та зігрівальний засіб у холодні ранкові години [221, s. 18].

Споживання коньяку на одну дорослу людину в Камеруні й Німецькій Східній Африці було на 50% більшим, ніж в метрополії, де середнє споживання алкоголю в 1913 р. становило 7 літрів на дорослу людину [382, s. 130]. За спостереженням сучасниці, навіть серед жінок рівень споживання спиртних напоїв, особливо шампанського, був зависокий. Жінки полюбили проводити час на численних святах і фестивалях [381, s. 20]. Пляшка шампанського коштувала 20 марок, але, не зважаючи на це, деякі люди «пили його, як газовану воду» [65, s. 27]. У період німецького правління Південно-Західною Африкою 27% від загального німецького експорту в дану колонію становив алкоголь [388, p. 18]. Більшість спиртних напоїв, вироблених із картопляного спирту, надходила до колоній із Гамбурга [139, s. 107]. Пасажир пароплава, що прямував у 1891 р. до Камеруну, Франц Хуттер згадував, що судно везло 6 тис. бутлів бренді по 10 літрів кожна [112, s. 55]. Дістати склянку чистої води в колоніях було складніше, ніж знайти добре вино, шампанське або пиво [131, s. 89]. Зловживання спиртними напоями, писав місіонер зі Східної Африки, «є причиною всіляких непорозумінь, які призводять до засудження поведінки білих» [139, s. 107]. Самі ж бешкетники свою скандальну поведінку нерідко приписували не алкоголю, а хініну, який вони змушені вживати від малярії [30, s. 106]. Питання зловживання алкоголем було настільки гострим, що про необхідність його розв'язання писали в німецьких газетах [69, s. 196–198].

Великою проблемою новоутворених колоніальних громад було відчуття багатьма поселенцями самотності. Хвороби й почуття ізоляції були поширені

серед колоністів-піонерів, чиє життя сильно відрізнялося від того образу, який малювався в пропагандистських брошурах [355, p. 158; 402, s. 876]. Причини гострого почуття самотності були різні. Це й відірваність від батьківщини, і перебування в чужому етнічному середовищі, і відсутність у багатьох колоністів сімей. З 638 дорослих чоловіків колонії Камеруну в 1904 р. тільки 53 були одружені [73, s. 11]. У поселенській колонії Південно-Західної Африки з усього європейського населення лише 34% взяли шлюб [362, p. 57]. Часом й соціальний стан колоністів відігравав свою роль. Так, митний офіцер Ріхард у спогадах вказував, що «він не спілкувався з німецькими торговцями через їх нерівність, незважаючи на нестачу спілкування й почуття самотності» [129, s. 207]. Багатьом німцям через специфічну рутинну роботу практично не залишалось часу для спілкування зі своїми земляками. Так, доктор Фрідріх Фюлеборн, згадував: «Наше повсякденне життя завжди, коли не приходив пароплав із листами, було досить одноманітним. Щоранку після раннього підйому, душу й сніданку кожен службовець вирушав займатися до вечора своїми службовими обов'язками. Наприклад, я йшов до лікарні, де лікував пацієнтів-африканців» [94, s. 9–10]. Звичайний день німецького фермера починався о п'ятій ранку з перевірки краалю (загороди для тварин) і доїння корів, далі він снідав і роздавав доручення найнятим працівникам, за якими потрібно було постійно наглядати, після чого фермер займався господарськими справами до обіду. Тільки після обіду поселенець мав кілька годин сієсти, а далі продовжував працювати на городі, поки не приганяли з пасовища худобу. За твердженням самих фермерів у них не залишалось часу навіть на прочитання свіжих газет [82, s. 161].

Позбавлялися від самотності за допомогою жвавого листування, яке вели колоністи як між собою, так і з батьківщиною. Листи були ще й зв'язком із рідним краєм, тому прибуття пароплава з листами й новинами сприймалося як свято [131, s. 15]. Спочатку поштовий зв'язок у колоніях працював погано, це було пов'язано з відсутністю доріг, постійного

пароплавного сполучення. Нерідко кореспонденцію доводилося відправляти через Англію, тим самим збільшуючи вартість і час доставки листа [375, s. 78]. Поступово в колоніях було створено власний поштовий і бездротовий телеграфний зв'язок [375, s. 244]. До 1912 р. в колонії Того функціонувало 23 поштові станції, у Південно-Західній Африці – 110, у Камеруні працювало 46 станцій, у Німецькій Східній Африці – 54 поштових відділення [75, s. 16–30]. Про масовий характер листування можуть свідчити наступні статистичні дані: до 1912 р. в Того було надіслано 457 тис. листів і 34 тис. телеграм [162, s. 90], у Камерун було доставлено понад 1,5 млн. листів [75, s. 21]. Тільки за один 1907 рік у Південно-Західну Африку було доставлено 125 тис. листів і листівок [375, s. 339]. Середній час доставки пошти з африканських колоній до Європи становив від 20 до 30 днів [75, s. 21].

Щоб уникнути нудьги, німецькі колоністи досить активно подорожували до сусідніх англійських володінь і часто запрошували європейських гостей з інших колоній до себе. Англійський плантатор, перебуваючи в Німецькій Східній Африці, у районі Усамбара, відзначав: «Німці привітно зустрічали гостей, розповідали все про плантації аж до найменших подробиць» [343, p. 155–156]. Як бачимо антагонізм між німцями і англійцями в даних випадках відходив на друге місце. З такою ж привітністю вітали і своїх співвітчизників, незважаючи на їх соціальну приналежність. Зазвичай гостям подавали чай, за чаюванням велася бесіда про події, що відбуваються у протекторатах, ціни на продукти, погоду й щоденне життя. Господар повинен забезпечити збереження майна гостя під час перебування в його садибі, також він зобов'язаний був нагодувати та напоїти коня або волів, якими приїхав гість [82, s. 163–164]. Таким чином, гостинність допомагала налагодити зв'язок та єдність колоністів. Самотність у чужому середовищі німці компенсували листуванням і спілкуванням один з одним або з іншими європейцями.

За спогадами Клари Брокман особливістю життя в колоніях стали плітки. «У нас відсутні свіжі новини з Європи, а ті, які доходять, втрачають новизну. У нас немає театрів і художніх виставок, тому, про що говорити? І люди розмовляють про повсякденне життя сусідів і друзів. Колоністам дуже важливо знати, що з'їв на обід сьогодні Міллер і за які гроші купив новий капелюшок дружині Шульц» [65, s. 154]. Постійні плітки в колонії та їх негативний вплив відзначав навіть губернатор Східної Африки Віссманн [220, s. 82].

Визначальними громадськими заходами в колоніях були фестивалі, присвячені флоту або армії, а також релігійні свята. Святкові дні для колоній визначалися постановою рейхсканцлера. Це були такі свята, як: Різдво, Страсна п'ятниця, Великдень, Вознесіння Христове, П'ятдесятниця й День народження імператора Німеччини [180, s. 132–133]. У ці дні заборонялося проводити будь-які роботи, наприклад, розвантажувати й завантажувати судна в портах, виняток робився тільки для пасажирів і поштової служби [177, s. 58–59]. Одним із найбільш важливих щорічних подій у житті колонії, про яке згадують майже всі поселенці у своїх мемуарах, був День народження імператора [131, s. 55; 126, s. 6–8]. Святкування починалося з урочистої промови вищої посадової особи колонії в громадському місці, куди приводили школярів, як білих, так і африканців. Після звернення урочисто відкривали великі будівельні проекти, наприклад, залізницю [109, s. 151]. Імператор був символом, який об'єднував усіх колоністів у загальну національну групу. Фактом трепетного ставлення німецьких колоністів до свят далекої батьківщини може служити їх прагнення з підручних засобів в африканських умовах зробити ялинку на Різдво [82, s. 177].

Особливим символом національної гордості німців у колоніях був державний прапор. Його підняття завжди супроводжувалося почесною вартою та салютом з рушниць [42, s. 9–12]. У будь-якій німецькій експедиції був присутній державний прапор, який урочисто несли під час руху й піднімали в центрі табору під час зупинок [108, s. 3]. Часте використання

німецького прапора, де тільки можна, призвело до того, що колоніальний департамент спеціальним указом дозволяв вивішувати німецький прапор тільки на адміністративних будівлях [35, s. 80].

Таким чином, об'єднання німецьких земель в єдину державу, викликало економічні, соціальні та політичні зрушення в житті країни та підштовхнуло Німеччину до колоніальної експансії. Даному напрямку політики сприяла діяльність колоніальних громадських організацій, створених німецькою буржуазією, яка ставила собі за мету збагачення за рахунок новопрیدбаних територій. З моменту придбання колоній почався процес формування німецьких колоніальних спільнот. Необхідність існування колоніальних громад в оточенні чужого етнічного, культурного та політичного середовища змушувала німців з особливою силою відчувати власну національну й культурну єдність. Труднощі африканського життя, віддаленість від Європи, незвичний для європейців клімат, ворожість із боку місцевого населення також працювали на зміцнення згуртованості німецьких колоніальних спільнот. Важкі зовнішні обставини викликали певні труднощі соціально-психологічної адаптації німців в Африці. В якості основного механізму адаптації виступала консервація німецьких традицій, що виражалася в реаліях повсякденного життя. Німецький дизайн в архітектурі, інтер'єр житла, харчування, характерний спосіб життя з німецькими традиціями та святами виступали засобами соціально-психологічної адаптації німців у колоніях. Важливим соціальним аспектом життя колоніального суспільства був постійний зв'язок із батьківщиною за допомогою пошти та транспортного сполучення. Однак не зважаючи на тяжкі африканські умови життя, німецькі переселенці за короткий термін змогли побудувати порти, міста, торгові факторії, ферми, створити новий неповторний вигляд колоній, в яких вони мешкали. З урядовою допомогою, спрямованою на створення колоніальної інфраструктури, перш за все, залізниць, поштових і телеграфних станцій і багато чого іншого, колоніальні співтовариства змогли закріпитися й розвиватися в Африці. Німецькі колоніальні громади, що мали у своїй основі

європейську цивілізацію та генетично пов'язані з Німеччиною, за короткий проміжок часу сформували нові соціальні спільноти, виробили особливі субкультури, які виявлялися в специфічних відмінностях від метрополії.

2.2. Створення нормативно-правової бази та адміністративної системи для колоній

Уведення законів для регулювання життя в придбаних колоніях було настільки важливим для керівництва Німецької імперії, що вже в 1890 р. при імператорі була створена колоніальна рада, яка збиралася для розробки та обговорення прийнятих колоніальних законів [20, s. 179]. Таким чином, проведення колоніальної політики очолював сам імператор Німеччини. Особливу роль в прийнятті законів відігравав канцлер, він мав право відправляти розпорядження військового, поліцейського та адміністративного характеру, передавати владні повноваження місцевій колоніальній адміністрації. Канцлер діяв через відомство закордонних справ, з 1890 р. – через Колоніальний відділ даного відомства, а з 1907 р. – через Колоніальне відомство. Центральне управління у зв'язку з територіальним зростанням колоніальної системи розділилося на дві частини: африканську і тихоокеанську. У Колоніальному відомстві діяли дві структури: цивільного і військового управління. Перша з них поділялася на відділи «А» (політичний, який займався питаннями загального та правового управління), «В» (фінанси, засоби пересування та технічного забезпечення) і «С» (персональні справи). Фінансова складова належала рейхстагу (бюджетній комісії). Однак права рейхстагу були обмежені, над парламентом існувала верхня палата – Союзна рада, уряд та імператор, що мали свої важелі впливу [249, с. 331].

Найважливіше завдання для забезпечення нормального існування та розвитку колоній німецький уряд бачив у міжнародному визнанні кордонів своїх володінь. Першу міждержавну угоду про демаркацію кордонів у колоніях було підписано між Німеччиною й Францією 24 грудня 1885 р. За

договором уряд Французької Республіки визнав право Німеччини володіти Того, а німецький уряд відмовлявся від домагань на області Коба та Кабіта [70, s. 202]. У 1885 р. для зняття напруженості у міждержавних відносинах Великобританії та Німеччини була підписана конвенція про розмежування сфер впливу в Східній Африці [71, s. 204–206]. У цьому ж році відбулося взаємне визнання кордонів німецьких колоній і Вільної держави Конго [170, s. 211–214]. 30 грудня 1886 року була проведена демаркація кордону з Португалією в Південно-Західній Африці [89, s. 63]. Найвагоміше міжнародне значення мав договір від 1 липня 1890 року про кордони між володіннями Німеччини й Великобританії в Африці. Даною домовленістю всі межі між підконтрольними територіями двох країн були чітко визначені, не вирішене раніше суперечливе питання про південний кордон англійської зони поблизу Уолфіш-Бей в Південно-Західній Африці було вирішено відкласти на два роки з можливістю врегулювати питання через арбітражний суд. Також Німеччина відмовилася на користь Англії від області Віту, островів Занзібар і Пемба, північно-східної Родезії й інших територій в обмін на незначні колоніальні компенсації й острів Гельголанд у Північному морі [72, s. 212–216]. Угоди про демаркації кордонів доповнювалися міждержавними домовленостями між Німеччиною, Великобританією й Вільною державою Конго про передачу під юрисдикцію підслідних, які вчинили злочин у колоніях, у залежності від їх громадянства [194, s. 535–539; 195, s. 91–104]. Таким чином, завдяки підписаним угодам Німеччина домоглася міжнародного визнання кордонів своїх колоній в Африці.

Досягнувши мети, Німеччина спробувала продовжити політику захоплення нових колоній і розширення володінь, які вже існують. Першу спробу збільшення території колоній уряд Німеччини зробив у 1898 р., коли Португалія попросила у Великобританії грошову позику під територіальні гарантії своїх володінь: Мозамбіка, Анголи й острова Тимор. Побачивши в цьому можливість забрати частину колоній Португалії, німецька дипломатія

в травні 1898 р. починає вести таємні переговори з Англією про надання спільного кредиту Португалії та наступному поділі її колоніальних володінь. Однак занадто великі територіальні претензії Німеччини, а також небажання Великобританії вплутуватися в кредитування, затягли переговорний процес. Спільна конвенція між країнами була підписана тільки 30 серпня 1898 р. Але на той момент Португалія вже не потребувала так гостро грошей і відмовилася від кредиту [97, s. 221; 67, p. 27–41]. Незадовго до Першої світової війни знову почалися англо-німецькі переговори про розподіл португальських колоній: Анголи й Мозамбіку. Однак англо-німецькі непорозуміння перешкодили остаточному вирішенню даного питання [302, с. 146–166; 1, с. 31–34]. Така ж невдача спіткала Німеччину й на півдні Африки, в бурській республіці Трансвааль. Маючи там свої політичні інтереси й капіталовкладення в 900 млн. марок, Німеччина так і не змогла відстояти свої інтереси в Трансваалі. У 1902 р. республіку захопила Великобританія, перетворивши її на колонію [244, с. 240–248].

Однак невдачі не вгамовували запал німецьких політиків, і вони продовжували пошук шляхів розширення колоніальної імперії. Нову можливість досягти успіху німецька влада побачила в Марокко: ця країна ще зберігала незалежність. Проте захопити цю землю не дозволяла відкрита зацікавленість у ній Франції. Німеччина спробувала витіснити з регіону суперницю дипломатичним шляхом, досягши скликання Міжнародної конференції з питань Марокко. Однак підписаний Альхесіраський договір 1906 р. не приніс Німеччині очікуваного результату, а позиції Франції в регіоні ще більше зміцнилися після придушення народного виступу марокканців.

Коли ж у 1911 р. в Марокко спалахнуло нове повстання, німецький уряд у терміновому порядку відправив до берегів країни канонерку «Пантера», а через три дні до неї приєдналися крейсер «Берлін» і канонерка «Ебер» [41, s. 1]. Метою відправлення флоту було бажання здійснити приховану окупацію частини Марокко під приводом порятунку німецьких громадян, які

перебували в країні. Проте політична протидія Росії та Великобританії завадила Німеччині довести справу до кінця. Незважаючи на це, Німеччина змогла домогтися від Франції компенсації за відмову від Марокко у вигляді частини французького Конго, який було приєднано до німецького Камеруну в 1911 р. [283, с. 22]. Завдяки міжурядовим угодам Німецька імперія змогла узаконити межі колоніальних придбань і, незважаючи на ряд невдач, навіть розширити колоніальні володіння в Африці.

Паралельно з пошуком міжнародного юридичного визнання своїх володінь Німеччина розпочала розробку адміністративно-правової бази для своїх колоній. У 1886 р. був виданий закон, що регламентував правовий статус німецьких «протекторатів», згідно з яким колонії розглядалися як складова частина рейху. Даний закон став основою німецького колоніального права [100, s. 75–76].

Після прийняття в Берліні рішення про протекторат над тією чи іншою територією туди негайно прямував губернатор, який призначався кайзером і підпорядковувався імперському канцлеру згідно з положенням про призначення посадових осіб Рейху [189, s. 1]. Південно-Західною Африкою з 1884 р. по 1894 р. і Східною Африканською колонією з 1885 р. по 1891 р. керували призначені кайзером рейхскомісари. Надалі в цих колоніях посади рейхскомісарів були скасовані й упроваджено режим губернаторського правління. Губернатор мав абсолютну владу, йому належала верховна, військова, судова й адміністративна влада в колонії [289, с. 66]. У його підпорядкуванні знаходилися начальники округів й опорних пунктів, що стежили за порядком, здійснювали судочинство та збір податків [255, с. 73]. Посада губернатора в Східній Африці, Південно-Західній Африці та Камеруні відповідала рангу радника I класу, в Того – II класу. За бездоганну службу в колоніях губернатору присвоювали ранг Дійсного таємного радника [386, s. 153]. На посаду губернаторів колоній призначалися досвідчені фахівці-управлінці з числа дипломатів, юристів і представників інших спеціальностей, а під час повстань африканців ними часто ставали

командири охоронних військ [392, s. 746]. Про високий статус колоніальних губернаторів може свідчити урядове розпорядження німецьким військовим кораблям при заходах до колоніальних портів вітати місцевого губернатора 15-тьма залпами салюту. Губернатор, в свою чергу, володів правом салютувати 17-тьма залпами на власний розсуд [21, s. 13]. Відомості про персональний склад вищих колоніальних чиновників та їх ротації в німецьких африканських володіннях наведені в додатках Б, В, Д, Е.

Розмір службового окладу чиновників був таким: губернаторів – 20 тис. марок на місяць, керівників округів – 4800 марок [295, с. 624]. Термін служби колоніальних чиновників для отримання пенсії в Південно-Західному протектораті становив 15 років, у Східній Африці, Того й Камеруні (через складні природно-кліматичні умови) – 12 років. У разі інвалідності, отриманої на службі, пенсія призначалася раніше зазначеного терміну.

Чиновники та члени їх сімей забезпечувалися повним державним медичним обслуговуванням, лікуванням у санаторіях, службовим житлом, для надання цих привілеїв у колоніальних бюджетах закладалися спеціальні статті витрат. Поховання та інші витрати, пов'язані зі смертю чиновника в колонії, покладала на себе держава. Окрему грошову допомогу надавали для відпустки, яку чиновники проводили зазвичай у метрополії. У разі, якщо після закінчення терміну служби чиновник обирає місце проживання в колонії, субсидія для проїзду до Німеччини ставала допомогою на облаштування [295, с. 597].

На нижчі адміністративні посади в Того, Камеруні та Східній Африці допускалися африканці, араби й індуси. Вожді племен, сільські старости (джумбо) та старійшини (акід) зобов'язані були збирати податки, здійснювати традиційне судочинство, надавати робочу силу на вимогу начальника округу [255, с. 92]. У Південно-Західній Африці африканців до роботи в колоніальній адміністрації не допускали. Зарплата африканських перекладачів, клерків, санітарів, учителів першого року роботи становила 20 марок на місяць, другого року – 25 марок, а третього – 30 марок; платня

робітника з двадцятирічним стажем становила 150 марок на місяць. Африканські службовці забезпечувалися безкоштовною медичною допомогою, щороку їм надавалася 14-денна відпустка [209, s. 59–60].

Бюрократичний апарат в африканських колоніях за своєю численністю був невеликим. Наприклад, загальна кількість осіб військово-адміністративного корпусу в Південно-Західній Африці, котрий складався виключно з німців, до 1903 р. налічував 939 осіб [225, с. 59]. В інших німецьких африканських колоніях чисельність осіб військово-адміністративного корпусу була набагато меншою.

Другою за значущістю після губернатора людиною в колоніальній адміністрації був командувач охоронними військами; часто ці дві вищі посади займала за сумісництвом одна людина – колишній військовий [289, с. 66]. Якщо пости губернатора і командувача колоніальними військами посідали різні люди, то саме губернатор вирішував, як використовувати охоронні війська. Охоронні війська колоній були незалежні від Генерального штабу Німеччини й мали власну організаційно-штатну структуру. Однак верховний головнокомандувач збройними силами рейху – кайзер – був і верховним головнокомандувачем колоніальними охоронними військами, а канцелярією рейхсканцлера проводився кадровий підбір вищого командування, штабів, медичної служби та службовців військової адміністрації. У 1907 р. в Берліні було утворено Верховне командування охоронних військ колоніального управління рейху, яке очолювали підполковник Фердинанд Кваде (1907–1908), генерал-майор Георг фон Глазенап (1908–1914) і з квітня 1914 року до закінчення Першої світової війни полковник фон Белов [317, с. 120]. Відомості про командувачів охоронними військами в німецьких колоніях наведені в додатках Ж, И, К.

Збройний контингент кожної німецької колонії мав свої особливості. Наприклад, охоронна частина в Південно-Західній Африці формувалася з німецьких добровольців, що прослужили в німецькій армії не менше трьох років і добре зарекомендували себе на службі. Термін служби в колоніях

становив 2,5 роки з можливістю продовження контракту на більш тривалий термін. Рік служби в охоронних частинах дорівнювався до двох років служби в Німеччині, участь у каральних експедиціях дорівнювалася до року служби [18, s. 55]. Оклад у колонії був значно вищим, ніж у німецькій армії. Наприклад, лейтенант в Африці отримував 6300 марок, а в Німеччині – 1284. За тривалу службу в колоніях офіцери отримували надбавку [355, p. 108]. Крім платні військові, які уклали контракт на службу в колоніях, отримували безкоштовно озброєння й обмундирування. У 1892 р. рядовий в Південно-Західній Африці отримував на рік: одну куртку з бриджами та штанами, одну пару чобіт, один капелюх, три пари вовняних сорочок, двоє трусів, сім пар вовняних шкарпеток, три носових хустинки, три рушники, одну вовняну ковдру, один ремінь із польовим казанком і флягою [89, s. 219]. Продовольче забезпечення військовослужбовців охоронних військ включало (в 1908 р.) 500 г м'яса або солонини на день, часом замінювалося 300 г ковбаси, сала, шинки або м'ясними консервами. У раціон також входили крупи, макарони, овочі, яйця, фрукти, масло, цукор, 2 пляшки вина на тиждень, 100 г коньяку або рому на місяць і 1,5 літра соку на місяць, також усі військовослужбовці забезпечувалися тютюном [225, с. 87]. Усім військовослужбовцям після звільнення зі служби надавали пенсійне забезпечення з державних бюджетних коштів [104, s. 218–234]. У разі смерті офіцера на службі вдовам і малолітнім дітям надавалася пенсія [137, s. 239–253]. Отже, військовослужбовці в колоніях отримували досить прийнятне грошове, продовольче й речове забезпечення, а також мали соціальний захист. Військові контингенти виконували не тільки властиві їм функції, вони також брали участь у створенні інфраструктур колоній – у будівництві портів, залізниць, телефонних і телеграфних ліній, чим сприяли не тільки охороні протекторатів, але і їх розвитку.

В охоронних військах Східної Африки, Того і Камеруну німці обіймали тільки вищі командні посади, солдати наймалися з місцевого населення за контрактом на п'ять років за досить високу, за африканськими розрахунками,

платню. Рядові аскарі (найманці) отримували 30 німецьких рупій на місяць, сержанти та старшини – 50–40 рупій, найменшу платню в охоронних військах отримували новобранці – 20 рупій. У дні державних свят кожному солдату та поліцейському виплачувалася невелика премія в 2–5 рупій [134, s. 7]. Тоді як заробітна платня африканських робітників на плантаціях становила від 5 до 10 рупій на місяць [289, с. 68].

Німецьке командування формувало роти аскарі за етнічним та іноді за конфесійним принципом. Вербування проводилося як серед мешканців протекторатів, так і за межами колоній. Основу німецьких тубільних військ склали зулуси, суданці, ньямвезі, маньямі, масаї, вангоні, частково махеке [295, с. 259]. Полковник Пауль фон Леттов-Форбек відзначав: «Дисципліна та моральний дух африканських найманців (аскарі) були на висоті й свідчили про чудовий вишкіл, недоліком тубільних частин була їх застаріла тактика ведення бойових дій і відсутність нових видів озброєння» [132, s. 4]. До африканців, які наймалися на військову службу, висувалися жорсткі вимоги, наприклад, до охоронних військ й поліції не брали, якщо у претендента була судимість або невикладений штраф [156, s. 123]. Під час служби аскарі суворо заборонялося поступатися честю мундира охоронних військ, продаж спиртних напоїв військовослужбовцям-африканцям можлива була тільки з письмового дозволу німецького офіцера [213, s. 152].

Через невелику територію протекторату Того, військові загони на відміну від інших африканських колоній, сформовані не були. Тут функції охорони й забезпечення порядку виконували поліцейські сили [317, с. 128]. Поліція в Того комплектувалася з африканців, яких вербували в британській Нігерії з народу хауса. Практика рекрутування солдат в колоніях інших держав пов'язана скоріше за все з недовірою до своїх тубільців. Однак незабаром англійська адміністрація заборонила німцям вербувати у своїх колоніях, і німецька адміністрація змушена була набирати рекрутів у власному протектораті. Спочатку контракт з африканцями був трирічним. У 1908 р. термін служби був збільшений до 5 років [295, с. 562].

У Камеруні, Південно-Західній Африці й Німецькій Східній Африці разом із регулярними охоронними військами додатково були сформовані поліцейські сили. У Південно-Західній Африці поліція, як правило, формувалася з добровольців, які відслужили свій термін в охоронних військах [225, с. 84–85].

Поліція Німецької Східної Африки була частиною охоронних військ і складалася з шести рот «кольорових» солдатів для охорони місій і караванних шляхів [317, с. 128–129]. У Камеруні поліція спочатку складалася з викуплених німецькою адміністрацією рабів, пізніше особовий склад комплектувався, як і в інших колоніях, найманцями. Функції поліції й охоронних військ фактично ототожнювалися. Вони опікувалися безпекою зовнішніх кордонів і внутрішньополітичною стабільністю всередині колоній. Відмінності існували в організації та системі підпорядкування. Так, «Охоронне військо» мало власний бюджет та керівництво, що призводило до певного дуалізму при взаємодії цивільної та військової влади. Утримування «поліцейських загонів» сплачувалося із загального бюджету колонії, підпорядковувалися вони безпосередньо голові колоніальної адміністрації. Таким чином, у силу певної специфіки, в кожній із колоній поліцейські сили німецьких протекторатів використовувалися по-різному. У Того вони виконували роль поліції й охоронних військ, в Німецькій Південно-Західній Африці на них були покладені суто поліцейські функції, а в Камеруні та Німецькій Східній Африці вони використовувалися для забезпечення порядку в населених пунктах узбережжя, супроводу караванів і були, по суті, частиною охоронних військ.

Отже, створений німцями колоніальний апарат управління мав чітку структуру і поділявся на дві основні частини: громадянську (адміністрацію) та військову (охоронні частини й поліцію). Першорядні управлінські та командні місця посідали німці, нижчі посади – африканці, араби, індуси. Винятком була Південно-Західна Африка, де всі адміністративні та військові пости займали європейці.

Найбільшій законодавчій регламентації в колоніях піддавалися колоніальні службовці й військові. Наприклад, уже 1887 року вийшов закон, який регулював правовий статус німецьких військових у «протекторатах», а 1896 року – положення про правовий статус чиновників у колоніях [98, s. 211; 182, s. 691–694]. Вищезазначені закони повністю регламентували порядок роботи службовців, виходу їх на пенсію та матеріальне забезпечення. При обранні на вищі посади охоронних військ або колоніальної адміністрації перевага надавалася офіцерам і чиновникам, які мали досвід роботи в Африці або знали кілька мов [366, s. 189]. Для середніх і дрібних службовців міністром колоній Дернбургом на базі Берлінського університету були відкриті курси з навчання колоніальних чиновників мовам, тубільному праву й економічній специфіці колоній, до яких ті отримували призначення [234, с. 161].

Незадовільна поведінка чиновників і військових у колоніях (пияцтво, сексуальні контакти з місцевими жінками та інше) призвела до видання в 1904 р. спеціального положення «для державних посадових осіб та інших працівників у протекторатах». Держслужбовцям були прописані певні норми поведінки. Наприклад, чиновники повинні були прагнути до забезпечення економічного й культурного розвитку територій протекторатів, підтримувати економічні підприємства європейців і місіонерські товариства. В особистому спілкуванні чиновникам рекомендувалося бути спокійними та не забувати про службу, представниками якої вони виступають. У разі образи, пов'язаної з професійною діяльністю, обов'язково потрібно було доповісти про інцидент керівництву. Одним з найважливіших завдань, що ставилися перед службовцями, була підтримка добрих відносин із тубільцями й залучення їх до роботи. Віталосся знання мови аборигенів. Особливо підкреслювалося, що тілесні покарання щодо тубільців можуть виносити тільки уповноважені особи. За порушення розпорядження передбачалися дисциплінарні стягнення і навіть можливість потрапити під кримінальний суд. Придбання земельних

ділянок, слонячих бивнів та інших товарів за власні кошти чиновникам не рекомендувалося. Суворо заборонялося приймати дарунки від аборигенів, крім випадків, коли відмова ображала тубільські звичаї. Збір етнографічних колекцій дозволявся тільки з письмового схвалення колоніального відділу. Посадових осіб зобов'язували виконувати всі приписи лікарів у колоніях. Під час відпустки чиновники зобов'язані були письмово повідомити начальство, де вони будуть мешкати, а військові – ставати на облік у військовому штабі округу [63, s. 141].

Настільки сувора регламентація поведінки на службі компенсувалася багатьма пільгами для колоніальних чиновників і військових. Наприклад, державні службовці звільнялися від портового збору [183, s. 236], тоді як для інших мешканців портовий збір був обов'язковим й становив 1,1 марки [166, s. 82–84]. Усі витрати, пов'язані зі службовими поїздками колоніальних військових, чиновників і поліцейських, компенсувалися із скарбниці держави [147, s. 35; 207, s. 230]. Для того, щоб стимулювати чиновників використовувати власні велосипеди для руху під час службових відряджень, у 1904 р. указом губернатора Того визначено компенсацію в 7 пфенінгів за кожен кілометр шляху. Але виплата здійснювалася тільки в тому випадку, коли відстань складала більше 15-ти км. В інших німецьких африканських колоніях такий спосіб пересування в службових цілях не практикувався через великі відстані [190, s. 267]. У разі відряджень в обласні колонії, де була відсутня інфраструктура, чиновникам для забезпечення нормальних умов життя та роботи видавалися похідні намети, москітні сітки, розкладні столи й стільці, посуд та інвентар для приготування їжі [37, s. 49].

Для відпочинку урядових службовців, членів сил безпеки і військового флоту, поштових та консульських працівників у Східній Африканській колонії був побудований санаторій «Вугірі». Готель складався з восьми номерів, а також окремо розташованих один від одного двокімнатних бунгало. У пансіонаті для комфортного відпочинку й розваг постояльців були ресторан, казино, більярд, тенісний корт. Однак не кожен

держслужбовець, який бажав потрапити до пансіонату, мав на це змогу. Осіб монголоїдної, негроїдної раси, мулатів і хворих на інфекційні захворювання в готель не пускали. Цей пункт свідчить про цілеспрямовану політику сегрегації. Проживання в санаторії передбачало повний пансіон за 5 рупій на добу без напоїв. З дітей до 10 років стягувалася плата в 2,5 рупії, а з колоніальних чиновників, які вийшли на пенсію, – 3 рупії [53, s. 204–206]. Відставним військовим у Південно-Західній Африці, які бажали залишитися в колонії, надавалася безкоштовно земля під фермерське господарство [133, s. 569–572].

Імператорським указом 1907 року для нагородження учасників придушення повстань нама і гереро в Південно-Західній Африці була заснована медаль, за допомогою цього уряд Німеччини намагався відзначити «захисників вітчизни». Медаль випускалася з бронзового сплаву із зображенням богині перемоги, написом назви колонії та роками повстання з одного боку, з іншого – імператорської корони зі схрещеними мечами. Нагороджувалися військові, чиновники, медичні працівники, інженери, моряки й добровольці, які безпосередньо або побічно брали участь у колоніальній війні [172, s. 147–151].

Однак, незважаючи на ретельно розроблені правила поведінки й роботи державних службовців у колоніях, та загрозу понести за провини покарання, урядовці нерідко порушували свої обов'язки та зловживали пільгами. Тому німецька влада була змушена розробити додаткові закони для запобігання зловживань. Таким чином, у 1904 р. указом колоніального департаменту міністерства закордонних справ зазначалося: «Непокоїть факт зловживання окремими чиновниками правом компенсації за проїзд. Нерідко безкоштовним проїздом користуються члени сім'ї та слуги. Щоб уникнути необґрунтованих витрат, безкоштовним проїздом можуть послуговуватися тільки державні службовці у відрядженнях. Сім'ї чиновників і військових перевозяться за рахунок державної скарбниці тільки при переїзді з метрополії до колонії й назад» [33, s. 40]. Дане положення було продубльоване указами губернаторів

колоній [153, s. 44–45; 28, s. 1]. Така пильна увага влади до цієї проблеми явно свідчить про масовий характер зловживань пільгами. Уряд змушений був звертати увагу і на моральне життя своїх співробітників. Через збільшення кількості сексуальних скандалів у 1907 р. неодруженим чиновникам і військовим заборонялося наймати прислуг-африканок. За порушення даного указу передбачалося дисциплінарне покарання [151, s. 57–58].

Законодавча регламентація життя не поширювалася на інші групи колоністів. Однак й пільг від держави вони практично не отримували. Наприклад, в одному з опублікованих у газеті листів зазначалося: «На допомогу від держави, окрім переселення, можете не чекати» [122, s. 2]. Однак існувало багато законів, які безпосередньо зачіпали права простих колоністів. Наприклад, для цивільних колоністів діяли обмеження на торгівлю в колоніях. Зокрема, для продажу спиртних напоїв і торгівлі зброєю потрібно було отримати спеціальний дозвіл [206, s. 343–345]. Таким чином, спеціальних указів і розпоряджень щодо регламентації життя простих колоністів уряд не приймав, але було безліч законів, які непрямим чином впливали на їхнє життя.

Для здійснення судочинства над європейським населенням колоній були створені суди. Спочатку діяли суди двох інстанцій: окружний та верховний (апеляційний), до яких можна було звернутися з позовом щодо рішення суду першої інстанції. Такі суди розглядали як адміністративні, так і кримінальні справи [350, s. 80–91]. Суди склалися із судді та двох або чотирьох засідателів, які склали присягу [368, s. 44]. З ростом економічного життя колоній у 1910 р. було введено суд третьої інстанції (касаційний), що знаходився в метрополії та розглядав важливі економічні й політичні справи [350, s. 80–91]. Військові мали власні військово-польові суди, в яких розглядалися адміністративно-кримінальні справи щодо військовослужбовців. [175, s. 670–676]. Таким чином, був здійснений правовий контроль за колоніями.

Домігшись міжнародного правового визнання своїх володінь, німецька влада разом з адміністраціями колоній починає розробляти усілякі закони, спрямовані на правове регулювання всіх сфер життя переселенців у колоніях.

Для запобігання збройних повстань і вбивств колоністів аборигенами уряд Німеччини вводить державний контроль за торгівлею зброєю та боеприпасами. Указом 1892 р. для Південно-Західної Африки, Того й Німецької Східної Африки, а з 1893 р. для Камеруну була введена заборона на продаж аборигенам сучасної зброї. З економічних міркувань допускався обмежений продаж тільки старих кремінних рушниць. Профілактичним заходом також стала обов'язкова реєстрація зброї [373, s. 64]. З 1903 р. в колоніях було введено суворий контроль за використанням і зберіганням вибухових речовин [24, s. 1–3]. Але цих заходів виявилось недостатньо, і після великих повстань, що відбулися в Південно-Західній і Східній Африці, губернатори були змушені вжити додаткових заходів щодо обмеження поширення зброї серед аборигенів. Указом губернатора Східної Африки

1906 р. передбачалися такі заходи: «Увезені до колонії зброя та боеприпаси повинні зберігатися на складах, які спеціально обладнані й добре охороняються. Для продажу зброї вводиться ліцензія, яку можуть отримати тільки ті продавці, що пройшли перевірку. Всю особисту зброю колоністів необхідно занести до спеціальної картотеки. На вимогу влади зареєстровану зброю необхідно пред'являти» [50, s. 134–135]. У Камеруні з 1906 р. для придбання зброї необхідно було подати письмову заяву до контролюючого органу. Збір за видачу ліцензії становив 5 марок [192, s. 122–123]. У Південно-Західній Африці була введена повна заборона на володіння вогнепальною зброєю тубільцями [150, s. 277].

Рішення уряду щодо обмеження в користуванні аборигенами сучасною вогнепальною зброєю значно зменшили небезпеку в разі повстань африканців.

Особливу увагу німецький уряд приділяв створенню фінансово-грошової системи в африканських колоніях. Німецькі колонії мали історично

сформовані різноманітні системи взаєморозрахунків і обіг грошових одиниць.

У Камеруні й Того до їх колонізації Німеччиною існувала система взаєморозрахунків при угодах, заснована на бартері та використанні мушель каурі, що замінювали гроші. Уже португальці, які прибули до Західної Африки першими серед європейців, засвідчували використання при розрахунках мушель. Поява й поширення черепашок каурі в якості розрахункової одиниці пов'язані з торговою діяльністю арабських купців на Сході Африки, звідки ці мушлі поширилися всією Центральною Африкою. Важливо зазначити, що в Східній Африці каурі були незабаром витіснені індійськими мідними та срібними монетами. Каурі нанизували на мотузку, і таким імпровізованим намистом розраховувалися [165, s. 708–709]. Приблизний курс черепашок каурі становив 1600 раковин до однієї німецької марки. Для полегшення грошових операцій колоніальна влада Того та Камеруну намагалася змінити розрахункову систему на грошову. Указом губернатора Камеруну від 1 січня 1912 р. заборонялося ввезення до колонії раковин каурі. За провезення мушель передбачався штраф у розмірі 500 марок. При цьому на деякий час було дозволено обіг іноземної валюти: як металевих монет, так і паперових купюр. Проте, незважаючи на вжиті колоніальною владою спроби припинити розрахунки раковинами каурі, ними продовжували користуватися [347, s. 4–25]. У 1907 р. вимоги до монетарної політики двох колоній були переглянуті. Нагляд за грошовим обігом посилювався. У колонії Того була введена заборона на використання австрійського срібного талера Марії-Терези, а в Камеруні заборонялося розраховуватися в державних касах будь-якою іноземною валютою [210, s. 231; 51, s. 140].

У Південно-Західній Африці спочатку в обіг було введено німецькі та англійські гроші. Обмінний курс становив 1 шилінг до 1 марки, англійських банкнот у колонії було небагато. 1 серпня 1893 р. законом була встановлена заборона на обіг іноземних грошей у колонії. З метою захисту економічних

інтересів колоністів був визначений перехідний період до 1901 р., протягом якого дозволялося розраховуватися іноземною валютою [347, s. 2–3].

Східна Африка історично мала широкі торговельні зв'язки з Індією, що зумовило розповсюдження в цій німецькій колонії індійської мідної та срібної рупії. Також великим попитом африканців користувалися австрійські срібні талери Марії-Терези. Вартість індійської рупії залежала від мінливої міжнародної ціни на срібло, що викликало її нестійкий курс [347, s. 32]. Німецькій східно-африканській компанії, яка керувала колонією, було незручно проводити торговельні операції через непостійність курсу індійської рупії. Для створення стійкої підконтрольної грошової системи й для усунення конкурентів – індійських та арабських торговців – німецька влада указом від 14 квітня 1890 р. надала Німецькій східно-африканській компанії право карбування монети за власний рахунок на монетному дворі Берліна [116, s. 178].

Монети, що випускалися Німецькою східно-африканською компанією, мали такий номінал і вигляд: 1 песо – мідна монета з лавровим вінком і написом арабською мовою «Компанія Німеччини» на аверсі й імперський орел і напис німецькою «Німецька східно-африканська компанія» на реверсі. Срібні монети номіналом $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{2}$, 1 і 2 рупії мали на аверсі зображення німецького імператора, на реверсі – лева, який рухався на тлі пальми, такий відбиток був гербом компанії [347, s. 33].

Вжиті компанією заходи з випуску та впровадження власних монет не призвели до бажаних результатів, оскільки використання індійських рупій у колонії тільки збільшилося, що призводило до девальвації німецького мідного песо. Не отримавши результату економічним шляхом, німецька влада для вирішення даної проблеми стала застосовувати адміністративні методи. Указом губернатора від 17 січня 1893 р. була введена заборона на імпорт і використання іноземних мідних монет у колонії, за порушення якої передбачався штраф у розмірі 500 німецьких рупій або тюремне ув'язнення. 18 вересня 1893 року указом губернатора заборонялося ввезення та

прийняття до казни срібних австрійських талерів. Індійськими срібними рупіями дозволяли розраховуватися, вони дорівнювалися за вартістю до німецьких рупій. Для вирішення проблеми нестійкого обмінного курсу між срібними рупіями та мідними песо указом від 17 листопада 1896 р. владою встановлено курс, відповідно до якого 64 німецьких песо дорівнювали одній індійській та одній німецькій срібній рупії [347, s. 35–37]. Уводився й змінний курс обміну між німецькою маркою та німецькою рупією, який у 1900 році становив 1,3925 рупії до однієї марки [26, s. 13]. Ужиті заходи допомогли встановити в колонії стабільний валютний курс, що позитивно вплинуло на довіру аборигенів до німецьких грошей.

У 1902 р. імперська влада, виплативши грошову компенсацію Німецькій східно-африканській компанії, заволоділа правом карбувати гроші для колонії. У 1904 р. були викарбувані нові срібні монети номіналом $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{2}$, 1 рупії, на яких зображення на аверсі монет залишалося незмінним, а на реверсі замість герба Німецької східно-африканської компанії був зображений лавровий вінок, номінал і напис «Східна Африка». У вжиток вводилися й нові бронзові монети номіналом $\frac{1}{2}$, 1, 5, 10 гелерів; 100 гелерів дорівнювали одній рупії. На реверсі був зображений лавровий вінок і номінал, на аверсі – корона й назва колонії [117, s. 178]. Для здешевлення виробництва грошової маси було налагоджено випуск паперових банкнот номіналом 3, 10, 50, 100 і 500 рупій. Основним мотивом зображень на банкнотах номіналом 50, 100 і 500 був портрет імператора, на 10 рупіях зображувалося місто Дар-ес-Салам, а на 3 рупіях – леви [19, s. 6].

Регулювати грошовий обіг у колонії було доручено спеціально створеному Німецькому східно-африканському банку, капітал якого становив 2 млн. німецьких марок [127, s. 118–120]. З метою нагляду за діяльністю банку уряд призначав на його управління свого комісара [158, s. 130–131]. За рекомендацією банку, для запобігання вилучення з колонії коштів указом від 21 травня 1904 р. владою регламентовано порядок видачі зароблених грошей службовцям, які поверталися до Німеччини: вони отримували лише невелику

суму готівкою, і лише паперовими купюрами, інші ж гроші могли отримати тільки на батьківщині [347, s. 46].

З початком Першої світової війни та встановленням морської блокади ввезення коштів із метрополії до колоній припинилося. У Східно-африканській колонії, яка продовжувала боротися, до кінця війни відчувався гострий дефіцит готівки. З метою заповнення дефіциту грошових мас колоніальна влада в 1916 р. самостійно налагодила випуск на території колонії монет номіналом 5, 20 гелерів і 15 рупій [378, s. 45–52].

Закони, спрямовані на створення міцної фінансово-грошової системи в німецьких колоніях, не призвели до повної гегемонії німецької грошової одиниці через наявність у колоніях своїх особливих грошових і розрахункових систем. Та, незважаючи на це, ужиті заходи змогли зміцнити економічний контроль Німеччини в її володіннях.

Основним багатством колоній були їх природні ресурси. Німецька влада ставилася дуже серйозно до питання їх розробки й експлуатації. Для того, щоб почати видобуток ресурсів, необхідно було отримати дозвіл на концесію у самого канцлера. Ліцензія визначала вид господарської діяльності, місце розробки, термін робіт і містила багато інших вимог. Наприклад, компанія «Лінді-Синдикат», що отримала ліцензію на видобуток дорогоцінних, напівкоштовних каменів і графіту в Східній Африці терміном на 5 років, мала чітку географічну прив'язаність району розробки – від 10° південної широти до 9° північної довготи, 9° західної широти і 38° східної довготи. Однією з висунутих по відношенню до компанії вимог було обов'язкове вкладення не менше 10 тис. марок на рік у геологічну розвідку виділеного району. Звіт про виконану роботу повинен був надаватися губернатору не пізніше одного місяця після закінчення календарного року. Компанія також зобов'язана була сплачувати податки до казни колонії. За невиконання взятих на себе зобов'язань компанію могли позбавити концесії [128, s. 32]. Як видно, щоб займатися розробкою природних ресурсів у колоніях, потрібно було мати великий фінансовий капітал. Указом імператора 1906 р. виключалася

можливість для фізичних осіб займатися видобутком корисних копалин. Цей захід ужито для запобігання надходженню заявок на концесії від малозабезпечених осіб. Законами визначався перелік корисних копалин, на які було необхідно отримати спеціальний дозвіл. Наприклад, для Південно-Західної Африки була потрібна ліцензія для видобутку золота, срібла, коштовних і напівкоштовних каменів, руди, слюди, вугілля, графіту, нафти, газу й солі [118, s. 36–55]. Таким чином, урядові законодавчі акти були спрямовані на захист інтересів великого капіталу, який і був прихованим ініціатором колоніальних захоплень.

Законодавча база з природних ресурсів не обмежувалася тільки корисними копалинами. Для регламентації використання тваринного і рослинного світу колоній були видані численні закони. Уже в 1900 р. указом губернатора Камеруну вводився порядок використання лісових ресурсів та часткова їх охорона [179, s. 231]. Такий же закон був прийнятий і в Східній Африці в 1904 р. [218, s. 218–220]. Для захисту тваринного світу від надмірного винищення в Східно-Африканській колонії законом вводилося мито на вивіз шкур антилоп [48, s. 122]. Там же з 1904 р., щоб полювати, потрібно було обов'язково придбати мисливську ліцензію [154, s. 28]. За полювання на слона необхідно було заплатити 100 рупій, полювання на носорога коштувало 30 рупій, на бегемота, буйвола – 20 рупій, на великих антилоп (гну, ориксів, куду) – 3 рупії, на дрібних антилоп і газелей – 1 рупія. Повністю заборонялося полювання на жирафів, зебр, канн, шимпанзе, страусів і білих чапель. Для полювання з вогнепальною зброєю потрібно було придбати ліцензію. Дозволялося полювати без ліцензії зі списом і стрілами, але використання отруйних стріл і сіток заборонялося повністю. За полювання без ліцензії передбачався штраф – 8 тис. рупій або тримісячне тюремне ув'язнення [22, s. 1–7]. Вищезазначені закони не змогли зупинити зменшення популяції диких тварин, і в 1907 р. в Східній Африці було повністю заборонено полювання на слонів [61, s. 123]. Створено два мисливські заказники в районах Руфіджі й Багамосе з метою збереження та

відновлення дикого тваринного світу [56, s. 148; 59, s. 273]. У колонії Камеруну для зняття мисливського натиску на поголів'я слонів заборонялося з 1907 р. експортувати слонячі бивні вагою менше двох кілограмів [200, s. 419–420]. У Південно-Західній Африці вводився мисливський сезон на антилоп і газелей [178, s. 229]. Німецька влада намагалася адміністративними заходами регулювати чисельність шкідливих, на їхню думку, тварин. Для цього за вбивство тварини, внесеної до спеціального списку як шкідливої, передбачалося виплачувати грошову премію, так, за леопарда, віднесеного до цього списку, виплачували 15 німецьких марок [208, s. 378]. Для відновлення лісових насаджень і закладання плантацій колоніальна адміністрація надавала грошову компенсацію тим християнським місіям, які на своїй території займалися висаджуванням таких дерев, як кокосова пальма (*cocos nucifera*), масляна пальма (*elaeis guineensis*), які є цінними господарськими деревами, а також дерев із цінною деревиною – ебенових (*diospyros ebenum*), сандалових (*pterocarpus angolensis*), чорних дерев (*dalbergia melanoxylon*) тощо [201, s. 157]. Зрозуміло, що на прийняття цих заходів урядом, вплинуло зростання обсягу споживання благородної деревини метрополією. Наприклад, тільки лише до порту Гамбурга в 1906 р. було ввезено 26 тис. куб. м червоного дерева, за яке платили до 150 марок за тонну [169, s. 485].

Уряд Німеччини приділяв особливу увагу земельному питанню в колоніях. Найболючіше проблема земельної власності стояла в Південно-Західній Африці, де основною господарською діяльністю колоністів було сільське господарство. Імператорським законом 1898 року було введено право власності на нерухоме майно в колонії. В обов'язковому порядку будь-яку ділянку, що належить білим колоністам, необхідно було внести до спеціального реєстру. У документі вказувався статус власника землі – приватна або юридична особа, ім'я або назва фірми й дата реєстрації. Факт застави земельної ділянки або її часткового викупу необхідно було обов'язково вказати у реєстрі. На прохання власника до реєстру також

вносилася ринкова вартість ділянки. За вимірювання, оформлення та внесення до єдиного реєстру ділянки з власника стягувалася платня. Ціна залежала від розміру земельного наділу, наприклад, за ділянку від 100 до 500 га брали 20 марок [174, s. 1063–1078]. Реєстрація землі африканцями у Південно-Західній Африці заборонялася. Така позиція уряду відносно тубільців була обумовлена бажанням колоніальної влади перетворити африканців у найманих робітників, а для цього потрібно позбавити їх будь-якого майна та засобів існування.

В інших німецьких африканських колоніях також були введені земельні кадастри, але через складність освоєння колоній і невелику кількість німецьких землевласників на початковому етапі, африканцям дозволялося вносити до реєстру і свої ділянки. Позиція німецької влади щодо тубільців у колоніях Того, Камерун та Східна Африка стосовно земельного питання ґрунтувалася на тому, що африканці зазвичай володіли невеликими ділянками землі [199, s. 28]. Протилежну позицію зайняла адміністрація колоній відповідно до земель, що належали християнським місіям. Губернатори колоній намагалися віднести місіонерські землі до державних. Місії відстоювали свій суверенітет і право власності на території, де споконвіку перебували їхні установи, посилаючись на домовленості з аборигенами. Використовуючи відсутність у місіонерів державно-нотаріальних актів, що підтверджували дарування земель місіям аборигенами, уряд змусив останні сплатити за частину землі в казну, а частину – за компенсацію – забрав собі [295, с. 700–701].

Таким чином, німецька влада з метою експлуатації природних багатств африканських колоній розробила чітко визначені закони для кожного виду ресурсів: земельних, природних і корисних копалин. Дана градація дозволяла владі більш ефективно контролювати процес видобутку, розподілу, збереження та відновлення природних ресурсів колоній.

З розвитком колоній, збільшенням населення і міст, німецька влада змушена була звернути увагу на благоустроєність життя колоністів. З метою

підняття побутової культури колоністів уряд приймає численні законодавчі акти. У колонії Того указом губернатора вводилися суворі норми при будівництві. Охочому побудувати нову споруду або зробити перепланування наявної необхідно було отримати письмовий дозвіл місцевого адміністративного органу. Адміністрація перевіряла і схвалювала проектну документацію й терміни будівництва. У разі невідповідності проектованої будівлі архітектурному дизайну, плануванню міста, пожежній безпеці задум відхилявся. Не пізніше, як за місяць по закінченню робіт, об'єкт будівництва повинен був оглянути орган нагляду. Категорично заборонялося будувати стіни й дахи з пальмового листя та трави. Жива огорожа не повинна була створюватися з кактусів, а паркани – з трав'яних огорож. У разі порушення передбачався штраф у 150 марок [46, s. 235–236]. При затвердженні плану будівництва готелю в Південно-Західній Африці указом губернатора встановлювалися чітко визначені розміри номерів: 4×5 метрів, висота стелі – 4 метри. Усі номери повинні були мати ліжка й систему вентиляції [152, s. 148]. Законодавчі акти, спрямовані на регулювання будівництва, дозволили владі надати «європейське обличчя» колоніальним поселенням.

У специфічних африканських умовах за відсутності будь-якої інфраструктури німецькі поселенці спершу змушені були жити в примітивних умовах, пристосовуватися до існуючих реалій побуту. Даний факт був досить очевидним, тому з метою підвищення рівня побутової культури колоністів і створення відповідної інфраструктури колоніальна адміністрація ввела жорсткі вимоги. У Південно-Західній Африці указом губернатора заборонялося викидати сміття й нечистоти в місця, не відведені для цього. Заборонялося ходити по нужді не в туалет, самі туалети повинні були мати двері, які зачинялися на заціпку, бачок із водою, і бути пристосованими для сидіння. У разі порушення вимог передбачався арешт до 6 тижнів або стягувався штраф у 150 марок [181, s. 67–68]. Жителів столиці колонії м. Віндхука адміністративною постановою зобов'язували освітлювати дорогу біля свого будинку в часи від вечірніх сутінок і якнайменше до 12

години ночі. Якщо ж освітлення було відсутнє, то на господаря будинку накладався штраф у 30 марок [140, s. 325]. Фермери Південно-Західної Африки, які проживали за містами, були зобов'язані підтримувати порядок на дорогах, що йдуть територією ферми, будувати під'їзні шляхи до основних транспортних магістралей [133, s. 569]. У 1907 році було прийнято рішення про створення в м. Виндхук водопроводу, ціна за спожиті тисячу літрів становила 30 пфенігів [62, s. 89–90]. Для Південно-Західної Африки, де питання з водою було наболілим, така ціна була досить невеликою й дорівнювала вартості 1 фунта картоплі [86, s. 37]. Прикладом тотальної регламентації повсякденного життя в колоніях був закон про введення податку в Південно-Західній Африканській колонії на собак. За одну тварину стягувалося 30 марок, якщо ж у господаря було кілька собак, то за кожну наступну тварину брали ще 10 марок [196, s. 118–120].

Німецька влада піддавала регламентації навіть процес поховання в колоніях. У Камеруні за поховання європейця потрібно було сплатити 100 марок. Ці гроші сплачувалися за труну, оббиту чорно-білою тканиною, за доставку труни до цвинтаря, викопування могили й за дерев'яний хрест [83, s. 151]. При похованні в Південно-Західній Африці платня стягувалася тільки за викопування могили й місце на кладовищі. Ціна для європейців становила 10 марок, для тубільців – 5 марок [187, s. 338]. Труну, хрест забезпечували родичі покійного. Спеціальним указом губернатора Східної Африки Гетцена для поховання чиновників і військових у колонії за рахунок Міністерства закордонних справ закуповувалися виготовлені за єдиним зразком кам'яні надгробні плити [25, s. 1]. Однак, не всі колоністи бажали бути похованими в Африці, багато хто заповідав поховати себе на батьківщині в Німеччині. Для перевезення тіла покійного було потрібно отримати спеціальний паспорт від губернатора, якщо ж покійний був військовим, паспорт виписував командувач охоронними військами. Обов'язковою для оформлення документа на перевезення покійного була довідка від лікаря, який оглядав небіжчика. У лікарській довідці вказувалася

причина, що призвела до смерті, у разі смерті від інфекційної хвороби, як-то: чума, холера, тиф, віспа – перевезення заборонялося. За інструкцією померлі від інфекційних хвороб підлягали похованню в колонії й тільки через кілька років, коли процес розкладання тканин завершувався, дозволялася ексгумація з метою транспортування останків на батьківщину. Відповідальність за перевезення брав на себе особисто капітан судна, пересвідчившись, що по прибуттю останки померлого зустрінуть у порту родичі або друзі покійного [216, с. 262–263]. З 1907 р. особисте майно померлого в колонії німецького громадянина передавалося спадкоємцям в метрополії без митного збору [58, с. 6].

Німеччина з моменту придбання колоніальних володінь спрямувала свої зусилля на міжнародне визнання своїх «протекторатів» і їх розширення, а також на створення адміністративно-правової системи всередині колоній. Були чітко окреслені й визнані іншими державами колоніальні кордони, небезуспішно проводилася політика розширення території створених протекторатів. Сформована судова система сприяла встановленню порядку й розвитку законодавчої бази в колоніях. Завдяки злагодженості в роботі уряду Німеччини з колоніальною адміністрацією уможливлене встановлення в колоніях міцної системи влади.

Особливістю формування німецького колоніального апарату стало концентрація величезної влади у руках губернатора та його підлеглих. Чітка воєнізована структура бюрократичного апарату дозволяла проводити успішну колоніальну політику, незважаючи на відносно невеликий управлінський штат. За необхідності на нижчі адміністративні та військові посади допускалися представники неєвропейських народів, що мінімізувало витрати на утримання бюрократичного апарату. Винятком була Південно-Західна Африка, де органи управління формувалися виключно з німців. Що пояснюється поселенським типом колонії і цілеспрямованою політикою перетворення місцевих пастуших племен африканців в підсобну робочу силу. Підвищену законодавчу увагу й турботу уряд виявляв до державних

службовців і військових. Саме їх статус регламентувався прийнятими положеннями; видавалися численні закони, що заохочували чиновників і військових у їх професійній діяльності та компенсували їх витрати. Непорозуміння та неточності, що виникали в прийнятих законах, які стосувалися колоніальних службовців, негайно виправлялися новими указами. Завдяки законам військові та службовці займали особливе положення в колоніальних товариствах.

Завдяки законам було мінімізовано використання вогнепальної зброї аборигенами, що дозволило в майбутньому уникнути значних жертв серед європейського населення під час антиколоніальних повстань. Регламентація розробки й видобутку природних багатств, створення стійкої фінансово-грошової системи дозволили економічно грамотно використовувати ресурси колоній у своїх цілях. Часткова експропріація землі у християнських місій, обмеження прав концесійних товариств державною владою свідчили про зростання участі німецького уряду в колоніальній політиці на початку ХХ століття.

З метою підвищення рівня побутової культури колоністів і вдосконалення інфраструктури колоній губернаторськими указами регламентувалося будівництво та побут у колоніях. У разі порушення законів колоністами передбачалися покарання у вигляді грошових штрафів і позбавлення волі. Дані заходи сприяли підвищенню рівня життя та культури колоніальних спільнот. Навіть після смерті колоніста існували суворі правила; регламентувалося захоронення в колоніях і транспортування померлих до метрополії. Отже, законодавче упорядкування стосувалося всіх сфер життя в колоніях, копіюючи цим систему, що існувала в метрополії. Судячи з усього, німецька влада вважала, що саме подібними законами можна надати колоніям «німецького обличчя» і тим самим зберегти їх для метрополії.

2.3. Соціальна структура колоніального суспільства

Соціальна структура колоніальних спільнот формувалась фактично з усіх верств німецького суспільства, що частково пояснюється традиційною відсутністю чітких соціальних кордонів між станами в Німеччині. У формуванні колоніальних товариств у другій половині XIX ст. брали участь не тільки буржуазія й нижчі верстви суспільства, але й представники аристократичної еліти.

Німецька колонізація Африки істотно відрізнялася від колонізації іншими країнами заморських територій, як-то: Америки, Австралії тощо. Не можна сказати, що німці дуже прагнули потрапити до Африки. Спекотний клімат, ворожість місцевих африканських племен робили її, здавалося, непридатною для європейців. Тут, за винятком Південно-Західної Африки та області Кіліманджаро – Меру в Східній Африці, не сформувалося так званих переселенських колоній, відмінною рисою яких було перетворення колоністів на постійних мешканців освоєваних земель. Однак у всіх німецьких африканських колоніях склалися власні спільноти, які підпорядковувалися певним правилам і законам, як писаним, так і неписаними.

Найзначнішою за кількістю групою німців, які першими прибули на Африканський континент, стали місіонери. Наприклад, ще в 1814 р. німець Шмелен, який служив у англійському місіонерському товаристві, заснував у країні Нама місіонерську станцію, відому під назвою Бетані [225, с. 20].

Першим німецьким місіонерським товариством у Південно-Західній Африці стала Рейнська місія, яка підняла прусський прапор над своїми місіями ще в 1864 р. [139, s. 26; 267, с. 25]. Для координації зусиль та підвищення доходів німецькі місіонери створили в 1879 р. місіонерське торгове акціонерне товариство «Місіон-Хандельс-Акціонгезельшафт», яке лише за кілька років за рахунок експорту зброї та боєприпасів збільшило свій капітал на 708 тис. марок [370, s. 94]. З розвитком місіонерських станцій у 1908 році кількість духовних осіб у колонії складала 79 осіб [384, s. 20].

У Східній Африці в 1884 р. закладається католицьке місіонерське товариство св. Бенедикта зі штаб-квартирою в Німеччині [267, с. 47]. Для зміцнення своїх позицій у колонії Німецьке Східноафриканське товариство створює додатково в 1886 р. Лютеранське та Берлінське місіонерські товариства, а також домагається від французької католицької місії – «чорних духівників» – згоди підкорятися німецькому східно-африканському товариству [66, р. 397]. Загальна кількість місіонерів у Східній Африці у 1908 році складала 349 осіб [384, с. 20]. Північно-Німецьке та Базельське місіонерські товариства розгорнули свою діяльність у колонії Того, де були відкриті місіонерські станції: в 1853 р. – у Кету, в 1856 р. – у Вайа, в 1857 р. – в Акпоко, в 1859 р. – у Вегбе [228, с. 41; 139, с. 24]; загальна кількість місіонерів в 1908 р. (42 особи) дорівнювала 20% від усієї кількості чоловіків – колоністів [424, с. 45].

Базельське місіонерське товариство відкриває також місії і в Камеруні, де вже працювала місія німецьких баптистів [139, с. 25]. Загальна кількість місіонерів у Камеруні досягла в 1908 р. 97 осіб [384, с. 20]. Потрібно відзначити, що німецька адміністрація Камеруну перешкоджала діяльності місіонерів у районах, де мешкали мусульмани, чим не дозволяла місіонерам провокувати місцевих князів, які співпрацювали з німецькою владою, на виступи та бунти [255, с. 74].

Місіонери сприяли колонізації, без їх знання мови, місцевих звичаїв і людей колонізація була б скрутною справою. Губернатори Південно-Західної Африки Курт фон Франсуа й Теодор Лейтвейн підкреслювали: «Без піонерської роботи місіонерів захоплення землі було б ілюзорним та діяло б тільки на папері» [Цит. за: 360, с. 61–62]. Саме німецькі місії зі своїм персоналом, своєю діяльністю й проповідями наставляли африканців на необхідність послуху й підпорядкування християнським догмам, створюючи цим базу для майбутньої німецької експансії [374, с. 9].

У той же самий час місіонери в Африці вчили африканців рити й облаштовувати колодязі, прокладати дороги й водогони, закладати сади,

будувати будинки й церкви, навчали ковальській і столярній справам – усього, що доти було невідомо тубільцям. Місіонери навчали аборигенів писемності та обліку, лікували від усіляких захворювань. Самі місіонери повинні були служити прикладом для своєї африканської пастви [226, с. 100]. Багато хто з місіонерів першими з європейців досконало вивчив лінгвістичну ситуацію й створив алфавіт до численних африканських мов з метою перекладу Біблії. Наприклад, перший словник суахілі та перший переклад Біблії на цю мову зробив місіонер Йоганн Крапф. «Батьки святого духу» в Багамоїо в Східній Африці при навчанні своїх учнів використовували суахілі, покладену на латинський алфавіт [289, с. 27].

Привілейоване місце в німецькому суспільстві в Африці займали колоніальні чиновники та військові, які представляли владу. Німецькі офіцери і солдати мали міцний авторитет серед колоністів. Військові нерідко були першопрохідцями й дослідниками Африки, встановлювали офіційні відносини Німеччини з вождями африканських племен, захищали внутрішній порядок і кордони протекторатів.

Загальна кількість охоронних військ у Південно-Західній Африці 1908 року складала 4000 осіб [317, с. 128]. Адміністративний апарат колонії налічував 565 персон [382, s. 20]. Чисельність поліції колонії після повстань гереро і нама була збільшена. Згідно організаційного плану 1907 року в її складі перебувало близько 720 осіб [317, с. 128]. Для спрощення обліку в нашому дослідженні чисельність поліції підсумовується з кількісним складом охоронних військ.

Створений адміністративний і військовий апарат у німецькій Східній Африці до 1908 р. складався з 322 осіб [384, s. 20], 200 з яких – військові [317, с. 113].

У Камеруні до 1908 р. працювало 29 німецьких цивільних чиновників, 144 військових [384, s. 20] і 11 поліцейських [317, с. 129].

У колонії Того в 1894 р. працювало 17 чиновників [255, с. 79], а в 1908 р. – 63 [384, s. 20], з них 15 військових, які служили в поліції.

Кількісна перевага військових над чиновниками свідчить про загарбницький характер придбання колоніальних територій і постійну загрозу від місцевого населення.

Першорядну роль в освоєнні й підкоренні Німеччиною Африки зіграли німецькі комерсанти, торговельні агенти, а іноді й відверті авантюристи, які намагалися розбагатіти на новому терені. Бізнес-еліта Німеччини, беручи за приклад досвід провідних капіталістичних країн світу, почала засновувати торгові місії на африканських територіях. Комерсантів можна виділити в окрему групу колоністів. За твердженням начальника експедиції доктора Бауманна, кожен мандрівник мав можливість переконатися у винятковій важливості торговців. З перших кроків Африканською землею він покладався на їхню допомогу й гостинність. Практично в будь-якому куточку узбережжя й до декількох кілометрів вглиб континенту можна було знайти факторії провідних європейських торгових домів [47, s. 180]. Наприклад, початок німецької експансії в Африці поклав саме бременський комерсант Адольф Людериц, що заклав факторію в бухті Ангра-Пекена в Південно-Західній Африці [243, с. 67]. Слідом за Людерицем в цю частину Африки стали пробиватися й інші комерсанти. До 1908 року їх налічувалося 827 осіб [384, s. 20], а у 1913 г. – 836 [225, с. 70].

До 1908 року в Східноафриканській колонії знаходилося 227 торгових агентів, які представляли в основному великі акціонерні товариства [384, s. 20].

Кількість комерсантів і торгових агентів, які перебували в Камеруні в 1908 р., складала 381 особу [384, s. 20]. Зі встановленням німецького контролю над Того торгівлю в цій області Африки здійснювали шість гамбурзьких і бременських фірм [255, с. 77]. Загальна кількість комерсантів у Того в 1908 р. була невеликою – 51 особа [384, s. 20].

Наступну соціальну групу колоніального суспільства склали плантатори й фермери. З розвитком колоній більшого значення почало

набувати вирощування сільськогосподарських культур, необхідних метрополії. На цьому базувалося будь-яке колоніальне господарство.

Найбільший розвиток фермерське господарство білих поселенців отримало в Південно-Західній Африці. Там в 1908 р. 1162 особи [384, s. 20], а в 1913 р – 1220 займалися фермерством [225, с. 70]. Великих землевласників, які мали більше 100 тис. га, у колонії налічувалося 7 осіб, понад 50 тис. га – 11 [255, с. 127].

Прикладом ведення плантаційного господарства стали німецькі колонії: Німецька Східна Африка, Того і Камерун. Однак губернатор Східної Африки граф Гетцен на початку 1906 р. розробив план створення дрібних селянських господарств білих поселенців у районі Кіліманджаро – Меру. З метою заселення цієї ділянки губернатор планував залучити німецьких переселенців з Російської імперії, надаючи їм пільги [325, с. 79; 326, с. 226]. Даний район був обраний не випадково: на думку вчених, які досліджували цю область, вона найбільше підходила для європейців: і кліматичні умови, і родючість ґрунту, і малонаселеність даної області, а найголовніше – висота району в 1200 м над рівнем моря обмежувала поширення тут малярії [387, s. 90–96]. Кошти на цей проект у розмірі 100 тис. марок виділило Німецьке колоніальне товариство. За рекомендацією колоніального фахівця П. Самасса для переселення відбиралися бідні пролетарські сім'ї, оскільки вони «мали менше запитів». Кожному переселенцю надавалося по 50 га землі під поле й по 3 га під городи, для кожної родини було побудоване житло та господарські споруди [325, с. 81]. Під час переїзду та на початку життя в колонії переселенцям безкоштовно виділяли хінін [27, s. 2]. Загальна кількість колоністів, які працювали у сільському господарстві в Німецькій Східній Африці, складала в 1905 р. 180 осіб [312, с. 159], в 1908 р – 479 осіб, з них дрібних фермерів – 60 осіб [255, с. 152–153].

До наступної соціальної групи входили робітники, ремісники, наймані працівники (біла прислуга, медсестри тощо). Вони з'явилися в колоніях досить пізно, коли виникла потреба в кваліфікованих кадрах для будівництва

залізниць, радіостанцій, морських пірсів й обслуговування колоністів у побуті.

Відомості про цю групу колоністів у джерелах і наукових працях практично відсутні. Відомо, що в Південно-Західній Африці в 1903 р. налічувалося 277 найманих працівників [225, с. 59], в 1913 р. – 2521, з них – 243 інженера й техніка, 2093 ремісника й шахтаря, 21 рибалка [225, с. 70].

Для того, щоб виявити кількість найманих працівників у колоніях, із загального числа колоністів слід відняти чисельність відомих нам груп. Приблизний результат такий: у 1908 р. в Східній Африці знаходилося 577 найманих працівників, в Камеруні – 198, в Того – 49, в Південно-Західній Африці загальна кількість працівників складала 1937 осіб.

Окрему групу утворювали жінки та діти. На першому етапі колонізації їх у німецьких колоніях практично не було. Це легко пояснити: з метою освоєння необжитих регіонів Африки першими приїжджали чоловіки, багато з яких розглядали своє місце перебування як тимчасове місце роботи, а не постійне місце проживання. Так, серед колоніальних чиновників існувала особлива службова етика, яка не схвалювала присутність дружин і дітей у колоніях [424, с. 46]. Усе це призводило до нерівномірного розвитку білої громади колоністів за гендерною ознакою і небажаних, на думку німецької влади, сексуальних контактів із африканками. Від таких контактів у колоніях з'явилася велика кількість дітей-метисів. Тільки в Того на 368 білих колоністів у 1913 р. доводилося 263 дитини-метиса [424, с. 84].

Факти шлюбних зв'язків із чорними жінками розглядалися німецькою владою як підрив національної та расової гідності німців у очах тубільного населення. Міжрасові шлюби й народження дітей-метисів вели до розмиття білої нації в колоніях. З метою недопущення порушень національної-расової чистоти колоніальна влада змушена була вжити ряд заходів. Були законодавчо заборонені міжрасові шлюби, а також надання німецького громадянства дітям від змішаних шлюбів [393, с. 564]. Наступною мірою стала цілеспрямована політика по заселенню колоній німецькими жінками.

Підбір та пересилання дівчат до колоній було доручено жіночому союзу Німецького колоніального товариства. Кандидаток ретельно відбирали за моральними, медичним і діловим якостями [121, s. 8]. Завдяки субсидіям уряду жінки мали право на безкоштовний проїзд з метрополії до колонії. У документі Німецького колоніального товариства зазначалося: «Безкоштовним проїздом третім класом із Гамбурга до Свакопмуда забезпечуються дружини, наречені, сестри та інші особи жіночої статі» [148, s. 403; 381, s. 18]. За повідомленням газети «Freiburger Zeitung» «перші 16 дівчат їдуть добровільно до німецької Південно-Західної Африки, щоб знайти серед поселенців чоловіків і стати домогосподарками, що, безсумнівно, стане цінною підтримкою німецького характеру в протектораті. Подорож відбудеться 25 листопада пароплавом «Марі Верман» із Гамбурга до Свакопмуда» [93, s. 4]. За період із 1898 по 1913 рр. Німецьке колоніальне товариство перевезло до колоній 2036 жінок [77, s. 25], із них 956 – до Південно-Західної Африки [225, с. 54]. Проведені заходи уряду не набагато, але все ж змогли поліпшити ситуацію. Особливо помітні результати виявилися в Південно-Західній Африці, де через винищення африканців під час повстань нама і гереро й переселення жінок із метрополії проблема нерівномірного розвитку білої громади колоністів за гендерною ознакою була практично вирішена.

Кількість європейців інших національностей із загального числа білих колоністів німецьких африканських колоній у 1908 р. була такою: в ПЗА проживало 1998 іноземців, в Камеруні – 157, в Того – 29, в Німецькій Східній Африці – 831 особа, сюди ж включені й німецькі репатріанти з Росії [74, s. 9–22].

Реальну ситуацію з соціальною диференціацією німецьких колоніальних спільнот на початку ХХ ст. відображають дані, наведені в Додатках Л, М.

Наведені дані свідчать про соціально-професійну диференціацію німецьких колоністів. Привілейоване місце у африканських німецьких колоніях займали колоніальні чиновники та військові, які мали практично

необмежену владу. Місіонери в колоніях будували чисельні місіонерські станції, лікарні, школи з метою поширення релігії та німецького авторитету, займаючись попутно продажем зброї та спиртних напоїв аборигенам з метою збагачення. Проте завдяки місіонерам багато африканців змогли отримати початкову освіту, познайомитися з побутом і передовим господарським досвідом європейців. Велику роль у колоніях відігравали комерсанти. Для задоволення їх комерційних інтересів уряд постійно організовував військові експедиції з метою захисту їх сфер впливу. Значну підтримку колоніальна адміністрація надавала четвертій групі колоністів – фермерам і плантаторам. Так, для забезпечення робочою силою плантаторів приймалися спеціальні закони, для фермерів урядом виділялися кошти й худоба. Найменш стабільною соціальною групою в колоніях були робітники. Багато хто з них після завершення вказаного за контрактом терміну повертався на батьківщину, і лише невелика кількість залишалася назавжди в колоніях. Що стосується жінок і дітей, то ця група розвивалася нерівномірно та і мала найменшу чисельність. Таким чином, соціальну базу колонізації становили фактично всі верстви німецького суспільства.

Із наведених даних очевидний нерівномірний розподіл, а в деяких колоніях і фактична відсутність певних груп поселенців. Привертає увагу факт відсутності в німецьких африканських колоніях маргінальних груп білих колоністів. Безсумнівно, даний факт свідчить про цілеспрямовану імміграційну політику Німеччини щодо своїх африканських колоній. Це підтверджується законодавчими та адміністративними обмеженнями німецького колоніального уряду. Наприклад, за розпорядженням губернатора білий допускався на територію колонії Того тільки за наявності в нього 500 марок, а на тривалий термін – 2 тис. марок. За порушення цього розпорядження капітани суден штрафувалися й повинні були за власний рахунок відправляти на батьківщину незаможних пасажирів [186, s. 362; 424, s. 150].

Виходячи з вищевикладених даних, ми можемо зробити деякі висновки щодо характеру кожної колонії.

1. Кількісне співвідношення груп німецьких поселенців у Південно-Західній Африці свідчить про переселенський тип колонії. Це підтверджують і такі факти, що стосуються цієї німецької колонії. Наприклад, у 1892 р. «Дойче колоніальгезельшафт фюр Зюдвестафрика» засновує дочірню компанію «Зидлунгсгезельшафт фюр дойч-Зюдвестафрика» (Поселенську Компанію Південно-Західної Африки) [226, с. 59]. Компанія займалася переселенням німців із метрополії до Південно-Західної Африки. У 1896 р. вийшов підписаний кайзером і канцлером і скріплений імператорською печаткою указ «Про введення військового обов'язку в Німецькій Південно-Західній Африці». У 1897 р. кайзерівським указом № 2379 «Про виконання службових обов'язків у кайзерівських охоронних військах Південно-Західної Африки» був визначений порядок проходження служби в охоронних військах, уведений суворий облік усіх військовозобов'язаних і визначені умови переходу в запас із постановкою на військовий облік після повернення до Німеччини [173, s. 167–169]. Таким чином, військовий обов'язок був уведений тільки для однієї колонії. У 1907 р. був прийнятий закон про продаж земель фермерам. Установлювався розмір земельної ділянки, який не повинен бути більшим за 20 тис. га [226, с. 92]. Це повинно було попереджувати появу великих землевласників.

2. Відсутність фермерів, велика питома вага місіонерів і комерсантів указують на те, що Того і Камерун були сировинними колоніями Німецької імперії.

3. Спроби перетворити Східну Африку на поселенську колонію почалися порівняно пізно і за рядом причин не були завершені. Але наявність невеликої кількості фермерів і значної кількості робітників дає нам право стверджувати, що ця колонія мала змішаний (переселенсько-сировинний) характер.

Німецькі колоніальні співтовариства були «відбитком» метрополії та мали чітку суспільну структуру (чиновники й військові, місіонери, підприємці, плантатори й фермери, робітники, жінки й діти). Завдяки суворій переселенській програмі до колоній потрапляли тільки потрібні там особи. Існуючі проблеми, пов'язані з міжрасовими шлюбними зв'язками і невеликою кількістю білих жінок у колоніях, німецька влада намагалася вирішити шляхом адміністративної заборони міжрасових шлюбів і стимулювання переселення німецьких жінок до колоній. До початку двадцятого століття німецькі колоніальні співтовариства були соціально структуровані. Однак проблема міжрасових шлюбних зв'язків і, як результат, народження дітей-метисів до кінця вирішена так і не була.

РОЗДІЛ 3

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ НІМЕЦЬКИХ КОЛОНІАЛЬНИХ СПІВОВАРИСТВ

У створених в 1884–1885 рр. німецьких колоніях – Південно-Західній Африці, Того, Камеруні і Східній Африці – сформувалися стабільні німецькі колоніальні співтовариства. На нових землях німецькі переселенці намагалися відтворити звичний для них уклад життя в господарстві та побуті. Однак регіональні особливості Африки трансформували німецькі колоніальні співтовариства. З часом в суспільному, політичному, культурному та економічному житті переселенців з'явилися специфічні особливості. Таким чином, відбувався процес формування нових етнополітичних, соціальних і культурних спільнот. Особливу роль в становленні ідеології та менталітету німецьких колоніальних співтовариств мали взаємини з автохтонним населенням.

3.1. Взаємовідносини переселенців і місцевого населення

Створюючи колонії, німці намагалися підписувати з місцевими вождями племен угоди «про захист і дружбу». Цей крок був необхідний Німеччині, оскільки форма володіння була визначена німецьким канцлером Бісмарком як «протекторат», про що свідчать його записка раднику відомства закордонних справ фон Кусерову від 8 квітня 1884 р. [257, с. 72]. Бісмарку не подобалась ідея мати «повноцінні колонії», оскільки це могло призвести, на його думку, до великих грошових витрат, до невисокої рентабельності і дипломатичних ускладнень [64, с. 1].

Угоди з африканськими вождями юридично оформляли залежність їх територій у вигляді «протекторату». Необхідно відзначити, що договір про «протекторат» був ні німецьким винаходом. Його ще раніше використовували англійці як перший крок до захоплення територій. Подібні

угоди англійці друкували сотнями і змушували вождів африканських племен підписувати їх. Після цього до володіння вождя прямував військовий загін і будувалася фортеця держави – «союзниці» племені, над яким, згідно з договором, було встановлено «протекторат» [317, с. 108].

Угоди «про захист і дружбу» забезпечували міжнародно-правове обґрунтування меж придбаних колоній і реальну політичну владу Німеччини над ними. Крім того, система договорів відповідала урядовій установці про мирний, безконфліктний розвиток відносин з традиційними африканськими суспільствами. Як зазначає у своїй роботі Е. Ю. Пухівська, базисне значення договорів у становленні німецької колоніальної системи усвідомлювалося багатьма поколіннями німецьких колоністів. У 1954 р, в 70-ту річницю заснування Німецької Південно-Західної Африки, місцева німецька громада створила пам'ятник у вигляді бронзової плити для вшанування одного з таких договорів [295, с. 325].

Для підписання договорів німці не гребували підкупом, спаюванням і залякуванням вождів місцевих племен [404, s. 25]. Коли вожді категорично відмовлялися підписувати угоди, німці застосовували військові заходи. Прикладом може служити інцидент в Південно-Західній Африці, де вождь народу нама Хендрік Вітбой відмовився визнати німецький «протекторат». Командувач охоронними військами фон Франсуа вирішив продемонструвати силу німецької зброї і цим схилити непокірного вождя до підписання необхідного договору. Однак розуміючи, що вступати у відкриту битву з відважними воїнами нама на власній їх території було дуже ризиковано, фон Франсуа вирішив атакувати зненацька. Уночі 12 квітня 1893 року його війська оточили поселення Хорнкранц і на світанку відкрили шквальний вогонь по хатинах, в яких мирно спали африканці. Курт Швабе, який був тоді лейтенантом в загоні фон Франсуа, яскраво описував цю подію: палаючі хатини, мертві тіла чоловіків, жінок та дітей. Він нарахував 150 вбитих нама, з яких тільки 60 були чоловіками [159, s. 38]. Сам Хендрік Вітбой зміг втекти від німців і почати партизанську боротьбу. Але вже в 1894 р. губернатор

Лейтвейн, розгромивши нама при Ноуклуфберге, змусив їх підписати договір про «протекторат» [246, с. 74]. Вожді племен, які підписували договори, не завжди в повній мірі усвідомлювали їх істинний сенс, явний для німецької сторони, оскільки оперували правовими нормами родоплемінного ладу [295, с. 325].

Прикладом може служити договір, підписаний Генеральним консулом Німецького рейху доктором Густавом Нахтігалем і королем Того Міапой, який представляв свій народ: «Король Того просить захисту, життя і майна у Його Величності німецького імператора. Імператор задовольняє його прохання і надає захист з усіма юридичними правами. За захист король Міапа позбавляється права укладати договори з іншими державами. Дана угода підлягає ратифікації уряду Німеччини на місці, негайно» [203, s. 243]. Ті ж принципи декларувалися в усіх угодах, підписаних між німцями і африканцями. Наприклад, в договорах з народами Південно-Західної Африки прямо вказувалося, що «європейці повинні поважати існуючі традиції та звичаї африканців і не робити нічого, що суперечить законам і правилам їх власної країни» [161, s. 246; 246, с. 35]. Підписаний на Берлінській конференції 1884–1885 рр. Генеральний акт на міжнародному рівні зобов'язував Німеччину «охороняти тубільні племена і піклуватися про умови їх морального і матеріального добробуту» [101, s. 215–246]. Насправді ж німецькі закони і укази, які діяли в колоніях, робили принципову відмінність в правовому статусі між європейцем і африканцем, таким чином порушуючи взяті Німеччиною зобов'язання. Африканці, хоча і підпадали під німецьку юрисдикцію по указу від 13 вересня 1886 р., але не прирівнювалися до громадян Німеччини, поки не пройдуть «натуралізацію» [103, s. 43–45]. Показово, що за всю колоніальну історію Германської імперії жоден африканець так і не був визнаний громадянином Німеччини.

Багато німців, які приїжджали в африканські колонії, мали сформовану негативну думку про тубільців. Цьому сприяла поширена у метрополії ідеологія переваги білої раси. Як відзначав сучасник, що мешкав в Камеруні,

багато європейців, які приїжджали до Африки, пишалися своїм кольором шкіри і вважали, що вони вже через це краще чорношкірих [376, s. 179].

Ставлення німецьких колоністів до африканців спочатку формувалося на основі міжособистісних контактів. Більшість німців судили про африканців поверхнево, не вдаючись у специфіку їхнього менталітету і культури. Наприклад, службовець однієї з плантацій в Східній Африці Каундінуа писав: «За моїми спостереженнями негри справляють неприємне враження. Вони з непропорційними тілами, сильно пітніють, навіть мені було важко звикнути, хоча я довго пропрацював в Індії. Якщо серед індіанців можна було знайти людей, які прагнуть навчитися, то серед негрів їх немає» [115, s. 36]. Капітан охоронних військ Південно-Західної Африки так відгукувався про африканців гереро: «Вони недовірливі, горді, постійно ниють, брехливі і схильні до крадіжок. Коли на їхньому боці чисельна перевага, вони жорстокі і безжальні. Єдина їхня чеснота, яку у них не відняти, – це мужність» [159, s. 8–9]. Командувач військами в Східній Африці характеризував масаїв, що супроводжували його на полюванні, як «хитрих і дуже брехливих, принаймні по відношенню до чужих» [132, s. 5]. Німецькі жінки, маючи африканок-служниць, приписували їм лінощі і невміння вести домашнє господарство [381, s. 182]. Німецькі колоністи були налаштовані критично не тільки щодо африканців, які жили племінним автохтонним життям, а й щодо аборигенів, які прийняли християнську релігію і європейський спосіб життя. Африканців, які намагалися слідувати європейським традиціям і одягатися по західній моді, німці зневажливо називали «штани-негр» [110, s. 109]. 18 жовтня 1913 р. губернатор колонії Того Макленбург видав наказ змінити всім африканцям німецькі прізвища і не брати їх у майбутньому, «щоб не ганьбити німців». При виконанні даного указу з прізвищ вилучали або додавали частину букв, таким чином перекручуючи їх до невпізнання. Так, мулата Фріца Баха, який відмовлявся змінити прізвище, адміністрація перейменувала на Дурбаха [424, s. 84]. Даний наказ принижував гідність африканців, ставлячи їх нижче німецьких

колоністів. Поселенці дивилися на африканців в кращому випадку з презирством, а в гіршому – з ненавистю. З одного боку, таке ставлення до певної міри відбувалося з суворих реалій початкового освоєння земель в тропічному кліматі, з іншого, воно формувалося расистською ідеологією, поширеною в Європі наприкінці XIX ст. [355, p. 158].

Лише деякі німці знаходили в африканців позитивні риси. Серед них можна назвати пастора Ірле, який закликав враховувати специфічні умови життя місцевих народів, а не підганяти їх під європейські християнські мірки. Про гереро він відгукувався як про гостинних, безкорисливих людей, які поважають своїх батьків [114, s. 63]. В одному з листів німецького фермера, який мешкав в Південно-Західній Африці, вказувалося: «Готтентоти і гереро завжди в гарному настрої і часто співають, коли працюють, на відміну від сварливих німців» [125, s. 8]. Однак позитивні риси африканців більшістю європейців ігнорувалися. У повсякденному житті німецькі колоністи не прагнули спілкування з місцевим населенням і не намагалися навчитися у нього чогось, ставлячи свої знання і вміння вище. Винятком можна назвати Східну Африку, де деякі німці вивчали мову суахілі і жестикуляцію африканців [115, s. 36].

Більш лояльно і терпляче німці ставилися до арабської та індійської громади в Східній Африці. Арабські та індійські клани були економічно незалежними і мали великий вплив у прибережних районах країни. Їх відрізняла суворая корпоративність, етнічна та конфесійна відособленість. Німці не могли ігнорувати настільки сильні етнічні групи і змушені були відділяти їх від африканців. Арабо-мусульманські й індійські клани німці називали «напівкультурними», підкреслюючи їх перевагу перед африканцями і «дикість» по відношенню до європейців [295, с. 309].

У сфері торгівлі в Того, Камеруні, Німецької Східній Африці німецькі колонізатори шляхом нееквівалентного обміну отримували пальмову олію, слонову кістку, вироби з дорогоцінних металів і багато іншого [323, с. 94]. У Камеруні німецькі торговці для обміну та продажу використовували всілякий

непотріб, який не представляв цінності в Європі, такий як крем'яні рушниці, дешеві спиртні напої, скляне намисто, дзеркальця та цвяхи [112, s. 56]. Ціни на європейські товари німецькі фірми завищували. Наприклад, Товариство південного Камеруну «Gesellschaft Südkamerun» продавало сіль в десять разів дорожче, ніж в Німеччині, унаслідок чого прибутки німецьких фірм в Африці досягали 500 і навіть 1000% [255, с. 72].

Однак слід зазначити, що багато тубільців отримали можливість продавати свої товари безпосередньо великим компаніям. Це дозволило африканцям почати процес накопичення капіталу. У Східній Африці, завдяки зусиллям колоніальної адміністрації, у всіх великих містах були побудовані офіційні криті ринки, де продаж і якість товару суворо контролювалися. Усі інші ринки заборонялися. На офіційних ринках з продавців стягувався податок. За продаж м'яса, наприклад, необхідно було сплатити 60 песо на день, за продаж інших товарів – 8 песо, за продаж живої худоби стягувалося 64 песо з великих тварин, таких , як верблюди, віслюки, 16 песо за дрібних (кози, вівці) і 4 песо за птицю [23, s. 1–3].

Особливим чинником, який викликав різні ексцеси між німцями і африканцями, стали взаємовідносини в сфері праці. Спочатку африканці охоче йшли працювати на німців, щоб заробити гроші для придбання необхідних їм товарів. Але працювати на регулярній основі вони не бажали. За таких обставин перспектива придбання постійної робочої сили була невелика. Розчарування німців з цього приводу викликало широке упередження, що африканці ліниві й дурні, і потрібна сила для їх виховання [385, р. 114–115]. У звітах німецьких офіцерів, що інспектували приєднані африканські території, нерідко зазначалося: «У поселеннях, які ми відвідували, багато населення. Однак дорослі чоловіки і жінки нічим не займаються, більшу частину часу сплять біля погано побудованих хатин» [43, s. 105–107].

Брак робочої сили був головною перешкодою при освоєнні німцями Східної Африки. Для обслуговування плантацій, будівництва доріг,

перенесення вантажів, потрібно була велика кількість місцевих робітників [289, с. 80]. Питання нестачі робочої сили існувало і в інших німецьких колоніях.

Для вирішення цієї проблеми німці використовували різні методи. На початковому етапі освоєння колоній колоніальна влада встановила систему примусової праці в усіх протекторатах, крім Південно-Західної Африки. Так, у Східній Африці в районі Усамбара африканець був зобов'язаний за чотири місяці відпрацювати 30 днів на плантації, яка була закріплена за районом його мешкання, або на громадських роботах. Примусова праця на плантаціях не дозволяла африканцям займатися обробкою своїх власних земельних ділянок. Єдиною можливістю вижити була мізерна платня, яку африканець отримував за працю. Нерідко для обов'язкового відпрацювання африканців відправляли за сотні кілометрів від їхніх будинків. Робочий день на плантаціях тривав близько 10 годин і абсолютно не відповідав традиції африканців працювати з перервою в жарку пору доби. Рівень зарплати був різним і залежав від попиту та пропозиції робочої сили, від конкуренції між окремими плантаторами. Середня заробітна платня на місяць становила від 3–4 до 12–13 німецьких восточно-африканських рупій [289, с. 80–83]. Дана заробітна платня, як правило, не забезпечувала відтворення робочої сили.

Важкі умови праці, погане харчування призводили до підвищеної хворобливості й смертності серед африканських робітників. Смертність серед робітників плантацій в Камеруні досягала 20–30% на рік, а серед законтракованих залізничних робітників в 1913 р. склала 13% [255, с. 144]. Низька заробітна платня в німецьких колоніях змушувала африканців йти на тимчасові роботи в сусідні англійські володіння [255, с. 131]. Крім розкрадання природних багатств колоній, німецькі плантатори ще й руйнували старий сформований побут місцевого населення. Десятки тисяч африканців були виселені зі своїх поселень і перевезені до плантацій німецьких колоністів, де вони перебували фактично на становищі рабів [255, с. 93–94].

За погане виконання трудових зобов'язань африканців нерідко піддавали тілесним покаранням. Поселенці вважали себе господарями колоній, бачили себе представниками кайзера і рейху. Вони вірили у власну расову перевагу над чорними, уважали, що в африканців зовсім небагато потреб, що вони занадто ліниві, щоб добре працювати. Колоністи вважали, що держава повинна змусити африканців працювати за погодинну заробітну платню. Німці були впевнені, що роботодавець має повне право бити африканців за провини і лінощі [355, р. 155]. Так, у доповіді керівника німецького колоніального відомства Бернхарда Дербурга вказувалося: «В Дар-ес-Саламі майже кожен білий, виходячи на вулицю, бере з собою батіг. Я бачив батіг на столі в приміщенні залізничної станції. Майже кожен білий дозволяє собі бити будь-якого зустрічного чорношкірого» [Цит. за: 267, с. 46]. Незабаром, для підняття економічного потенціалу колоній і залучення африканців в фінансові та трудові відносини, німці запроваджують грошові податки. Першою колонією, яка впровадила на своїй території оподаткування з тубільців стала Східна Африка. Там в 1897 р. було введено податок на хатини, що складав 6–12 рупій на рік в місті і 3 рупії в сільській місцевості. При відмові платити податок передбачалися примусові стягнення або примусова праця, від якої не звільнялися ні жінки, ні діти [289, с. 82]. Однак податок з житла не виправдав себе, оскільки багато африканців для економії стали жити декількома родинами в одній хатині. 23 серпня 1912 р. в Східній Африці був уведений подушний податок, який складав 6–12 рупій з людини. Замість внесення готівки допускалися платежі продукцією або відпрацювання [392, с. 515].

У колонії Того подушний податок був уведений раніше – 20 вересня 1907 р. Цікавою особливістю оподаткування в даній колонії було обов'язкове стягування подушного податку з мешканців міст Ломе і Анехо, котре складало 6 марок, у той час як для інших мешканців протекторату зберігалася введена раніше трудова повинність. Африканець зобов'язаний

був відпрацювати 12 днів або заплатити податок у розмірі 6 марок [392, s. 515].

15 квітня 1907 р. подушний податок був уведений і в Камеруні. Він складав від 6 до 12 марок з людини в залежності від місця проживання. Відпрацювання замість грошового податку в Камеруні складало 24 дні. Від податків в Того, Камеруні і Східній Африці звільнялися військовослужбовці охоронних військ, поліцейські, учні шкіл та робочі у християнських місіях [392, s. 515].

І так важке положення африканського населення ускладнювалося введенням німецької адміністрацією в Камеруні і Того примусового вирощування на полях африканців експортних сільськогосподарських культур, переважно бавовни. Африканці були змушені вирощувати її на своїх полях і продавати за низькими фіксованими цінами, часом залишаючись без засобів на існування. У Східній Африці для збільшення загального збору бавовни колоніальна адміністрація ініціювала створення спільних полів «Шамбе». Африканці, які не працювали у європейців, були зобов'язані відпрацювати на цих полях 24 дні на рік. Гроші за одну третину врожаю зі спільних полів належали робітникам, однак дані кошти вони могли отримати тільки після продажу бавовни на біржі в м. Гамбурзі. Таким чином, з моменту збору бавовни до виплати прибутку від продажу врожаю, та й то в невеликому обсязі, проходило кілька місяців. До того ж умови праці африканців істотно ускладнювалися віддаленістю «Шамбе» від місця проживання і необхідністю харчуватися за свій рахунок під час робіт. Примусове вирощування експортних культур, здійснюване за рахунок скорочення посівних площ продовольчих культур, призвело до того, що в Східній Африці населення позбулося можливості прогодувати себе, в той час як в доколоніальний період цей регіон повністю забезпечував себе зерном [289, с. 84–85].

У Південно-Західній Африці податки з африканців не стягувались. Німецький уряд і адміністрація колонії вважали, що кочові племена, які

мешкали в колонії, необхідно шляхом експропріації позбавити землі і худоби, а африканців перетворити на найманих робітників. Початок експропріації землі і худоби у місцевих племен поклав губернатор Ф. Лейтвейн. Шляхом укладення угод, в яких встановлювалися кордони між племенами, губернатор зміг суттєво зменшити площу племінних земель. Далі, нацьковуючи одне плем'я на інше, він забирав землю у тих, хто програв. Також конфісковувалася худоба порушників установлених кордонів племінних територій. Процес втрати землі африканцями прискорився після того, як вождь герера Самуель, порушуючи традиції племені, став продавати общинні землі німцям. Німецькі поселенці розкупили землі гереро, які коштували дешевше і знаходились в гарних місцях [133, s. 267–268]. У підсумку: за десять років африканці втратили більшу частину своєї землі. Однак процес закабалення африканців німецька влада змогла завершити тільки після придушення повстань нама і гереро. Найбільш цинічними в нехтуванні прав африканців стали накази від 26 грудня 1905 р. і 18 серпня 1907 р. За законами у африканців конфісковувалася земля, їм заборонялося володіти кінями, пересуватися без спеціальної перепустки [193, s. 80; 202, s. 106–110]. Законодавчо вводилася практика, згідно з якою африканець зобов'язаний був мати постійне місце роботи у європейця. Кожен найнятий на роботу повинен був мати при собі робочу книжку, в якій були зазначені терміни найму і характер діяльності. Африканці, які були залучені до робіт на діамантових копальнях, фермах, будівництві доріг, не мали змоги піти від свого роботодавця до кінця позначеної у робочій книжці дати. Тубільцям заборонялося вільно пересуватися по території колонії [211, s. 109]. Завдяки нововведенням, африканці фактично перетворювалися на кріпаків.

Великі земельні площі в німецьких колоніях віддавалися концесійним компаніям, при цьому владу Німеччини абсолютно не турбувало, що на цих землях мешкали африканці. При будівництві залізничних шляхів, закладанні

плантацій, розробці корисних копалин місцевих жителів відселяли без будь-якої компенсації.

Таким чином, на великих територіях німецьких колоній в Африці місцеве населення піддавалося нещадній експлуатації. Процес пограбування німцями тубільців здійснювався переважно в чотирьох формах: за допомогою нееквівалентної торгівлі, примусової праці, оподаткування та передачі земельних ділянок німецьким концесійним компаніям. Ділові відносини між німцями та африканцями склалися на нерівноправній основі.

Обман у торгівлі, примус до роботи, зверхнє ставлення до африканців доповнювалися жорстокою німецькою колоніальною юриспруденцією. У доколоніальний період основою правових норм в Африці було звичайне (традиційне) право, тобто сукупність місцевих юридичних звичаїв [304, с. 15]. Зі встановленням колоніального правління німецька адміністрація на частині території вводить пряме управління і власну законодавчу систему, але з певними особливостями: поряд з німецькими законами у всіх судах діяло і звичайне право, яке обмежувалося, якщо вступало в протиріччя з колоніальним правом [198, s. 83; 304, с. 22].

Однак німецька законодавча база діяла не на всій території німецьких «протекторатів». Частина територій німецьких колоній мала непряме управління (резидентури), де діяло тільки звичайне (традиційне) право африканських племен і народів [256, с. 332]. Управління через резидентів було введено за зразком британського правління в Індії та в області північної Нігерії. Резидентура була можлива тільки там, де існували державні утворення (князівства, королівства). Система резидентів була дешевше прямого управління і дозволяла утримувати дані території без військового втручання [255, с. 66]. Так, в 1913 р. Південно-Західна Африка була розділена на 9 округів і 7 дистриктів, де діяли виключно німецькі закони. Колонія Того мала 7 округів, які перебували під німецькою юрисдикцією. Камерун ділився на 20 округів з німецькими законами і судами, а

резидентури в Гаруа, Моро, Ігаундере, Бамум, Адамау мали традиційне законодавство. Німецька Східна Африка поділялася на 22 округи. У 16 округах діяла колоніальна законодавча база та суди, які очолювали цивільні чиновники, в 3 округах були створені військові станції на чолі з офіцерами, де діяла система військово-польових судів, округи Букоба, Руанди, Урунди були резидентурами з традиційним законодавством [77, s. 16–30]. Управління через резидентів, а також залучення до управління, як згадувалося раніше, старост (Джумбо) і старійшин (Акід), використання в юриспруденції звичайного (традиційного) права передбачало співпрацю німецької колоніальної влади з частиною африканців або їх елітами.

На початковому етапі колонізації звичайні колоністи, з метою підтримки добросусідських відносин, змушені були спілкуватися з африканськими вождями на рівних. Наприклад, в Південно-Західній Африці колоністки Х. Фалькенхаузен і М. Екенбрехер відзначали, що в колонії було загальноприйнятим приймати у себе вдома вождів нама і гетеро [78, s. 161; 86, s. 163]. Однак колоніальна влада у взаєминах з африканцями використовувала принцип «розділяй і володарюй». Губернатор Південно-Західної Африки Т. Лейтвейн відкрито заявляв, що тубільців необхідно роз'єднати дипломатичним шляхом і «використовувати одне плем'я проти іншого» [133, s. 215]. Скориставшись міжусобною боротьбою між різними родовими групами в племені гереро, Лейтвейн підтримав в 1894 р. на посаді самотійного вождя Нікодемуса, що був противником верховного вождя Магареро, чим губернатор зміг внести розкол в ряди найбільш сильного племені у Південно-Західній Африці [243, с. 82].

У Східній Африці колоніальна адміністрація, створюючи систему управління у щойно завойованій області, населеної войовничим плем'ям нгоні, використовувала суперництво між правлячими кланами в боротьбі за владу. Посади «султанів» і «джумбо» надавалися тільки тим вождям, які виявили готовність до співпраці [289, с. 102]. Вожді і племена, що стали на шлях колабораціонізму, мали підтримку колоніальної влади. Наприклад, в

1891 р. в Камеруні плем'я бали за допомогою німецьких військових загонів змогло перемогти своїх давніх супротивників – племена бафута і банденг і підпорядкувати їх собі [295, с. 362].

Нерідко, для придушення виступу якогось непокірного племені, німці укладали угоди про спільні воєнні дії з іншим плем'ям. Наприклад, в придушенні повстання східних гереро в Південно-Західній Африці в 1895–1896 рр. активну участь брали воїни з племені нама [243, с. 91–93].

За лояльність до німецької влади деякі вожді й племена отримували пристойні винагороди. Так, у 1894 р. адміністрація колонії Південно-Західної Африки передала племені нама 150 корів [243, с. 78]. У бюджеті колоній існувала спеціальна стаття витрат на «подарунки і нагороди тубільцям». Таким чином, німецька політика була спрямована на роз'єднання племен і сприяла поширенню німецької колонізації.

Проте, не зважаючи на співпрацю частини африканців з німцями, протиріччя між місцевими традиційними суспільствами і німецькою колоніальною системою зберігалися.

Для африканців, які підпадали під німецьку юрисдикцію, була розроблена спеціальна система судочинства і покарань. Вони підпорядковувалися указам рейхсканцлера і декретам губернаторів, а не законам метрополії. Так, 22 квітня 1896 р. в протекторатах Німецької Східної Африки, Того і Камеруна, та 8 листопада того ж року в Німецькій Південно-Західній Африці розпорядженням імперського канцлера була встановлена система покарань для тубільного населення. Запроваджувалися такі види покарань: тілесні (батіг, різки), грошові штрафи, позбавлення волі з примусовими роботами, кайдани, смертна кара. Від тілесних покарань звільнялися жінки, араби, індійці [408, s. 94–95]. Тілесні покарання до громадян Німеччини не застосовувалися [342, s. 4]. Смертну кару проти африканців наполегливо рекомендувалося проводити через повішення [34, s. 30–31]. Головну роль у винесенні вироків відігравали начальники округів. Вони мали змогу застосовувати тілесні покарання, стягувати штраф

до 300 марок, ув'язнювати на термін до 6 місяців. Вироки до смертної кари, великого грошового штрафу або тривалого терміну тюремного ув'язнення виносив губернатор [255, с. 177]. У судах засідали, в більшості своїй, юридично неграмотні колоніальні чиновники, які виносили вирок на свій розсуд.

У колоніальній юриспруденції існувала хибна практика: при розгляді справ, в яких висвітлювалися інтереси білих, судді вважали недостовірними свідчення африканців-свідків. Німецький колоніальний союз вимагав навіть узаконити правило вважати показання семи африканців рівнозначними показанням одного європейця [255, с. 49]. Показово, що за деякими справами судовий розгляд в колоніальній юриспруденції не передбачався зовсім. Для винесення вироку африканцеві досить було заяви європейця. Таким чином, африканець не мав можливості спростувати звинувачення [235, с. 81]. За спроби скаржитися на свавілля з боку влади слідувало негайне покарання. Наприклад, в 1905 р. вожді етнічної групи аква-дуала, які займалися посередницькою торгівлею, направили рейхстагу і уряду Німеччини петицію про свавілля колоніальної влади Камеруну і прохали відкликати губернатора фон Путткамера, його суддів і окружних начальників. За цей вчинок усіх, хто підписався під петицією, засудили до примусових робіт на великі терміни [255, с. 75].

У літературі, присвяченій німецькому колоніалізму, багато прикладів несправедливих вироків колоніального правосуддя. Наприклад, в Південно-Західній Африці європейського фермера Крамера за жорстоке побиття африканців, в наслідок чого дві жінки померли, а у двох стався викидень, засудили лише до 4 місяців в'язниці і штрафу в 2700 марок [246, с. 212].

Німецька колоніальна система юриспруденції могла застосувати покарання без будь-яких правових процесів, а зосередження влади в одних руках і безкарність призводили до зловживань [364, р. 79].

Про те, як працювали колоніальні суди, можна дізнатися з секретного листа губернатора Південно-Західної Африки Зейтца від 12 травня 1912 р., надісланого всім посадовцям колонії з приводу поганого ставлення до тубільців. У ньому зазначалося: «Почуття відчаю охоплює тубільців. Причина відома всім. Вона в надмірній жорстокості з боку європейців до тубільців і в тому, що така агресивна позиція не знаходить реакції з боку судів. Відповідно, тубільці втрачають надію на справедливість нашого правосуддя, що викликає сліпу ненависть до всього, що пов'язано з білою людиною» [Цит. за: 234, с. 202].

Характерною особливістю німецького колоніального правосуддя стали тілесні покарання, які застосовувалися тільки по відношенню до африканців. Для езекуції використовувався батіг зі шкіри гіпопотама (шамбок) [342, s. 6]. Виконували вирок в один-два прийоми. Кожен раз число ударів батоном не повинно було перевищувати 25, а різками – 20. Друга частина покарання проводилася через два тижні після першої. Через цю особливість Камерун напередодні Першої світової війни нерідко саркастично називали «Twenty-five country» – «країна двадцяти п'яти».

Число присуджуються тілесних покарань постійно зростала. Наприклад, в Того в 1902 р. – 162, в 1912 р. – 832; в Камеруні в 1902 р. – 407, в 1912 р. – 4800; в Південно-Західній Африці в 1902 р. – 257, в 1912 р. – 1655; в Східній Африці в 1902 р. – 3467, в 1912 р. – 8057 [255, с. 178–179]. Підтвердженням справедливості правосуддя прийнято вважати кількість винесених виправдувальних вироків, і в зв'язку з цим показово, що з 1903 по 1906 рр. у всіх чотирьох колоніях не було винесено жодного виправдувального вироку африканцям, тоді як європейцям – 95 [408, s. 87–89]. Статистичні дані про роботу судів не відображають дійсних масштабів застосування тілесних покарань в німецьких колоніях, оскільки реєструвалися тільки ті випадки, коли покарання засуджували начальники округів і опорних пунктів у своїй резиденції [255, с. 147]. Багато європейців самі карали своїх африканських робітників і слуг, не вдаючись до послуг юстиції. З цього приводу державний

секретар у справах колоній Дернабург видав спеціальне розпорядження, в якому зазначив, що часте застосування тілесних покарань у колоніях викликає невдоволення німецької громадськості і Рейхстагу. Тому Дернабург наполягав на тому, щоб рішення про тілесне покарання приймалися тільки після ретельного розслідування і відповідали серйозності правопорушення. Також він рекомендував замінювати тілесні покарання грошовими штрафами [85, s. 323–324].

Таким чином, юридична система в німецьких колоніях спиралася як на спеціально видані закони, так і на звичайне (традиційне) право місцевих африканських народів, якщо воно не суперечило колоніальному законодавству. Колоніальна юстиція мала виражену політику подвійних стандартів.

Безправне становище місцевого населення було причиною масових народних виступів проти німецьких колонізаторів – в Того в 1894–1895 і в 1897–1900 рр., у Камеруні в 1891–1894, в 1894–1900, в 1898–1907, в 1911 і в 1914 рр., у Німецькій Південно-Західній Африці в 1896–1897, в 1904–1907 рр., у Німецькій Східній Африці в 1888–1889, в 1891 і в 1905–1907 рр., на півночі Руанди, яка входила в протекторат Східної Африки, у 1910–1912 рр. Найбільш потужними антиколоніальними виступами стали повстання арабів у 1888–1889 рр., повстання «Маджі-Маджі» в Східній Африці 1905–1907 рр. і «Велике повстання» 1904–1907 рр. гереро і намо в Південно-Західній Африці.

Причиною виступу арабів в Східній Африці став договір, підписаний в квітні 1888 р. між султаном Занзібару Сайдом Саліфом і Німеччиною. За угодою узбережжя континенту, яке раніше контролював султан, переходило до володінь Німецької імперії з правом керування і стягнення мита у всіх гаванях [130, s. 333–336]. Однак в цьому районі існувала досить велика громада арабів, які збагатилися на работоргівлі, мали великі плантації й займалися торгівлею [409, s. 79]. Заборона німецькою владою у 1885 р.

работоргівлі [107, s. 31], поступове захоплення землі під плантації, введення мит підірвало економічну основу місцевої арабської громади.

Очолив збройний виступ арабів проти німецької присутності виходець із старовинної занзібарської династії, найбільший землевласник Бушире бін Салім ель-Харті. Ще юнаком він керував експедиціями по захопленню рабів, у ході яких придбав великий досвід бойових дій. Під його командуванням перебувало кілька тисяч воїнів [54, s. 16–25].

Для придушення повстання в Східній Африці Рейхстаг терміново виділив 2 млн марок. Мотивуючи необхідність виділення цих коштів, влада Німеччини заявила Рейхстагу, що ця сума необхідна для боротьби з рабством [107, s. 31]. Шість німецьких бойових кораблів разом з кораблями Англії, Італії і Португалії блокували східно-африканське узбережжя і прикрили висадку німецького десанту. Німецькі збройні сили на чолі з капітаном Г. Вісманом становили потужний каральний загін чисельністю понад 1000 осіб з сучасними гвинтівками і кулеметами «максим» і 26 польовими гарматами [292, с. 95–96]. Повстання було потоплено в крові. Керівник повстання Бушире бін Селім ель-Харті був схоплений і в цілях залякування місцевого населення публічно страчений в Пангані 15 грудня 1889 р. [54, s. 330–336].

Військова кампанія 1888–1889 рр. в Східній Африці фактично стала першою колоніальною війною, яку переможно завершила кайзерівська Німеччина. Арабські і пов'язані з ними африканські клани, які намагалися зберегти свою політичну владу і позиції у внутрішній і зовнішній торгівлі, зазнали поразки [295, с. 340].

Незважаючи на це, народні виступи не припинялися. Великій капіталістичній державі протистояли племена, котрі перебували у первісному ладу [243, с. 95]. З 1891 по 1897 роки в Німецькій Східній Африці було проведено понад 60 каральних операцій і завойовницьких походів. Підкоривши військовою силою колонію, німці не припускали нових виступів аборигенів. Але вже 30 липня 1905 р. на бавовняній плантації в Кібаті

відбулося збройне повстання місцевого населення, яке стало початком нового, добре організованого і найбільшого повстання в Німецькій Східній Африці, яке увійшло в історію під назвою «Маджі-Маджі» [267, с. 77–78].

У повстанні, яке охопило практично всі райони колонії, брало участь приблизно 30% африканського населення [289, с. 136]. З метою придушення цього виступу у всіх округах, охоплених повстанням, були призначені німецькі офіцери для керівництва каральними операціями. Вони отримали необмежені повноваження від губернатора і командування охоронних військ. До колонії були спрямовані додаткові військові загони, озброєні найсучаснішими зразками стрілецької зброї. На узбережжі висадилися німецькі військово-морські десанти з крейсерів «Буссард», «Зееадлер» і «Тетіс». Додатково були набрані аскарі [289, с. 148].

Отримавши підкріплення, охоронні війська перейшли від оборонних боїв до наступу. У ході каральних рейдів спалювалися селища, знищувалися джерела питної води, розстрілювалися полонені, без суда і слідства, жінок повсталих віддавали африканським найманцям [267, с. 172–192]. Офіційні урядові дані свідчили про те, що до січня 1907 року було вбито 75 тисяч повстанців [267, с. 82]. На мешканців повсталих районів була накладена грошова контрибуція. Наказом від 11 листопада 1905 р. губернатор Гетц уповноважив військових командирів стягувати з підкорених тубільців в якості «знака покірності» штраф в три рупії з людини [289, с. 191].

Ще більш потужним повстанням, яке спричинило серйозні наслідки як в колонії, так і в метрополії, стали виступи гереро і нама 1904–1907 рр. в Південно-Західній Африці. Першим повстало плем'я гереро. З січня по червень 1904 р. повстанці в ході численних боїв захопили всю країну Гереро і більшу частину худоби німецьких поселенців, завдавши великих втрат німецькій стороні. Настільки потужне повстання змусило імператора Вільгельма II виступити зі спеціальним зверненням до Рейхстагу. Кайзер попросив виділити додаткові кошти для відсічі повсталим [78, с. 1–3]. Відмова Рейхстагу задовольнити прохання імператора призвело до його

розпуску 13 грудня 1906 р. При закритті Рейхстагу рейхсканцлер фон Бюлов заявив: «Питання не в тому, чи отримає колонія на кілька мільйонів марок більше або менше, справа у міжнародному престижі, чи зможемо ми захистити свої колонії чи ні» [60, s. 1–2]. Не дивно, що імператор Вільгельм II у своїй промові з нагоди відкриття новообраного Рейхстагу у 1907 р. зазначив перемогу Німеччини над повсталими племенами в Південно-Західній Африці, чим підкреслив вірність свого рішення з приводу розпуску попереднього парламенту і проведеної ним міжнародної політики [168, s. 1–2].

Усередині колонії незадовільні дії губернатора Літвейна, призвели до усунення його від посади командувача військами [38, s. 1]. Керівництво операціями в колонії Вільгельм II доручив керівнику Генерального штабу, а командувачем охоронними військами Німецької Південно-Західної Африки призначив генерал-лейтенанта Лотара фон Трота, який мав досвід військових операцій в Східній Африці у 1896 р. і в Китаї у 1900–1901 рр. [246, с. 145]. Вступивши на посаду командувача охоронними військами, генерал-лейтенант Лотар фон Трот 2 жовтня 1904 року видав небаченої жорстокості наказ за № 3737: «Усі гереро, в тому числі жінки і діти, повинні бути знищені, до полону нікого не брати» [39, s. 1–2]. Настільки цинічна і жорстока позиція командувача змусила рейхсканцлера фон Бюлова звернутися до імператора Вільгельма II з проханням скасувати цей наказ. Своєю телеграмою Вільгельм II наказав дарувати життя гереро, які здадуться [246, с. 156–157].

Німецьке командування мало 16 рот регулярних військ. У битві при Ватерберхе повсталі гереро зазнали поразки. Залишки гереро відступили до району безводної пустелі Омахеко, де і були блоковані німецькими військовими загонами [159, s. 267]. Позбавлені джерел питної води майже всі гереро загинули. З тих, хто здався в полон, близько половини померли від голоду і хвороб в спеціально створених концентраційних таборах [246, с. 200].

Така ж доля спіткала і плем'я нама, яке повстало на чолі з верховним вождем Хендріком вітбоєв в 1904–1905 роках. П'ятнадцятитисячному експедиційному каральному корпусу регулярних військ, з сучасною зброєю, протистояло лише 2 тис. воїнів племені нама, тому їх поразка була неминучою [258, с. 559–560].

У результаті каральних операцій проти повстанців у Південно-Західній Африці загинуло 70 тис. чоловік, що складало понад 87% гереро [323, с. 179] і близько половини племені нама (9781 осіб з 20 тис.) [256, с. 58; 246, с. 200].

Під час придушення повстань німецькі колоніальні війська здійснювали численні військові злочини. Наприклад, у Східній Африці в районі Унгоні полонених прив'язували до дерев і кидали повільно вмирати. Розправи над полоненими проводилися публічно. Засуджених змушували самим копати собі могили і готувати мотузки для повішення. До місць страти зганяли всіх місцевих жителів, включаючи жінок і дітей. Мешканець поселення Кіпатіму згадував: «Нас зібрали в день страти, в першій лінії стояли діти, у другій жінки, і в третьому ряду – дорослі чоловіки. Потім під гучні звуки труби привели полонених. Великий начальник пояснив нам, чому стратять цих людей. Потім він запитав нас, чи ми чули, діти? І ми повинні були відповісти, що так, ваша величносте. Те ж саме повинні були сказати жінки і чоловіки. Після чого була кара» [Цит. за: 289, с. 189]. У іншому випадку під час проведення військової операції проти гереро в Південно-Західній Африці, німці спалили живцем в хатині дев'ять хворих жінок. Хендрік Кемпбелл, керівник африканців з племені рехоботери, що були на стороні німців, згадував, що він знайшов у німецькому таборі вбитими 70 гереро, узятих їм раніше до полону [246, с. 150]. Настільки жорстоке ставлення до супротивника при придушенні повстань було звичайним в охоронних військах.

Африканців, які потрапили у німецький полон, чекали нестерпні умови та голод у спеціально створених концентраційних таборах. Найбільш відомим був табір на «острові Акули», що знаходився біля узбережжя

Південно-Західної Африки. Острів відрізнявся вологим і холодним кліматом. Розміщені там полонені нама, позбавлені укриттів і повноцінного харчування, масово вмирали від хвороб. За сім місяців 1906–1907 р. з тисяча сімсот дев'яноста п'яти нама померло 1032 людини [246, с. 199]. І це при тому, що в спеціальній прокламації фон Трота від 23 квітня 1905 р. нама обіцялося: «Великий і могутній німецький кайзер бажає зробити милість готтенотському народу. Він наказав, щоб тим, хто здався добровільно, було збережено життя; його за законом будуть позбавлені лише ті, хто з початку повстання вбивав білих або наказував вбивати. Ви повинні з'явитися з білою хусткою на палиці зі своєю зброєю, і тоді з вами нічого не трапиться. Ви отримаєте роботу і їжу до кінця війни, коли Великий Кайзер визначить нові умови мирної угоди» [14, с. 384–385]. Навіть обіцянки, що давалися на найвищому рівні, не гарантували повсталим африканцям їх виконання після здачі в полон.

Таким чином, будь-який виступ африканців німці придушували грубою військовою силою. При цьому німці використовували негуманні способи ведення війни, спрямовані на повне фізичне знищення повсталих. Тих, хто потрапляв у полон, очікували нестерпні умови утримання, які призводили до масової смертності.

Негативне ставлення німецьких колоністів до африканців засуджувалося більшістю місіонерів, які працювали в Африці, а також ліберально налаштованими політиками та чиновниками в Німеччині. Найбільш опозиційним до колоніальної політики Німеччини органом став Рейхстаг.

Особливо активно протестували депутати Рейхстагу від Соціал-демократичної партії, які пов'язували боротьбу проти колоніальної політики з боротьбою за повалення буржуазного ладу [328, с. 94]. Значення Рейхстагу у виробленні політики щодо колоній з часом ставало все більш значущим. Рейхстаг здійснював фінансовий моніторинг витрат на колоніальну політику, і бюджетні комісії були головним інструментом такого нагляду. Доходи і витрати колоній, усі позики, що виділялися для

протекторатів, щорічно обговорювалися в Рейхстазі. У стінах Рейхстагу звучала критика колоніальної політики й дій чиновників і поселенців в протекторатах. Наприклад, 22 жовтня 1880 року депутат від Націонал-ліберальної партії Фрідріх Капп виступив перед депутатами Рейхстагу з критикою політики колоніалізму [91, s. 1–2]. У 1889 р. депутат від Соціал-демократичної партії Август Бебель виступив з промовою, яка засуджувала дії уряду, який намагався допомогти компанії Карла Петерса в Східній Африці [32, s. 1–3]. Про економічну недоцільність колоній говорила в своєму виступі в 1899 р. депутат від Соціал-демократичної партії Роза Люксембург [144, s. 1].

Завдяки втручанням Рейхстагу в 1897 р. був звільнений зі служби за прояв крайньої жорстокості щодо африканського населення К. Петерс [289, с. 73]. У Камеруні в 1895 р. з тієї ж причини був звільнений губернатор Лейст [255, с. 61].

Однак спроби Рейхстагу виправити становище в колоніях не мали значних результатів. Безперервні повстання африканців свідчили про неспроможність декларованої німцями «цивілізаційної місії» і політики патерналізму по відношенню до народів колоній. Уряд Німеччини змушений був відмовитися від абстрактних цивілізаторських гасел і приступити до формування прагматичного підходу у відносинах з африканцями. Розробку нової колоніальної політики було покладено на статс-секретаря Б. Дернбурга, який з метою ознайомлення з ситуацією відвідав в 1907–1908 рр. африканські колонії [408, s. 145]. Вивчивши ситуацію на місцях, статс-секретар запропонував унести зміни в систему колоніального управління і юстиції. Особливу увагу Дернбург пропонував приділити розвитку освіти, медицини та економіки. «Співпраця рас» у контексті нового рішення «тубільної проблеми» передбачала гуманність і законність щодо місцевого населення.

На підставі розробленої Б. Дернбургом програми в 1913 р. Рейхстаг прийняв нову колоніальну доктрину, яка передбачала опіку над тубільними народами. Відповідно до нових завдань Рейхстаг закликав канцлера

захищати життя, свободу і власність тубільців в колоніях [355, р. 214]. Адміністраціям колоній було заборонено використовувати примусову працю в будь-яких проявах, заборонялося розлучати робітників з сім'ями тощо. Однак реалії німецького колоніалізму різко відрізнялися від резолюцій Рейхстагу, та й самі резолюції виконувати ніхто не збирався.

Перед Першою світовою війною ідеї реформування колоній ставали все більш популярними в метрополії. У 1914 р. в Німеччині було створено Німецьке товариство захисту тубільців за зразком англійського Товариства захисту прав аборигенів. Основними цілями Товариства були захист тубільців від свавілля білих колоністів, сприяння освіті та благополуччю африканців, забезпечення мирного співіснування чорних і білих [234, с. 206–207]. Однак суспільство так і не змогло проявити себе й реалізувати свою програму через початок війни.

Таким чином, жорстокість німецьких колоністів щодо африканців викликала у прогресивно налаштованих груп німецького населення метрополії бажання змінити існуючий стан справ в колоніях. На жаль, прийняті закони, які полегшували становище африканців, так і не були реалізовані. Самі ж німецькі колоністи не поділяли думку про перегляд ставлення до африканців і пошуку компромісів.

Разом з тим, німецьке панування в колоніях призводило до певних позитивних змін.

Найбільш значущим перетворенням в житті африканців стало скасування рабства. Задовго до німецького панування на західному і східному узбережжі Африки продаж рабів приносив великі прибутки [245, с. 73]. Тільки зі Східно-африканського узбережжя в 1839 р. було вивезено від 40 до 45 тис. рабів [245, с. 192]. Наслідком работоргівлі було повне спустошення деяких районів, а також їх економічний і культурний занепад.

У лютому 1885 року Німеччина підписала заключний акт Берлінської конференції 1884–1885 рр., за яким вона брала на себе зобов'язання по

боротьбі з рабством на території своїх володінь. Такий же акт офіційний Берлін підписав і восени 1889 р. на міжнародній конференції в Брюсселі [102, s. 3; 371, s. 39–41]. Однак рабовласницький устрій мав важливу «нішу» в соціальній структурі африканського суспільства, що представляло певні труднощі для німців з реалізації взятих на себе зобов'язань. Тому колоніальна адміністрація прийняла вперше закони, спрямовані на боротьбу з рабством, тільки у 1894–1896 рр. У колоніях Того, Камерун та Східна Африка законодавчо заборонялося викрадення людей, транспортування рабів і їх продаж. Однак покарання за дані діяння були не дуже суворими і передбачали лише штрафні санкції. Люди, які вже були рабами до прийняття законів, мали право на викуп або ж могли залишитися на правах домашнього раба [373, s. 50–59]. Потрібно відзначити, що навіть на початку ХХ ст. в німецьких колоніях зберігалось домашнє рабство. Таким чином, Німеччина, яка взяла на себе зобов'язання перед світовою спільнотою щодо боротьби з рабством, змогла протягом 20 років припинити ганебну практику захоплення і продажу рабів у своїх колоніях, залишивши тільки домашнє рабство.

Позитивний вплив Заходу, перш за все, позначився в галузі освіти. Християнські місіонери були першими, хто почав створювати школи для тубільців за європейським зразком. Так, в німецьких колоніях до 1914 р. були створені й діяли: в Того – 353 місіонерські школи, де навчалося 13757 школярів, в Камеруні – 631 школа з 40120 учнями, в Східній Африці діяло 1619 місіонерських шкіл зі 101035 школярами, в Південно-Західній Африці – 128 місіонерських шкіл, в яких навчалося 5873 учнів [317, с. 98]. Спочатку місіонери займалися головним чином релігійною освітою, але, щоб привернути більше учнів, вони почали викладати читання, письмо, арифметику, а іноді вчили і практичним навичкам у плотницькій справі, садівництві тощо. Навчання в місіонерських школах Південно-Західної Африки велося на місцевих мовах і тривало зазвичай чотири роки, на п'ятий рік навчання залишалися тільки ті учні, які ставали помічниками вчителів [226, с. 100]. В інших німецьких колоніях (в Того, Камеруні, частково – в

Східній Африці) у місіонерських школах навчання велося англійською та французькою мовами.

Такий важливий процес як освіта не міг залишитися осторонь від уваги німецької колоніальної влади. На вимогу колоніального керівництва у всіх місіонерських школах викладання повинно було вестися тільки німецькою мовою. Наприклад, постановою губернатора Того в 1906 р. в місіонерських школах вводилося обов'язкове вивчення німецької мови: на першому курсі – 6 годин на тиждень, на другому – 8 годин. Також вводився суворий контроль за відвідуванням учнями школи. Для нагляду за дотриманням цих норм призначався спеціальний службовець [163, с. 30–31]. Важливість місіонерських шкіл в справі освіти африканців за час німецького колоніального панування був величезним: зі 100% учнів, які відвідували німецькі школи, 95% навчалися саме у місіонерських навчальних закладах [295, с. 466].

Таким чином, сфера освіти суворо контролювалася владою. Завдяки просвітницькій роботі місіонерів багато африканців змогли отримати початкову освіту, придбати уявлення про світ, долучитися до передового європейського досвіду.

Гостра потреба колоніальної адміністрації в кваліфікованих африканських службовцях вплинула на рішення відкрити державні школи для місцевого населення. Так, у 1912 р. в Камеруні працювало 4 школи, де навчалася 833 учні, в Того – 3 навчальних заклади з 341 школярем. Найбільша кількість державних шкіл розташовувалася в Східній Африці, де в 21 школі навчалася 6100 учнів [374, с. 157; 363, с. 308]. Велика кількість державних шкіл в Східній Африці, в порівнянні з іншими колоніями, пов'язана з наймом на нижчі місцеві адміністративні посади мусульман, які не могли навчатися в християнських місіях. У Південно-Західній Африці державних шкіл для аборигенів відкрито не було, бо у цьому протектораті африканців не допускали до управління, і на думку влади, освічені африканці не були потрібні.

Державне фінансування освітніх установ для аборигенів визначалося суто прагматичними цілями – формуванням у майбутньому компрадорського шару з представників місцевих політичних еліт. В Яунді (Камерун) учні німецької школи були представлені виключно синами місцевих африканських вождів. Державна школа в Гаруа (Камерун) покликана була сприяти поширенню німецького впливу серед мусульманського населення. Учні-африканці в державних школах безкоштовно забезпечувалися книгами, олівцями, синіми халатами і сланцями. За прогул школи передбачався штраф або порка [345, р. 86]. У школах проводилася підготовка перекладачів, співробітників канцелярій, митних службовців, фельдшерів, бухгалтерів. Німці готували «тубільну допоміжну силу», бюрократичні кадри для колоніальної провінції та нижчих посад в апарати управління колоніальних столиць.

В окремих випадках після закінчення школи випускники мали змогу продовжити освіту у спеціалізованих навчальних закладах, як правило, сільськогосподарської спрямованості, створених для забезпечення потреби розвитку сировинної економіки. Прикладом може служити сільськогосподарська школа в Того, відкрита в 1906 р., куди приймалися африканці від 17 до 23 років. Курс навчання був розрахований на три роки: в перший рік студенти отримували щомісячну стипендію – 12 марок, в наступні роки – 16 марок. Після закінчення школи та складання іспитів випускник міг отримати сільгоспінвентар, насіння і ділянку землі [57, s. 346–347].

Таким чином, загальна кількість учнів-африканців становила 168059 чоловік при загальному населенні колоній в 1912 р. близько 9 млн [75, s. 10]. Більшість африканців залишалася безграмотними, хоча німецька система освіти до Першої світової війни вважалася однією з найкращих у світі. Основним завданням німецької освіти була підготовка африканських дітей до колоніального порядку. Однак, треба зазначити, що освіта, отримана

африканцями, мала позитивні результати, особливо в довгостроковій перспективі.

У період німецького колоніального панування африканське населення змогло вперше познайомитися з європейською медициною. У великих населених пунктах були відкриті лазарети й лікарні, в яких працювали лікарі і медичні сестри з Німеччини. Колоніальна влада ретельно стежила за епідемічною обстановкою у протекторатах. У разі загрози поширення інфекційних захворювань вводились суворі карантини, проводились вакцинації, застосовувалися профілактичні заходи для боротьби з різними хворобами. Наприклад, завдяки ініціативам німецької влади був відкритий лепрозорій в колонії Того [105, s. 399]. Однак охопити все африканське населення медичним обслуговуванням німецька колоніальна влада не змогла. Більшість африканців не мали до неї доступу й, як і раніше, лікувалися у знахарів.

Німецький уряд вживав заходи і для боротьби з алкоголізмом серед аборигенів. Так 20 липня 1885 р. указом губернатора був введений податок на торгівлю спиртними напоями в Камеруні, указом від 1 вересня 1899 р. регулювався роздрібний продаж алкогольних напоїв та їх порції [373, s. 70]. 4 листопада 1904 р. були збільшені митні збори на спиртні напої в колонії Того. У Німецькій Східній Африці розпорядженням губернатора від 1 серпня 1891 р. суворо заборонявся продаж алкогольних напоїв тубільцям, виняток робився тільки для африканців, які мали письмовий дозвіл від колоніальної влади. Для зменшення вживання алкоголю 16 січня 1893 р. в цій колонії був введений підвищений податок на спиртне – 10 рупій за літр.

13 березня 1893 р. було прийнято постанову про регулювання імпорту та продажу спиртних напоїв для Південно-Західної Африки [373, s. 71–74]. Однак ця ініціатива колоніальної влади не дала належного результату. Дивіденди, які приносила торгівля алкоголем, спонукали до ризику і контрабанди, до того ж у багатьох колоніях вироблялися місцеві алкогольні напої, що не підпадали під контроль уряду.

Німецький вплив на африканців був набагато більш значущим, якщо врахувати спадок, залишений колонізаторами. За німецького колоніального правління, як згадувалося раніше, було побудовано 3648 км залізничних шляхів, прокладені ґрунтові і гравійні дороги. Німецькі колоністи познайомили африканців з передовим досвідом у сільському господарстві, навчили користуватися новими, сучасними знаряддями праці, такими, як плуг, тачка, парові машини. Були завезені і виведені нові продуктивні породи худоби, застосовувалися новітні технології її розведення.

Під впливом європейської цивілізації традиційне африканське суспільство зазнавало істотних змін. Африканці відмовлялися від суспільної власності на землю на користь приватної. Впровадження найманої праці на плантаціях і копальнях сприяло формуванню африканського пролетаріату. Найбільша кількість робочих було в Східній Африці, де в 1912–1913 рр. на плантаціях працювало 92892 осіб, на рудниках – 2966 робітників, на залізничному будівництві – 20550 осіб [255, с. 156]. У Південно-Західній Африці в 1913–1914 р. було зайнято на рудниках від 4,5 до 6 тис. чоловік [255, с. 128]. На жаль, кількість сільськогосподарських найманих робітників у Південно-Західній Африканській колонії поки ніким не було підраховано.

Нові види діяльності, західна освіта, можливість заробити кошти – все це розмивало традиційне общинне суспільство, засноване на почутті спорідненості. Ті основи, які були закладені при німецькому колоніальному пануванні, дозволили в майбутньому незалежним вже країнам Того, Камеруну, Танзанії та Намібії мати повноцінне структуроване суспільство з розвиненим сільським господарством та інфраструктурою.

Підводячи підсумок, слід зауважити, що політичне підпорядкування колоній в Африці відбувалося в прийнятій колоніальними державами формі, підписання договорів про «протекторат», з вождями аборигенних народів. Для досягнення мети влада Німеччини вміло використовувала різноманітні методи й засоби.

З моменту формування німецьких колоній і до кінця панування Німеччини в Африці взаємини німецьких колоністів і африканців склалися на нерівноправній основі. Більшість колоністів ставилися негативно до місцевого населення. Прояви такого відношення до африканців спостерігалися в усіх сферах життя (починаючи з повсякденних особистих контактів і закінчуючи правовою сферою). Німці постійно підкреслювали свою перевагу перед африканцями, даючи їм всілякі образливі прізвиська. Більшість колоністів не бажали вивчати культуру і менталітет місцевих народів, звеличуючи своє національне его. Грубе ставлення і жорстокість були нормою поведінки німецьких колоністів по відношенню до африканців.

У колоніальній політиці Німеччини стосовно тубільців були специфічні регіональні відмінності. Так, з метою забезпечення себе дешевою робочою силою, у колоніях Того, Камерун та Східній Африці була введена трудова повинність, пізніше замінена подушним податком. У Південно-Західній Африці колоніальна адміністрація послідовно і цілеспрямовано проводила курс на експропріацію землі і худоби у тубільців, перетворюючи їх на безправних працівників. Така політика, безсумнівно, сприяла наростанню напруженості у відносинах між колоністами і африканцями.

Створена колоніальна юриспруденція спочатку порушувала взяті державою зобов'язання перед африканцями, ігноруючи їх права, зазначені в підписаних угодах. Управління територіями колонії мало три форми: непрямой, прямої і військової. Німецька правова база, розроблена для африканців, відрізнялася особливою жорстокістю і упередженістю щодо аборигенів. У деяких випадках для винесення вироку африканцям не було потрібно навіть судового слухання. У судах існувала система подвійних стандартів для підсудних. Часте застосування тілесних покарань було особливістю німецької колоніальної юстиції. Система правосуддя в протекторатах, впроваджений правовий статус тубільного населення забезпечували перетворення африканців в безправну більшість, яка повинна була підкорятися і слугувати німецькій колоніальній меншості. Однак

німецька юриспруденція діяла не на всіх територіях колоній. У Камеруні і Східній Африці існували королівства під контролем німецького резидента, на територіях яких німецькі закони не діяли.

Нееквівалентна торгівля, захоплення землі, несправедливість судів, жорстокість і зарозумілість білих поселенців ставали причинами антиколоніальних повстань народів Африки. Найбільш потужними виступами проти колоніальної деспотії стали повстання арабів і «Маджі-Маджі» в Східній Африці, а також «Велике повстання» нама і гереро в Південно-Західній Африці. Будь-який виступ проти німецького колоніального панування придушувався військовою силою. Під час придушення повстань німецькі військові загони використовували терор і тактику «випаленої землі».

Спроби окремих ліберальних політиків, місіонерів, представників інтелігенції пом'якшити жорсткий характер німецького колоніалізму, надати йому позитивний образ, наштовхувалися на нерозуміння і небажання правлячих кіл щось міняти у колоніальній системі.

Позитивним моментом у відносинах між німецькими колоністами і тубільними народами стало знайомство африканців з європейською освітою, медициною, правовою культурою, способом мислення, що безсумнівно сприяло їх культурному прогресу.

3.2. Формування господарського устрою колоністів

Перспективи економічного потенціалу колоній і отримання прибутків, за переконаннями німецьких колоніальних теоретиків, були безмежні. Серед німців спеціально поширювався міф про можливість швидкого збагачення в колоніях при мінімальних зусиллях і витратах. Однак на практиці більшість колоністів при веденні бізнесу, заснованого на товарному виробництві, ледь зводили кінці з кінцями. Переїжджаючи у віддалені від цивілізації колонії, німецькі переселенці змушені були покладатися тільки на свої вміння і

власний життєвий досвід. Тому в більш вирашному становищі були ті колоністи, що мали робітничий фах. Так, кожен рекрут охоронних військ повинен був не тільки відслужити три роки в армії, але ще й мати яку-небудь робочу професію, таку, наприклад, як коваль, кравець, швець, тесля, пекар [159, s. 229]. Суворі умови життя в колоніях виробили у німців в Африці «дух колоністів», які розраховували тільки на свої власні сили і технічний прогрес [65, s. 3].

Головним видом господарської діяльності в африканських колоніях стало сільськогосподарське сировинне виробництво. Початком ведення господарської діяльності для будь-якого колоніста або компанії було придбання землі. Привілейоване становище в отриманні землі мали компанії, які планували займатися плантаційним господарством. Надання значних площ від держави було безкоштовним. Незважаючи на це, бажаючих займатися вирощуванням тропічних культур у віддалених колоніях було небагато. Так, в Того працювала єдина компанія – «Німецьке товариство Того» («Deutsche Togo-Gesellschaft»), яка володіла 300 кв. км землі [255, с. 134]. Компанія займалася вирощуванням сизаля, какао, каучуку, олійної пальми. У Камеруні діяло декілька плантаційних компаній «Західноафриканське плантаційне товариство Бібундії» («Westafrikanische Pflanzungsgesellschaft Bibundi») і «Меанья» («Meanja»), що займалися вирощуванням кокосових пальм. Компанії «Німецьке акціонерне товариство каучука» («Deutsche Kautschuk- AG») і «Товариство південного Камеруну» («Gesellschaft Südkamerun») здійснювали збір каучуку. «Германське тютюновиробниче товариство Камеруну» («Deutsche Tabakbaugesellschaft Kamerun») культивувала тютюн. Загальні володіння компаній становили у 1913 р. 115147 га землі [255, с. 140]. З 1892 р. «Німецьке Східноафриканське товариство» («Deutsch-Ostafrikanische Gesellschaft») почало закладати перші плантації на плоскогір'ях Східного Усамбара під каву. У 1893 р. був заснований «Східноафриканський плантаційний концерн» («Ostafrikanische

Pflanzungconcern»), який володів 4 тис. га землі, де вирощувалися кава, сизаль, бавовна, кокосові пальми [289, с. 85–86].

У Південно-Західній Африці у 80-х роках XIX ст. більшу частину земель уряд передав приватному капіталу, заснувавши земельні концесійні товариства. Передбачалося, що вони візьмуть активну участь у заселенні колонії німецькими емігрантами і це буде сприяти економічному підйому колонії. Однак надії уряду зазнали краху, концесійні товариства не тільки не стали двигуном розвитку колонії, а навпаки перетворилися в стримуючий фактор. Завищуючи ціни на земельні ділянки і не виставляючи на продаж усю землю одразу, компанії намагалися штучно створити дефіцит, викликати ажіотаж і, таким чином, отримати надприбуток. Багато колоністів, зіткнувшись з такою ситуацією, задавалися питанням: «У чому, власне, полягає користь цих товариств?» [82, с. 99]. Однак земельні права концесійних товариств німецький уряд намагався не чіпати, дотримуючись права на приватну власність. Для вирішення даної проблеми колоніальна влада встановила пільгові ціни на державну землю: від 50 пфенігів до 1 марки за 1 га (в Німеччині вартість 1 га землі складала 12 тис. марок). Також передбачалися пільгові умови погашення заборгованості: колоніст сплачував 1/10 частини вартості земельного наділа в час покупки і таку ж суму – через рік, решту боргу гасив рівними частинами протягом 15 років з 4% комісією. Пільги надавалися з розрахунка на майбутнє, коли «з часом з колоніста вийде справний платник податків» [410, с. 63]. Але державної землі на всіх бажаючих не вистачало, і губернатор Південно-Західної Африки Ліндеквіст своїм наказом зменшив ціну на земельні ділянки виставлених приватними компаніями [295, с. 386–387]. Проте, якщо земля не освоювалася поселенцями, то через два роки її могли забрати до державного земельного фонду [133, с. 569–572]. У 1907 р. розподіл землі в протекторатах був наступним: африканці володіли 21 млн 400 тис. га, концесійні компанії – 29 млн 175,5 тис. га, уряд – 29 млн 250 тис. га, поселенці 3 млн 684 тис. га [234, с. 166].

Численні суперечки, як в колонії, так і в метрополії, викликали питання про оптимальний розмір фермерського господарства. Колоніальна адміністрація Південно-Західної Африки, зогляду на американський досвід, коли надлишок землі ставав причиною розорення фермерів, розробила для кожного регіону колонії свій оптимальний розмір господарства. На півночі і в центральній частині протекторату загальна площа ферми повинна була складати 5 тис. га, на півдні – близько 20 тис. га землі. Фермерське господарство повинно було мати прямокутну форму з чітко визначеними кордонами ділянки. Також адміністрація колонії всіляко боролася з фермерами, які перетворювали частину земель у цілину [121, s. 4].

У колоніях Того, Камерун та Східної Африки німці переважно займалися плантаційним господарством. Потрібні колоністам сільськогосподарські культури практично не культивувалися місцевим населенням, виняток становили масленична та кокосова пальма. Не маючи досвіду по вирощуванню тропічних рослин, німці організовували численні наукові експедиції, прикладом чого може служити експедиція 1899–1900 рр. Рудольфа Шлехтера по вивченню видобутку каучуку [162, s. 326]. У колоніях організовувалися державні дослідницькі сільськогосподарські станції і виставки. Друкувалися спеціалізовані газети, наприклад, «Tropenpflanzer Zeitschrift für Tropische Landwirtschaft», книги і журнали, в яких розміщувалася інформація про досвід вирощування тропічних культур.

Створення плантацій вимагало значних зусиль і часу. Зазвичай для закладки плантації компанія наймала управителя, що мав досвід у цій сфері. Спочатку відведена ділянку під плантацію необхідно було очистити від лісу або рослинності савани. Для цього найнятих африканців поділяли на три команди: перша вирубувала дерева й чагарник наданими мачете, друга викопувала коріння, а третя рубала їх на дрібні частини і спалювала. Після цього починалася посадка сільськогосподарських культур. Тільки підготовка ділянки під посадку займала від 3 до 6 місяців, а сам урожай іноді доводилося чекати кілька років. Наприклад, з моменту посадки до збору

врожаю бавовни проходило 8–10 місяців, весь цей час поля необхідно було зрошувати і боротися з бур'янами. Незважаючи на те, що всю фізичну роботу робили африканці, управителю, щоб уникнути зупинки роботи, утрати інвентаря та ін., доводилося за всім стежити особисто. Так, за спогадами керуючого плантацією в Кілоссе в Східній Африці, африканці після сигналу про припинення робіт кидали виданий їм інвентар і бігли за їжею. Щоб уникнути втрати інструменту, управитель розпорядився починати видачу їжі робітникам тільки після здачі робочого інвентарю [115, s. 72–73].

Найбільшого успіху німці досягли в культивуванні агави (*Agava sisolana*). Агаву використовували для отримання сизалю – природного грубого волокна.

Уперше агаву німці завезли в 1893 р. в Східну Африку на плантацію Кікогве. У 1900 р. в Східній Африці був зібраний перший урожай – 7,5 т сизалю, вартістю 3116 марок, а у 1906 р. урожай склав уже 986 т, вартістю 645000 марок [402, s. 467]. Успіх культивування агави був обумовлений можливістю використання під її плантації бідних піщано-суглинних ґрунтів, непридатних під інші культури. Культивування німцями агави було настільки успішним, що і сьогодні Танзанія займає друге місце у світі з виробництва сизалю.

Крім того, проводилися серйозні роботи по культивуванню в колоніях тютюну, кави, бавовни, каучукових дерев, какао. Однак виробництво тютюну не змогло досягти експортного значення, а виробництво кави було мізерно малим [255, с. 162].

Найбільшу увагу німці приділяли виробництву бавовни. Для цієї мети до колоній були завезені відібрані перспективні сорти з Північної Америки, Індії та Єгипту. Незважаючи на те, що африканці були знайомі з цією культурою, вони не бажали вирощувати її через низькі закупівельні ціни. Щоб не втратити рентабельність виробництва, німці адміністративним шляхом змушували вирощувати бавовну на спеціально створених громадських полях «Шамбі». Такий захід дозволив підвищити збори бавовни

в Східній Африці. Так, якщо в 1892 р. там було закуплено всього 1100 кг бавовни, то в 1907 уже було придбано 231640 кг [402, s. 523]. Однак примусова праця африканців на громадських полях стала, як відомо, однією з причин повстання «Маджі-Маджі» у 1905–1907 рр. в Східній Африці. Тому після придушення повстання німецька адміністрація відмовилася від громадських полів.

Помітне зростання спостерігалось і у виробництві інших культур. Так, загальний обсяг збору каучуку в Того, Камеруні і Східній Африці в 1901 р. становив 753 т, а в 1905 р. – 1388 т [169, s. 410]. Однак, незважаючи на зростання виробництва тропічних культур, німці так і не змогли повністю забезпечити метрополію даною продукцією. Так, в 1905 р. з 402858 т бавовни, увезеної в Німеччину, лише 300 т було вироблено в африканських колоніях, з 180166 т кави – 456 т, з 29633 т какао – 876 т, з 21393 т каучуку – 1307 т [408, s. 105]. Загальна вартість експорту з Камеруну в 1913 р. складала 29 млн марок, з Того – 8 млн. марок, зі Східної Африки – 35 млн марок [223, с. 82–89]. При цьому треба зазначити, що кількісне виробництво на німецьких плантаціях значно поступалося валовим збором врожаю африканського населення.

Особливістю Південно-Західної Африки було те, що основою сільського господарства місцевих поселенців стало тваринництво [226, с. 72]. Так, фермерам для рентабельного ведення господарства необхідно було мати постійне стадо в 200–400 голів і продавати в рік 100–200 корів, що приносило 10–20 тис. марок прибутку [234, с. 170]. В умовах відсутності розвиненої транспортної інфраструктури та домінування кавалерійських частин в «охоронному війську», розведення коней було більш вигідним. Так, тягловий кінь коштував від 500 до 800 марок, а ціна племінного жеребця сягала 3 тис. марок [65, s. 70]. Проте швидко створити велике стадо худоби або купити одразу таке поголів'я було дуже важко, тому багато фермерів в Південно-Західній Африці, щоб вижити, змушені були займатися на початковому етапі городництвом, торгівлею, перевезенням вантажів або ремеслом. Наприклад,

багатодітна сім'я Ріссер, яка переїхала в колонію у 1906 р., змогла не тільки облаштуватися на новому місці, але і ще добре заробити, продаючи вирощену ними кукурудзу, картоплю, овочі, виноград та тютюн на місцевих ринках [295, с. 661]. Так, приблизно 30% фермерів займалися вирощуванням овочів і фруктів [133, s. 382]. Природно-кліматичні умови колонії дозволяли вирощувати широкий асортимент цих продуктів. Окремі фермери успішно культивували зернові, бавовну, виноград, цитрусові. У 1911 р. в Південно-Західній Африці в окрузі Гобабіс був зібраний перший урожай пшениці, а в 1912 р – урожай фініків. Фермер Карл Хек, мав невелику земельну ділянку, вирощував виноград і виробляв вина і лікери власної марки «фон Ліндеквіст» і «фон Шукманн». Виноробством у колонії займалися й католицькі місіонери [295, с. 661]. За спостереженням журналістки Клари Брокман майже в кожному фермерському подвір'ї тримали курей, качок, індиків та гусей, що призвело до надлишку у колонії м'яса птиці та яєць [65, s. 70]. Однак на реалізацію своєї продукції могли розраховувати тільки ті фермери, які мешкали біля міст, де їх товар мав попит. До того ж через перевиробництво овочів і фруктів ціни на ці види товарів були невеликі. Більш прибутковим для вирощування в Південно-Західній Африці вважався тютюн, який йшов на внутрішній ринок. Ціна тютюну добрих сортів становила 5 марок за фунт [65, s. 70]. На думку мешканців колонії, кращий тютюн вирощували бури в області Гротфонтейн [82, s. 159].

До спорудження залізниці колоністи, які мали фургон з упряжкою волів, мали змогу заробити на перевезення вантажів від м. Свакопмунд до м. Віндхука. Фургон міг узяти від 40 до 50 центнерів вантажу. За один центнер сплачували 16 марок, так що за один перегін господар фургона міг заробити до 800 марок. Для того, щоб заробляти на перевезенні вантажів і займатися фермерством, останні доволі часто об'єднувалися і, поки один займався облаштуванням господарства, інший заробляв гроші для розширення ферм [225, с. 53].

Підтримкою для колоністів став продаж європейських товарів африканцям. Для ведення торгівлі колоністу необхідно було мати фургон і необхідний товар, який нерідко брався в кредит. Основними товарами для продажу були борошно, рис, цукор, кава, одяг і взуття [82, s. 167]. Користуючись необізнаністю африканців щодо справжньої ціни товару, колоністи, які займалися торгівлю, завищували їх ціну. Обман африканців не вважався злочином серед колоністів. Майже всі торговці користувалися тим, що тубільці не мали уявлення про справжню ціну товару.

Однією з хитрощів торговців стала практика продажу товару через кредит. Якщо африканці не мали на час приїзду торговця худоби на обмін, то останній надавав товар у кредит. Через кілька місяців торговець забирав більше худоби, ніж було обумовлено, посилаючись на відсоток. Доволі часто торговець забирав сакральну худобу, чим викликав обурення боржника. Щоб не втратити священну худобу, тубільцям доводилося віддавати три тварини за одну сакральну худобу. Тільки одне плем'я гереро в ході подібної шахрайської по суті торгівлі за два роки втратила близько 10 тис. голів великої рогатої худоби [246, с. 119–121]. Явне шахрайство німецьких торговців змусило губернатора Південно-Західної Африки Лейтвейна в 1899 р. своїм указом обмежити торгівлю [204, s. 104]. Але грабунок африканців німецькими торговцями тривав. У 1903 р. рейхсканцлер Бюлов змушений був прийняти закон про заборону торгівлі через кредит [205, s. 189]. З метою обмеження торгівлі колоніальна влада запровадила обов'язкову покупку ліцензії для польової торгівлі, в 1898 році було продано 85 таких ліцензій, а у 1900 р. – 100 [225, с. 53].

У Східній Африці частина німецьких переселенців, які приїхали з Росії, зіткнувшись з труднощами при веденні сільського господарства, стала займатися ремеслами. В умовах Африки практичні навички в будівництві та заняття ремісництвом були більш рентабельними і перспективними, ніж ведення сільського господарства. Та обставина, що більшість переселенців з Росії мали робітничий фах, дозволила їм знайти вільну нішу в господарській

діяльності колонії. Фахівці з Росії отримали визнання навіть за межами Німецької Східної Африки. Так, будівельна фірма з Британської Південної Африки наймала на роботу фахівців з німецької Східної Африки [295, с. 676–577].

Стримуючим фактором у розвитку господарської діяльності німецької колоніальної громади в Південно-Західній Африці став брак води. До однієї третини всієї території колонії займали дві пустелі – Наміб і Калахарі. Тому спочатку ферми розташовувалися біля річок. Хоча невеликі річки і пересихали влітку, все ж поблизу них можна було знайти воду на глибині 15–20 м. Пізніше ферми доводилося влаштовувати в менш сприятливих з точки зору водопостачання районах, де копання колодязів виявлялося марною справою. У такій місцевості воду доводилося накопичувати у дощовий сезон в невеликих водоймах. Однак у великих фермерських господарствах ситуацію погіршували складності із випасом великої рогатої худоби. Через особливості травостою пасовищ стадо необхідно було постійно переганяти на значні відстані, тому через кожні 15–30 км повинні були бути облаштовані поїлки [142, с. 65–66].

Розуміючи важливість проблеми, урядом Німеччини були вжиті заходи щодо забезпечення водою колоністів Південно-Західної Африки. У колонію була спрямована геологічна експедиція для дослідження підземних джерел води. У результаті проведених досліджень на посушливому півдні були відкриті підземні запаси води, побудовані артезіанські колодязі. Розроблялися проекти гребель, що передавалися поселенцям безкоштовно. Маючи проектну документацію, фермер міг самостійно звести греблю. Перешкодою при будівництві гребель стала відсутність у деяких областях протекторату каміння. Зведені з ґрунту греблі нерідко розмивалися дощами, при цьому завдаючи суттєвих збитків [142, с. 78–94]. Деякі фермери у своїх загатах розводили коропів і линів, спеціально завезених з Європи [65, с. 70].

У 1907 р. у Виндхуці з'явився департамент з водопостачання під наглядом уряду [215, с. 132–133]. Були створені дві компанії з буріння

свердловин на півночі і півдні протекторату. Будь-який бажаючий фермер міг подати заявку до компанії і в порядку черги, за компенсацію витрат, йому бурили свердловини [68, s. 39]. Підйом води зі свердловин здійснювався за допомогою вітряків. У 1912 р. у середньому на одну ферму доводилося від 1 до 14 вітряків, і від 1 до 13 гребель [225, с. 78]. Вітряки – характерна деталь пейзажу країни й сьогодні. Вода, добута ними, накопичується спочатку в резервуарах, а потім розподіляється по пасовищах трубами. У 1907–1908 рр. свердловини забезпечували 61% потреби у воді на півдні і 50% на півночі. Але в 1910–1911 рр. сталася небачена посуха і більше половини пробурених водозаборів пересохли. У 1911 р. у колонію було привезено 12 бурильних установок для приватного використання, але безпосередньо до 1914 р. буріння свердловин урядовими і приватними машинами не могло наздогнати темпи німецького заселення [234, с. 175]. Вирішити до кінця проблему нестачі води в Південно-Західній Африці так і не вдалося.

Через специфічні економічні умови в Південно-Західній Африці склалося два типи аграрних господарств. Біля великих міст і по р. Свакоп виникли невеликі ферми площею від 6 до 20 га, які вирощували сільськогосподарську продукцію для внутрішнього ринку і забезпечували потреби колонії. Основними галузями господарств було розведення худоби м'ясо-молочних пород, вирощування овочів і фруктів. Другою формою господарств стали великі ферми, економічна діяльність яких орієнтувалася на розширене виробництво і експорт. Розмір таких ферм, які займали пріоритетне місце в аграрному секторі колоніальної економіки, варіювався від 3 до 6 тис. га на півночі і до 20 тис. га на півдні. Ферми спеціалізувалися на розведенні великої рогатої худоби, коней, ангорських кіз і страусів, займалися вівчарством [295, с. 669–670; 367, s. 175]. Робилися навіть спроби розведення шовкопряда [123, s. 3]. У 1903 р. фермери становили 29% від загальної чисельності чоловічого населення протекторату і володіли поголів'ям худоби на суму в 14 млн марок [133, s. 407]. У 1913 р. в Південно-Західній Африці налічувалося 15916 коней, 13618 мулів й віслюків

[340, s. 91]. У 1914 р. у колонії налічувалося 206 тис. голів великої рогатої худоби. З метою створення нових продуктивних порід великої рогатої худоби проводили селекцію. Так, порода корів бонсмара була спеціально виведена Хансом Шольцем для кліматичних умов Південно-Західної Африки. Також був виведений гібрид симентальської і фламандської порід, який добре почувався в жаркому кліматі [367, s. 175]. Середня кількість великої рогатої худоби на одну ферму становила від 83 до 204 голів, дрібної худоби від 79 до 373 голів [225, с. 78]. Маючи вдалий приклад розведення овець з 1891 р. фермером Германом в Південно-Західній Африці [120, s. 2], німецька влада ініціювала програму по перевезенню до колонії цінних порід овець. У 1907 р. були привезені й продані бажаючим фермерам 500 овець мериносів. При цьому влада вимагала чистокровного розведення породи, оскільки вовна мериносів мала вищу ціну, ніж овець інших порід, її вартість доходила до 8–9 марок за настриг з вівці (6–7 кг). Проводилися також успішні роботи по розведенню ангорських кіз [157, s. 404]. У 1907 р. з Середньої Азії були привезені каракулеві вівці, і до 1914 р. протекторат став важливим постачальником каракулю на світовий ринок [367, s. 175]. З урахуванням зростання попиту на вовну у Німеччині в колонії була створена «Німецька компанія вовняного вівчарства Південно-Західної Африки» («Deutsch-Südwestafrikanische Wollzüchtereі»), якій було передано 221 тис. га землі під пасовища [255, с. 127]. У 1913 р. поголів'я овець в протектораті становило 53691 мериносів, 17171 овець м'ясо-сальних порід, 776 чистокровних каракулевих овець і 10418 гібридів [340, s. 91]. Поставки вовни в метрополію склали: в 1906 р. – 1,4 т, в 1908 р. – 44,9 т. У 1909 р. у результаті падежу овець від епізоотії, вивезення вовни знизилося до 27,7 т [295, с. 670].

У Східній Африці сільськогосподарська діяльність переселенців мала свою регіональну специфіку. Так, німецькі переселенці з Росії, за задумом колоніальної адміністрації, повинні були жити «общиною», як в російському селі. Однак колоністи обрали фермерський шлях розвитку свого

господарства, займаючись переважно землеробством (зернове господарство, вирощування овочів і фруктів) і тваринництвом (головним чином розведення великої рогатої худоби), орієнтуючись на внутрішній ринок [295, с. 676–677]. Колоністи з Німеччини займалися вирощуванням бавовни, кави і страусів (пір'я) на експорт. Однак загальний об'єм продукції, вироблений фермерами в Східній Африці, був мізерно малим у порівнянні з обсягом виробництва на плантаціях німецьких концернів, які використовували працю аборигенів.

Істотну допомогу в розвитку фермерського господарства надавала німецька влада. Так, губернатор Південно-Західної Африки Ліндеквіст на базі державної ферми Нойдамм відкрив безкоштовні шестимісячні курси для бажаючих стати фермерами [13, с. 386–387]. За ініціативою влади в Південно-Західній Африці в кожному окрузі була заснована ветеринарна служба, усіх чиновників, військових і цивільних осіб навчили робити щеплення. Дані заходи сприяли припиненню поширених до цього епізоотій сільськогосподарських тварин [142, s. 205].

Виступи африканців проти колоніального панування нерідко супроводжувалися погромами господарств німецьких поселенців, унаслідок чого багаті колоністи, які володіли майном, позбавлялися всього. Наприклад, фермер Екенбрехер, який спеціально вивчав в Шотландії особливості вівчарства, щоб впровадити досвід в Південно-Західній Африці, і вклавши свою працю і кошти у створення ферми, втратив все в ході повстання гереро і змушений був покинути колонію. Фрау Фалькенхаузен, яка втратила в ході повстання чоловіка, характеризувала ситуацію в протекторатах як «загальну втечу» [86, s. 230]. Щоб уникнути відтоку білого населення з колонії і допомогти фермерам відновити зруйновані господарства, німецька влада виплачувала матеріальну допомогу поселенцям, які постраждали в ході повстань. Уже в 1904 р., в розпал військової компанії, з цією метою було виділено 2 млн марок, середня компенсація складала 700 марок [185, s. 118; 225, с. 68]. Крім урядової підтримки, збором фінансових коштів серед населення Німеччини займалися колоніальні організації, в першу

чергу, Німецьке колоніальне суспільство [74, s. 6]. Проводилися благодійні концерти та виступи, кошти від яких надходили постраждалим колоністам [44, s. 1]. Дані заходи сприяли стабілізації ситуації в колонії. Так, у газеті «Kolonie und Heimat in Wort und Bild» зазначалося: «За два роки, що минули після придушення повстання нама і гереро, основний капітал фермерських господарств і поголів'я худоби збільшилися, у порівнянні з довоєнним рівнем, удвічі» [121, s. 4].

Велику загрозу господарствам, як тваринницьким, так і плантаційним, становили різноманітні природні явища, такі як тропічні бурі, зливи, посухи, а також навала сарани, яка нерідко знищувала траву на пасовищах, врожай на плантаціях та полях [65, s. 70]. Найбільші навали сарани спостерігалися в 1891 р. в Південно-Західній Африці, в 1894 р., 1895 р. і 1898 р. у Східній Африці, в 1899 р. в Того, що спричинило в деяких областях голод серед місцевого населення. [121, s. 7]. Іноді природні явища безпосередньо впливали на зростання німецьких колоніальних спільнот. Наприклад, у поселенні Лейдорф у Східній Африці німецько-російські колоністи в 1905 р. зібрали гарний урожай пшениці. Але наступний рік виявився невдалим: у період цвітіння почалися дощі, які знищили майбутній урожай. Виникла справжня загроза голоду, що, у свою чергу, викликало серед колоністів песимістичні настрої. Багато з новоприбулих колоністів вимагали надати їм кошти для повернення на батьківщину. Дві сім'ї на кошти «Східно-Африканського поселенського комітету» були відправлені назад, до Росії [295, с. 676]. Решті ж було запропоновано самостійно заробити гроші на повернення, оскільки факт витрачання коштів на російських німців викликав шквал критики в місцевих газетах [325, с. 82].

Відсутність вільних коштів у фермерів Південно-Західної Африки не дозволяло їм розраховувати на швидкий розвиток господарств. Багато фермерів для меліорації, буріння свердловин, спорудження корівників були змушені звертатися за позиками до кредитних установ, які зазвичай видавали короткостроковий кредит на рік під нерухомість, з виплатою позики і

відсотків майбутнім врожаєм або отриманим поголів'ям худоби, при цьому ціна за врожай і худобу знижувались. У разі неврожаю кредитор найчастіше забирав ферму. Для запобігання банкрутства фермерів та сприяння розвитку фермерства в колонії уряд Німеччини ініціював створення системи довгострокового кредитування під державні гарантії. Для цього в 1913 р. в Виндхуку був заснований Сільськогосподарський банк з початковим капіталом у 5 млн марок [357, р. 132; 340, s. 91]. Відсоткова ставка у Сільськогосподарському банку становила 6%, тоді як приватні кредитні установи брали мінімум 8% [344, р. 46].

Стримуючим фактором розвитку економіки в Південно-Західній Африці стала відсутність зовнішніх ринків для збуту продукції і, як наслідок цього, – перевиробництво товару. До цього додавалося погане транспортне сполучення усередині колонії, що робило перевезення багатьох видів овочів і фруктів неможливим. Через це досить часто фермерам доводилося зібраний врожай овочів згодувувати худобі. Так, фермер з Озона скаржився, що не може продати чудовий врожай огірків «навіть за пфенінг» [65, s. 70]. Цей фактор стосувався не тільки овочів і фруктів, навіть експорт м'ясної продукції був не вигідним через дорогу доставку в метрополію або сусідні колонії. З колонії, в якій основою господарської діяльності було розведення великої рогатої худоби, на експорт йшли тільки необроблені шкіри, овеча вовна, страусове пір'я, у незначній кількості м'ясо на загальну суму в 10 млн марок на рік [223, с. 87].

Подібна ситуація складалася і в інших німецьких володіннях – Того, Камеруні і Східній Африці. У цих колоніях економічно вигідним було виробництво та експорт тільки певних культур, що мали велику ціну на світовому ринку. Інші культури, які давали гарний врожай і мали низьку собівартість, через дорогу доставку на ринки збуту метрополії культивувати було не вигідно. Так, за підрахунками сучасника тих подій, вартість доставки 100 кг кукурудзи зі Східної Африки в Гамбург складала 8–10 марок, що перевищувало вартість кукурудзи, вирощеної в Німеччині. Таким чином,

економічний потенціал німецьких африканських колоній не був задіяний повністю. Ця тенденція добре проглядається за офіційною статистикою щодо експорту та імпорту. Так, загальна вартість товарів з німецьких колоній, увезених до метрополії в 1913 р. складало 49,9 млн марок (0,5% всього імпорту), тоді як з іншої Африки (за винятком Марокко) – близько 339 млн марок (4% німецького імпорту). Сума проданих Німеччиною у своїх колоніях товарів становила 51,9 млн марок, при цьому в інших країнах Африки (за винятком Марокко) було продано товарів на суму 136,3 млн марок [223, с. 80]. Таким чином, колоніальним володінням Німеччини так і не судилося стати ні повноцінним сировинним додатком німецької промисловості, ні скільки-небудь істотним ринком збуту її товарів. Отже, німецькі колонії виявилися збитковими.

Проте, не зважаючи на труднощі у виробництві і реалізації продукції, багато спритних фермерів Південно-Західної Африки змогли за кілька років перетворитися на багатих власників. Наприклад, фермер Шлеттвейн за п'ять років збільшив свій капітал з 15400 марок до 124500 тис. марок. Однак потрібно зазначити, що даний капітал складався з вартості землі й худоби власника, а не з реальної готівки. У Східній Африці фермерська сім'я російських німців, що розташувалася в районі Меру, закупила худобу і зайнялася постачанням вершкового масла до населеного пункту Аруша й околиць, заробляючи по 200 марок за півріччя [295, с. 661–677]. Проте були й ті, хто, незважаючи на всі старання, банкрутіли і змушені були залишити колонії. Так, з 22 переселенців, які приїхали в 1893 р. в Південно-Західну Африку, двоє повернулися в Німеччину [225, с. 46].

У квітні 1908 р. в Південно-Західній Африці поблизу Людеріца були відкриті родовища діамантів. Дана знахідка дозволила Німеччині почати отримувати довгоочікуваний прибуток з колонії. Діаманти стають найбільшою статтею експорту колонії, в 1908–1913 рр. було видобуто 4,9 млн каратів діамантів загальною вартістю 52 млн марок. Згодом у колонії

починають розробку родовищ міді, видобуток якої у 1913 р. досяг 70 тис. т вартістю 8 млн марок [223, с. 87].

Початок господарського освоєння колоній послужив поштовхом до створення там промислових підприємств. Так, в Того в першому десятилітті ХХ ст. окрім державних залізничних майстерень, ковальні, столярного й швейного цехів, було побудовано два приватні заводи з виробництва пальмової олії і один з переробки сизаля. Також у колонії працювали: миловарний цех, завод з випалювання вапна, пекарня й паперова фабрика зі столярними майстернями при католицької місії [394, с. 497]. У Камеруні до 1908 р. працювало чотири заводи з виробництва пальмової олії, один миловарний завод в м. Дуала і кілька парових лісопилок [393, с. 169; 255, с. 141]. На жаль, ми не володіємо достовірною інформацією про кількість промислових підприємств в Південно-Західній і Східній Африці.

Створення в колоніях промислових підприємств з нескладною обробкою та переробкою сировини значно зменшило витрати на транспортування продукції до метрополії. Проте багато підприємств орієнтувалися на внутрішній ринок, де вироблена ними продукція не мала конкуренції через меншу собівартість.

Таким чином, економічне освоєння німецьких колоній в Африці мало чітко виражену регіональну специфіку. У колоніях Того і Камерун основою господарської діяльності були плантації, що спеціалізувалися на вирощуванні експортних культур (сизаля, бавовни, кави, каучуку, какао), які мали підвищений попит у метрополії. У Східній Африці разом з великими плантаціями існували невеликі фермерські господарства. У Південно-Західній Африці отримали розвиток дрібні й великі фермерські господарства, що спеціалізувалися на товарному тваринництві, садівництві та овочівництві. Однак багато господарств у Східній та Південно-Західній Африці мали низьку рентабельність. Фермерам, які не мали достатніх ресурсів, доводилося додатково займатися торгівлею, перевезенням вантажів, ремісництвом.

Для економічного освоєння протекторатів Того, Камеруну, Східної Африки влада Німеччини безкоштовно надавала значні за площею земельні ділянки під плантації. У Південно-Західній Африці фермери мали змогу придбати земельні ділянки за низькими фіксованими цінами. У посушливих районах проводилися геологічні пошуки водних джерел, надавалася допомога поселенцям при будівництві гребель і бурінні свердловин. Організовувалися сільськогосподарські наукові станції, ветеринарні служби, друкувалися спеціалізовані журнали. Завозилися перспективні породи худоби, проводилися роботи по селекції. Дані заходи сприяли підвищенню самостійності та рентабельності господарств колоністів. Однак ці заходи не призвели до бажаного економічного буму. Відкриття родовищ алмазів і мідної руди в Південно-Західній Африці призвели до приплива приватного німецького капіталу і створення сучасної гірничорудної промисловості. Це підвищило експортні можливості колонії і зробило її не тільки самоокупною, а й прибутковою на заключному етапі німецького колоніалізму. Загальною для економіки всіх німецьких колоній була її сировинна спрямованість на виробництво певних груп товарів. Однак вироблений у колоніях широкий асортимент продукції найчастіше ігнорувався німецькими торговцями через нерентабельність перевезення до метрополії. Таким чином, економічний потенціал колоній не використовувався в повному обсязі.

3.3. Суспільне і культурне життя в німецьких поселеннях

Зважаючи на об'єктивні чинники, важливими якостями колоністів, що переїхали до Африки, стали самостійність та самодостатність. Самостійність у виборі рішень, певною мірою стимулювала переїзд німців з метрополії до колоній. Так, колоністка М. Екенбрехер згадувала: «Ця постійна боротьба за право існування у виснажливому замкненому колі усе ж мала щось привабливе, у нас були великі плани на майбутнє» [82, s. 156–157]. Однак

постійна боротьба робила німців, що мешкали у колоніях, і більш жорстокими, ніж в імперії [355, р. 158].

Зразком еволюції ідеології німецьких колоніальних громад може бути їхнє ставлення до інших європейців. На початку освоєння колоній німці досить добре ставилися до інших європейців. Так, відвідавши Південно-Західну Африку у 1885 р. російський корвет «Скобелев» був люб'язно прийнятий, екіпажу вітрильника було дозволено відвідати німецьку факторію в бухті Ангра-Пекена [15, с. 24]. Наприклад, англійський мандрівник Олівер згадував: «Німецькі офіцери були дуже гостинні і з задоволенням розмовляли зі мною англійською мовою» [136, р. 23]. Однак, коли англієць Роберт Льюїс став проводити в Південно-Західній Африці агітацію проти німців серед племені гереро, командир охоронних військ К. Франсуа було наказано заарештувати або нейтралізувати його [89, с. 35]. Зі зміцненням колоніального панування німецька влада вважала за необхідне обмежити відвідування своїх колоній іноземцями. Для цього, на підставі повідомлення колоніального департаменту від 28 серпня 1902 р. було прийнято постанову про обов'язкову видачу паспортів в'їжджаючим до колонії іноземцям, з чітко зазначеним тимчасовим терміном перебування в колоніях [212, с. 35].

Неоднозначна думка у німецької колоніальної влади склалася по відношенню до бурів, які переселялися до протекторатів. Так, незважаючи на те, що для господарського розвитку колонії були потрібні європейці, які мали досвід роботи в африканських умовах, колоніальна влада Південно-Західної Африки підкреслювала, що заселення протектората бурами не відповідає політичним інтересам метрополії [89, с. 182]. До приїжджих у колонію бурів німецька влада пред'являла суворі вимоги: бури зобов'язані були в разі потреби надати босздатних чоловіків під німецьке командування, у школах діти бурів повинні були вивчати предмети тільки німецькою мовою. За це влада їм обіцяла захист життя й майна. Бури обмежувалися і в економічних питаннях. Так, їм дозволялося купувати землю лише у земельних компаній за наявними тарифами: 1 моренго землі (0,25532 га) за 1 марку, тоді як німці

мали право купувати землю як у африканців, так і з державного земельного фонду набагато дешевше [89, s. 126]. Слід зазначити, що такий стан бурів був не тільки в німецькій колонії, оскільки позиція британської влади в Трансваалі після його приєднання у 1877 р. до англійських територій зводилася до того, що бури не повинні соціально, політично й конфесійно прирівнюватися до англійців [405, p. 82].

До «подвійних стандартів» німецької влади щодо бурів додавалося негативне сприйняття їх німецькими колоністами. Начальник охоронних військ К. Франсуа висловлювався про бурів як про національність з низькою культурою, яка зневажає африканців і дотримується старих звичаїв і голландської мови. Проте він підкреслював, що бури миролюбні, підкоряються законам, ніколи не скаржаться владі і вправно платять податки [89, s. 185–186]. Німецька колоністка Хелен Фалькенхаусен писала у своїх спогадах «про тупість і неохайність» бурських дівчат, незважаючи на те, що саме у них вона навчилася голландської мови, яка їй дуже знадобилося у майбутньому [86, s. 37]. Факт посилення націоналістичних поглядів серед німців, що мешкали у колоніях, очевидний, якщо врахувати, що в той час у Німеччині проходили численні акції на підтримку бурів, які були насильно приєднані до африканських володінь Великобританії. Зі спогадів тільки-но прибулої до колонії Маргарет Екенбрехер зрозуміло, що вона дуже раділа новині про укладення миру між англійцями й бурами. Вона, як і всі тільки-но прибулі з Німеччини, ідеалізувала бурів, але з часом змінила ставлення до них [82, s. 46]. До швидкого зростання націоналізму додавалися сформовані расистські погляди колоністів. Так, показовими є висловлювання колоністів про властиві їм якості, одним з яких вони називали вміння керувати народами іншої раси [266, с. 37].

Так, на початковому етапі освоєння колоній, німці, не маючи достатньо сил і досвіду, ставилися до європейців досить гостинно, якщо це не зачіпало їх інтересів. З придбанням колоніального досвіду в німецьких колоніальних

громадах швидкими темпами став наростати націоналізм, сформований в головному на економічному антагонізмі.

У зв'язку з цим особливий інтерес мають думки іноземців про німецькі колонії та їх мешканців. Так, уряди західних країн, де мешкали значні німецькі громади, відзначали, що німці є законослухняними, працьовитими громадянами [344, р. 1]. Така ж думка існувала й про німців, які мешкали у німецьких володіннях в Африці. Багато іноземців, які відвідали німецькі колонії, відзначали дружнє ставлення. Наприклад, британські офіцери відзначили, що коли вони потрапили в скрутне становище у Східній Африці у 1892 р. німецький керувник станції в Букоба надав їм кредит з власних коштів [345, р. 46]. Разом з тим, негативне враження у іноземців викликала німецька система управління. Так, англієць, який прожив довгий час в Південно-Західній Африці, констатував, що особливістю німецьких колоній є надмірне адміністративне регулювання. Для прикладу автор наводить дані про кількість державних службовців у німецькому та англійському містечку. Так, адміністрація міста Кітмансхупі (німецька Південно-Західна Африка) складалася з керуючого, його секретаря, двох суддів з секретарем, п'яти клерків і десятка поліцейських, тоді як в місті Упінгтон (англійська Південна Африка) працював тільки магістрат з двома клерками. Великий чиновницький штат з властивою йому бюрократичною тяганиною викликав, до речі, значне незадоволення серед мешканців колонії бурів, які не звикли до німецьких порядків [344, р. 7]. Англійський дослідник Е. Левін у своїй роботі «Німці й Африка» (1915 р.) відзначав: «Не вдаючись до непотрібних дрибниць, які стосуються німецького правління в колоніях, потрібно сказати, що управління було жорстким і не мало необхідної гнучкості під час вирішення гострих проблем» [372, р. 112].

У суспільному житті німецьких колоній важливу роль відігравали військові, фермери й жінки. У німецькому суспільстві сформувалося особливе ставлення до армії і військовослужбовців. Так, канцлер Бюлов відзначав, що німецький народ «зрісся зі своєю армією» [4, с. 223]. У

протекторатах, де військові забезпечували безпеку кордонів, брали участь в придушенні повстань африканського населення, почуття поваги до солдатів і офіцерів були більш глибокими. Військові користувалися безперечним авторитетом серед колоністів, оскільки не тільки захищали їх, а й допомагали у вирішенні господарських питань. На честь військових у колоніях влаштовувалися свята, прибуття військових кораблів зустрічалося салютами. Німецькі колоністи з особливою повагою шанували пам'ять загиблих в колоніях солдатів і офіцерів, на їх честь споруджувалися пам'ятники, складалися вірші, писалися літературні твори. Наприклад, 26 липня 1908 р. у м. Свакопмунд був встановлений меморіал у пам'ять про полеглих морських піхотинців Південно-Західної Африки. Скульптор Альберт Вольф відлив бронзовий пам'ятник з двома фігурами матросів. Центральна фігура була присвячена лейтенанту Герману Ерхардту, який відзначився у боях проти гереро [399, s. 10]. Таким чином, у колоністів з'явилися власні герої, які захищали їх нову батьківщину.

Фермери у колоніальних громадах були годувальниками і, що найважливіше, власниками. Багато хто з колоністів мріяв стати фермером, але мало хто мав на це кошти. Так, багато військовослужбовців охоронних військ у Південно-Західній Африці після демобілізації, користуючись пільгами на купівлю землі, залишалися в колонії для того, щоб зайнятися фермерством. Фермери стали основою німецької поселенської громади в Південно-Західній Африці. Це також характерно для німців Намібії і сьогодні.

Помітною родзинкою суспільного життя в колоніях був особливий статус жінок у громадах. Він, безсумнівно, був більш значущим, ніж на батьківщині, оскільки без жінок суспільство самотніх чоловіків позбавлялося тієї психологічної опори, яка була так необхідна їм на новій батьківщині. Дами завжди були найбажанішими гостями на будь-яких святах. Навколо них крутилося і приватне життя німецького колоніального спільства. Німецька влада підкреслювала, що німецька жінка в колоніях насамперед є «берегинею

традицій батьківщини». У цей же час у колоніях, як і в метрополії, зберігалася правова нерівність у статусі чоловіка й жінки, включаючи відсутність виборчого права. Наприклад, нерівність існувала у сплаті за працю, так щорічна платня вчительки у колоніях становила від 4,1 до 5,2 тис. марок на рік, чоловіки-вчителі за цей же час отримували від 5,1 до 6,6 тис. марок [295, с. 725].

Ураховуючи збільшення чисельності населення і встановлення адміністративного управління в колоніях, влада імперії приймає рішення про створення окружних та обласних рад: у 1892 р. в Того і Камеруні, в 1899 р. Південно-Західній Африці [394, s. 340]. Пізніше за всіх, у 1901 р., окружні ради з'являються в Німецькій Східній Африці. З 1904 р. там почали діяти обласні ради [255, с. 156]. Ради склалися з офіційних і неофіційних членів. Офіційних членів – чиновників з апарату управління колонії (центрального або місцевого), – призначав губернатор. Неофіційних членів – представників від різних соціально-професійних груп німецького населення, обирали самі колоністи. Право обирати і бути обраним мав підданий Німеччини не молодше 25 років (пізніше віковий ценз був піднятий до 30 років), який мешкав в колоніях не менше 2–5 років. Обов'язковою умовою було володіння нерухомістю (у виняткових випадках – оренда) або наявність власного бізнесу. Рада обиралася на два роки, засідання проходили раз на рік, за винятком екстрених випадків. У період роботи ради її членам виплачувалися з бюджету 15 марок на добу і компенсувалися витрати за проїзд до місця засідання ради. Обласні ради мали право надавати рекомендації, брати участь у розробці бюджету. У екстрених випадках губернатор міг прийняти самостійне рішення без урахування думки членів ради. Засіданнями керував губернатор [31, s. 145–147]. У Того, Камеруні й Східній Африці в радах переважали плантатори, в Південно-Західній Африці активну роль відігравали фермери. Таким чином, економічна спрямованість колоній впливала на соціально-професійний склад рад. Найбільше значення в житті колоніальних спільнот ради відігравали в Південно-Західній Африці, де

склалася велика поселенська громада. Колоністи змогли через раду домогтися введення обов'язкової шкільної освіти для своїх дітей, вигідних для постанов про наймання тубільців на роботу [295, с. 637].

З метою зменшення витрати бюджетних коштів 1909 року в Того та Східній Африці, і 1911 року в Камеруні імперський уряд засновує муніципальні асоціації і передає їм частину господарських повноважень з управління міським господарством [394, с. 338]. Причому, членом муніципальних асоціацій міг стати і африканець, який володів німецькою мовою. Муніципальні асоціації займалися будівництвом і експлуатацією доріг, мостів, паромних переправ, створенням та утриманням муніципальних шкіл, за винятком виплати заробітної платні вчителям, облаштування і підтримання вуличного освітлення, прибирання вулиць, догляду за прокаженими і душевнохворими. Усі заплановані роботи й заходи повинні були бути погоджені з колоніальною адміністрацією. Кошти на ці заходи муніципальні асоціації отримували від збору місцевих податків [214, с. 312]. У Південно-Західній Африці муніципальна рада вперше почала роботу в м. Виндхук 28 серпня 1909 р. На перших зборах, після виборів членів ради, було прийнято рішення, що представники муніципалітету будуть працювати безкоштовно [122, с. 5]. Пізніше муніципальні ради почали працювати і в інших містах Південно-Західної Африки.

28 січня 1909 р. влада Німеччини надала білим поселенцям Південно-Західної Африки право самоврядування [226, с. 101]. Останні отримали право обирати своїх представників до місцевих окружних органів влади, у діючі ради і в створений вищий представницький орган – ландрат. До складу ландрату входило 30 осіб. Його структура передбачала участь кожного з колоніальних округів в управлінні: один з членів окружної ради ставав членом ландрату, інші 15 членів (офіційних) призначалися губернатором. Засідав ландрат один раз на рік [295, с. 639]. У ландраті обговорювали і вносили рекомендації щодо формування бюджету колонії. У 1913 р., прагнучи компромісу, німецький уряд надав ландрату обмежене законодавче

право у сфері охорони здоров'я, у сфері господарської та трудової діяльності [295, с. 640–641]. Однак реалізувати своє законодавче право ландрат не встиг через початок Першої світової війни.

Створені за ініціативою імперської влади органи колоніального самоврядування дозволяли поселенцям впливати на прийняття законів колоніальної адміністрації у господарській сфері. Найбільшого розвитку система самоврядування досягла в Південно-Західній Африці, в інших африканських колоніях через невелику чисельність населення громад процес формування органів самоврядування відбувався більш повільно. Створення ландрату, рад, муніципальних асоціацій стало важливим кроком до пожвавлення політичного життя в колоніях.

У Південно-Західній Африці з'являються і неурядові громадські організації. Так, з метою захисту своїх економічних інтересів німецькі фермери створили Об'єднання фермерів Південно-Західної Африки. В установчих документах значилося: «Об'єднання ставить наступні цілі: збір і поширення перевіреної практичним досвідом інформації про інновації у сільському господарстві, проведення експериментів у галузі вирощування нових культур і визначення їх економічної доцільності. Надання інформації про внутрішній і зовнішній попит на ту чи іншу продукцію тощо». Також об'єднання надавало своїм членам грошові позики і безкоштовну ветеринарну підтримку; для цього було найнято три ветеринарних лікарів. Членський внесок становив 20 марок на рік. Однак Об'єднання фермерів не обмежувалося лише господарськими питаннями. Так, коли адміністрація колонії розглядала в губернаторській раді питання про законодавче обмеження спекуляцій землею, Об'єднання фермерів Південно-Західної Африки виступило проти урядових обмежень, оскільки багато фермерів закуповували землю з метою її подальшого перепродажу за завищеними цінами новоприбулим колоністам. Використовуючи свій вплив, об'єднання не дозволило прийняти потрібні уряду закони [340, с. 94–95]. З метою зменшення впливу Об'єднання фермерів на політичне життя колоніальна

адміністрація ініціювала створення 27 травня 1913 р. Сільськогосподарської ради, до складу якої входили представники фермерства від усіх округів колонії [295, с. 668].

У колонії з'являлися клуби за інтересами. Так, у м. Свакопмунд місцеві мешканці ініціювали створення спортивного клубу «Pygamide» для заняття гімнастикою. З метою популяризації здорового способу життя спортивний гурток на свята демонстрував різні гімнастичні вправи. У столиці колонії м. Виндхуке діяв стрілецький клуб «Royal», який влаштовував стрілецькі змагання з призами; у цих випробуваннях могли брати участь як чоловіки, так і жінки [354, с. 3–5].

Примітно, що багато німецьких колоніальних теоретиків і політиків бачили в розвитку самоврядування колоній певну загрозу. Звертаючись до історичного досвіду «старих» колоніальних держав, вони прогнозували, що в майбутньому колонії можуть зажадати незалежності від метрополії [295, с. 642]. Враховуючи це, уряд Німеччини з метою контролю над діяльністю рад зобов'язав адміністрацію колоній відсилати протоколи засідань до Колоніального відділу [31, с. 145–147].

Німці, які переїхали до Африки, відчували свою відчуженість від місцевих культур. Причини цієї відстороненості мали глибокі історичні та психологічні корені: властиві німцям європоцентризм і пангерманізм породили їхнє зневажливе ставлення до африканських національних культур. Усі німці, які мешкали в колоніях, були єдині в одному – у високій оцінці своєї країни і власної національної культури. Єдине, з чим вони охоче погоджувалися, так це те, що вони являються частиною європейського світу і, відповідно, наявністю загальних для західної цивілізації цінностей і відносною близькістю всіх європейських культур. Але, незважаючи на європейське культурне коріння, німецькі колоніальні громади через віддаленість від європейських культурних центрів, під впливів африканських реалій виробили свою особливу культуру, притаманну лише німецьким колоніям. Німці в Африці створили свій невеликий культурний простір, який

мав вплив як на місцеву африканську культуру, так і на культуру далекої метрополії.

Одним із проявів впливу колоніального життя на культуру метрополії стали численні видання у Німеччині літературних творів колоніальної тематики. Авторами даних робіт були переважно представники німецької колоніальної адміністрації або німці, що довгий час мешкали в Африці. Німецька колоніальна література відрізнялася жанровим розмаїттям. Вона була представлена поезією, романами, описами подорожей і мемуарами. Один з найбільш відомих колоніальних романів написаний Густавом Френсеном (1863–1945 рр.) був присвячений героїчній загибелі німецьких молодих хлопців, котрі намагаються відстояти інтереси країни в Південно-Західній Африці [353, р. 224]. Цей твір довгі роки входив в обов'язкову німецьку шкільну програму.

Дуже поширеним літературним жанром німецької колоніальної літератури були мемуари. Солдати, офіцери, пересічні поселенці і їхні дружини малювали свій нелегкий шлях до колоній та повсякденне життя в Африці. Підрахувати кількість виданих колоністами мемуарів досить важко, але кількість робіт було значним, про це свідчить те, що 46% губернаторів видали свої спогади про перебування в Африці. При цьому слід урахувати, що деякі губернатори писали ще і наукові праці про управління або економічний розвиток колоній. Особливо варто відзначити роботу Теодора Лейтвейна «Одинадцять років губернатором у німецькій Південно-Західній Африці», до якої додаються видані укази губернатора [133], а також праця Курта фон Франсуа «Німецька Південно-Західна Африка», де дається характеристика взаємин німецьких поселенців з іншими європейцями і африканцями в Південно-Західній Африці [89]. Для спогадів жінок-колоністок характерним був скрупульозний опис побуту поселенців. Наприклад, у роботі Клари Брокман «Листи німецької жінки з південного заходу» дається опис умов життя, особливості дозвілля і моди в Південно-Західній Африці [65]. Маргарет Екенбрехер у книзі «Що дала і забрала у

мене Африка: досвід німецької жінки в Західній Африці» розкриває особливості повсякденного життя на фермі [82]. Мемуари колоністів дають досить детальну картину життя німців у колоніях. Багато творів містять описи домашнього побуту, картини світського життя німців у Африці. Без цих творів неможливо було б докладно відтворити життя поселенців на далекому континенті, тому вони є безцінними при вивченні теми німецького колоніалізму.

У німецькому колоніальному суспільстві заняття поезією були також дуже поширені, як і написання мемуарів. Прикладом колоніальної поезії може слугувати «Збірник колоніальних віршів і пісень», в якому надруковані поетичні твори різних авторів, об'єднані однією колоніальною тематикою [397, s. 72]. Більшість віршів мала патріотичне забарвлення і закликала до побудови «Нової Німеччини» у заморських землях.

Літературні твори колоніальної тематики мали величезний вплив на створення «колоніального комплексу» у масовій свідомості німців, як в Африці, так і в метрополії. Саме з них багато німців черпали свої відомості про африканські колонії. Найбільшу популярність мали ті твори німецької колоніальної літератури, в яких розповідалося про успіхи власного колоніального досвіду німців, оспівувалися перевага європейського способу життя і думок. Німці приймали на віру поширену в літературі думку про розбещеність і відсталість африканців. Багато в чому це відбувалося через те, що автори цих творів зверталися, перш за все, до своїх співвітчизників, не розраховуючи на те, що їх читатимуть представники підкорених народів.

Культурні досягнення німецьких колоніальних співтовариств не обмежувалися тільки літературою. В африканських колоніях досить швидко реалізувала свої неповторні риси архітектура і монументальна скульптура. Так, з часом у тропічній частині німецьких колоній склався особливий архітектурний колоніальний стиль. Прикладом цього може служити резиденція губернатора Камеруну «Haus des Königs Maugabell». Побудована в 1912 р. будівля мала форму хреста, що забезпечувало кращу вентиляцію, а

лоджії-балкони з широкими козирками-навісами слугували надійним захистом від сонця [417, s. 5]. Однак дане архітектурне рішення не було цілком німецьким винаходом. Ще до приходу німців у тропіки католицькі місіонери з інших країн будували великі будинки з далеко виступаючим дахом, котрий утворював широку веранду з колонами, що дозволяло захищатися від пекучого сонця [66, p. 386]. Таким чином, німці перейняли у місіонерів і удосконалили найбільш оптимальне інженерне рішення при будівництві будинків у тропічній зоні.

В усіх німецьких африканських колоніях були споруджені пам'ятники, що прикрашали центральні частини столиць і були місцем проведення офіційних і культурних заходів. Більшість пам'ятників було присвячено Бісмарку – засновнику німецьких заморських територій, серед них зустрічалися досить оригінальні і високохудожні.

У столиці Німецької Східної Африки Дар-ес-Саламі в 1909 р. на кошти Німецького колоніального суспільства й пожертвування пересічних німців був споруджений пам'ятник, для вшанування померлого в 1905 р. губернатора Германа фон Вісманна. Меморіал складався з трьох бронзових фігур. У центрі на постаменті з піщаника стояв Вісманн у військовій формі і тропічному шоломі. Поблизу підніжжя п'єдестала розташовувалася фігура африканського солдата «аскарі» із прапором у руках, біля його ніг лежав убитий лев – символ Східної Африки. Загальна висота пам'ятника складала 4,5 м. На меморіальній дошці трьома мовами – німецькою, арабською та суахілі – був зроблений напис: «Пам'ятник споруджено на честь людини, яка втихомирила узбережжя [арабське повстання] і скерувала дані землі на вірний шлях». Після Першої світової війни пам'ятник був перевезений до Німеччини, де стояв довгий час в м. Гамбурзі [399, s. 4–5].

Цікавим пам'ятником, який існує і сьогодні є «Фонтан Бісмарка» у м. Буеа в Камеруні. Пам'ятник представляє собою незвичайне поєднання стели з портретом Бісмарка і фонтану [399, s. 8].

Найбільшим і найвідомішим німецьким пам'ятником у колоніях став відкритий 27 січня 1912 р. у м. Виндхук (Південно-Західна Африка) меморіал на честь німців, загиблих у війні з гереро і нама 1904–1907 рр. Пам'ятник складається з постаменту з необтесаних гранітних блоків, на яких височіє бронзова статуя кавалериста в уніформі охоронних військ і крилатому капелюсі, з карабіном у руці. Загальна висота монумента складає 9,5 м. На меморіальній дошці пам'ятника було зазначено кількість загиблих німців: «Охоронні війська – офіцерів 100 осіб, унтер-офіцерів 254 осіб, рядових 1180 осіб. ВМФ – офіцерів 7 осіб, унтер-офіцерів 13 осіб, рядових 72 особи. Цивільних мешканці – 119 чоловіків, 4 жінки й одна дитина» [399, s. 11–12]. Пам'ятник був створений в Берліні завдяки пожертвуванням, а потім був доставлений в Південно-Західну Африку, де він знаходиться і зараз. Цей пам'ятник став широко відомим у всьому світі, його зображення досить часто використовувалися для оформлення обкладинок книг, журналів, листівок, присвячених німецьким колоніям.

Пам'ятники в колоніях були не тільки прикрасою, але і представляли собою один із символів німецької влади над територіями, а також служили місцем проведення державних заходів. Показово, що і зараз німецький уряд виділяє кошти для африканських держав на утримання та реставрацію пам'яток колоніального періоду.

Європейська мода на пейзажний живопис породила ідею, що німецькі художники неодмінно повинні відвідати африканські колонії, природа яких була багата яскравими фарбами і була не схожа на німецьку. Найбільш відомим німецьким колоніальним художником, чиї твори мають попит і сьогодні, став Рудольф Хелгреве. У 1885–1886 рр. митець здійснив поїздку до Східної Африки, де зміг написати багато робіт. Також він працював в якості ілюстратора для книг дослідників Африки Карла Петерса і Германа фон Віссманна. Йому належить створення однієї з діорам з колоніальної тематики, які використовувалися як ілюстрований матеріал у німецьких школах [390, s. 1].

Військові компанії у колоніях вплинули і на художні смаки. З'являється колоніальний батальний живопис. У цьому напрямку працювали Фріц Гротемеуер, Ханс-Йоахім Хенскер, Карл Беккер, які славили у своїх роботах відвагу німецьких військ [407, s. 1]. Однак незабаром, з масовим поширенням фотографії, рукотворні зображення відійшли на другий план.

Культурне дозвілля у колоніях практично було відсутнє. Інколи у протекторатах відбувалися музичні концерти, які через відсутність інших культурних заходів користувалися певним успіхом. Наприклад, в Того в м. Ломе Північно-Німецьке місіонерське товариство з метою збору коштів організувало концерт. З 139 європейців, які мешкали в місті, 99 придбали квитки [424, s. 57]. Унаслідок відсутності в колоніях опери, театрів, мистецьких виставок, німці заповнювали вільний час грою в рулетку, відвідуванням ресторанів і барів, кінними прогулянками на природі. Таким чином, культурне життя в колоніях було дуже обмеженим, незважаючи на його потребу серед колоністів. Усвідомлюючи це, адміністрація Південно-Західної Африки в 1910 р. відкрила публічну бібліотеку. Основу бібліотечного фонду склали 700 книг, надані Жіночої федерацією Німецького колоніального суспільства. Для збереження книг від термітів у метрополії були зроблені спеціальні шафи, які безкоштовно доставили на пароплаві компанії Верман. Відвідування бібліотеки було платним [68, s. 127].

Мода в німецьких колоніальних громадах в цілому орієнтувалася на європейську. Пересічні німецькі поселенці, які не перебували на службі в охоронних військах і колоніальній адміністрації, одягали традиційний європейський одяг з невеликими поправками на кліматичні умови колоній. У Південно-Західній Африці колоністи віддавали перевагу широкополим капелюхам, які надавали захисту від палючого сонця, а в тропічних колоніях нерідко головним убором служив корковий шолом. Нові модні течії доходили до колоній із запізненням. Так, пір'я страусів залишалися бажаним аксесуаром для жінок німецької громади в Південно-Західній Африці, хоча мода на них в Європі вже пройшла. Як влучно зазначила журналістка Клара

Брокман: «Багато німецьких жінок колонії носили мішкуваті сукні старого фасону, які були ще в моді у бабусь». Проте серед перехожих можна було помітити й нові англійські тренди: блузки, комірці, краватки, вуалі, мережива і волани. Обов'язковим атрибутом жіночого гардеробу був широкополий капелюх з паперу або плетеної соломи [65, s. 116]. У зимові місяці, особливо у вечірній час, у Південно-Західній Африці температура іноді знижувалася до мінусових показників, тому колоністи користувалися вовняними кофтами і шалями [126, s. 9]. Фермери переважно носили штани і сорочки кольору хакі широкого крою, а їхні дружини – прості домашні сукні білого кольору, новомодні фасони у дорогих міських магазинах їм були недоступні [65, s. 72]. Також у колоніях виготовлялися костюми на замовлення. Наприклад, члену стрілецького клубу в Південно-Західній Африці необхідно було мати костюм, що складався з штанів і жакета білого кольору і мисливського капелюха з фетру зеленого кольору [354, s. 7]. Як модницям, так і простим домогосподаркам підтримувати в африканських умовах елегантність гардероба було досить складно. Навіть звичайне прання та сушіння білизни мало свої особливості. Господаркам доводилося економити дефіцитну воду при пранні й стежити за білизною при її сушінні, оскільки на яскравому африканському сонці кольорова білизна миттєво вигорала, а на білому з'являлася жовтизна [65, s. 80].

Для охоронних військ була введена уніформа, яка відповідала кліматичним умовам колоній. У Південно-Західній Африці військові мали два типи форми, перший комплект складався з брюк і кітеля оливкового кольору із бавовняної тканини, другий виготовлявся з вовняного полотна сірого кольору. Комір і манжети рукавів мали блакитний колір, а на формених гудзиках була зображена імперська корона. Головним убором офіцерів був крилатий фетровий капелюх із загнутим з одного боку вгору полем. Для рядових і сержантів головним убором слугувало кепі. Піхотним підрозділам належало носити брюки навипуск, кавалерійським частинам – заправляти штани в халяви чобіт [80, s. 12]. Однак на багатьох фотографіях

того часу можна помітити, що піхотинці не дотримувалися статуту й найчастіше заправляли штани в халяви чобіт. Скоріш за все це було викликано не стільки зручністю, скільки модою. У Східноафриканській колонії і Камеруні війська мали додаткову форму у вигляді кітеля й брюк білого кольору та тропічного шолому. На формі охоронних військ Камеруну комір і манжети рукавів мали білий колір, у військах Східної Африки – червоний [45, s. 1]. Звичайні чиновники адміністрації не мали особливої форми і на роботу ходили у звичайній чиновницькій формі, як і в Німеччині. За розпорядженням німецького уряду в 1909 році для губернаторів був розроблений особливий мундир. Однак зі слів губернатора Південно-Західної Африки Б. Шукманна він виглядав в мундирі, «як майор пожежної команди» [295, с. 622].

Зі збільшенням чисельності колоністів і появою в колоніях великі кількості дітей з'являється потреба в шкільній освіті. Спочатку освіту в колоніях надавали школи, відкриті при християнських місіях, але вони не забезпечували потрібний рівень викладання. Для вирішення проблеми в колоніях, де мешкали найчисельніші білі громади, були відкриті державні школи. У 1914 р. в Східноафриканській колонії працювало 4 державних школи, в Південно-Західній Африці 20 шкіл, де навчалося 775 учнів. У Того і Камеруні через невелику кількість білих дітей державних шкіл не було [77, s. 32]. У 1906 р. було введено обов'язкову освіту для дітей від 6 до 14 років в Південно-Західній Африці [197, s. 151]. Процес навчання та відвідування шкіл суворо контролювався. Прогуляти школу було практично неможливо. У разі неявки дитини до навчального закладу адміністрація школи зобов'язана була з'ясувати причину пропуску занять. Дитина могла отримати звільнення тільки за проханням батьків і то не більше, ніж на тиждень. У разі хвороби школяра його батькам необхідно було надати письмове свідчення лікаря директору школи [36, s. 327–328]. Навчання проводилося суворо за німецькими програмами і включало німецьку мову, Закон Божий, історію Німеччини, географію, математику, природознавство

та іноземну мову (англійську або французьку). Учителів для викладання у школах наймали з метрополії [225, с. 98]. Але, незважаючи на досить серйозне ставлення влади до навчального процесу, багато колоністів не надавали великого значення отриманим їхніми дітьми знанням. Так, у Південно-Західній Африці більшість батьків вважали достатнім те, що дитина після уроків історії та географії могла сказати, що Берлін є столицею Німеччини [86, с. 36]. Важливість освіти в становленні німецької колоніальної громади розуміли й англійці, які стали господарями Південно-Західної Африки після Першої світової війни. Нова влада заборонила в державних школах німецьку освітню програму, а німецьких вчителів репатріювали на батьківщину [340, с. 82].

У колоніях друкувалися різноманітні й численні газети, які слугували засобом передачі офіційної інформації колоніальної і імперської влади. При цьому газети виконувала і своєрідну «антистресову» функцію для німців, які перебували в оточенні чуждої культури. У Камеруні виходило «Kamerun post», у Того – «Amtsblatt für das schutzgebiet Togo». У Східній Африці друкувалися дві газети: «Deutsch Ostafrikanische zeitung» і «Deutsch Ostafrikanische rundschau». Найбільша кількість газет виходила в Південно-Західній Африці: «Deutsch-Südwestafrikanische zeitung», «Keetmans-hooper zeitung», «Der Südwestbote, Amtsblatt für das schutzgebiet Deutsch-Südwestafrika». Більшість газет видавалася щотижня, деякі 1–2 рази на місяць. Примітно, що кількість газет на душу населення в африканських колоніях була вище, ніж у метрополії. Так, у Східній Африці, де в 1911 р. мешкало приблизно 4 тис. європейців, друкувалося 4300 примірників газет, тобто одна газета на 0,93 колоніста. В імперії одна газета припадала на 3,91 мешканця. При цьому потрібно врахувати й пресу, що доставляли з метрополії [358, с. 1–2]. У газетах розміщувалися урядова інформація, статті з німецьких газет, світська хроніка, повідомлення, які описували якусь дрібну місцеву неприємність, численні рекламні оголошення. У першу чергу на сторінках газет знаходили висвітлення нагальні життєві питання, які

цікавили німців в Африці, значне місце приділялося світській хроніці. Четверту, або навіть ще більшу, частину займали рекламні оголошення, місцева кореспонденція, новини з метрополії й Європи. Але в статтях практично не зачіпалися гострі соціально-політичні проблеми. Головним чином статті приділяли увагу новинам моди, світським пліткам, розповідали про стан ринку і цінову номенклатуру на продукцію, яка вивозилася з Африки до Європи – бавовна, каучук, кава тощо.

Таким чином, з моменту утворення німецьких колоній почався процес формування особливого культурного середовища, в якому німці, носії європейських цінностей, під впливом колоніальної дійсності створили свої власні, ні на кого не схожі культурні суспільства. Створюється великий масив колоніальної літератури різних жанрів, споруджуються колоніальні пам'ятники, формується колоніальна мода. Зі збільшенням колоніальної громади з'являється шкільна освіта, друкуються численні колоніальні газети, що безсумнівно свідчить про зростання культури всередині колоній. Отже, за невеликий проміжок часу в колоніях сформувалася нова німецька колоніальна культура.

Несподіване відкриття діамантів у 1908 р. в Південно-Західній Африці викликало в протектораті серйозні протестні настрої серед колоністів. Справа в тому, що багато колоністів почали займатися видобутком діамантів, використовуючи ручну працю [124, с. 3]. Однак уряд Німеччини цілеспрямовано уникав передачі прав на розробку корисних копалин в колоніях приватним особам. Колоніальний відділ заборонив колоністам займатися пошуком діамантів, встановивши заборонену зону шириною 100 км, що простягалася від 26 градуса південної широти до р. Помаранчева. Усередині цієї зони розробкою діамантових родовищ займалася тільки одна фірма – Німецьке товариство Південно-Західної Африки, а продаж діамантів здійснювало Діамантове управління протекторату Південно-Західної Африки (Diamantenregie des südwestafrikanischen Schutzgebiet) [234, с. 174]. Ця заборона викликала обурення у поселенців, які заявляли, що земля належить

колоніальній громаді. Щоб заспокоїти громадськість, губернатору Південно-Західної Африки фон Шукману довелося виступити зі спеціальним зверненням, в якому він запевняв колоністів в підтримці і захисті фермерів як основи колонії [120, s. 3].

Іншим прикладом консолідації німців в колоніях для вирішення і захисту своїх економічних і соціальних інтересів може служити конфлікт між владою Німецької Південно-Західної Африки та центральним урядом з приводу скорочення витрат на колоніальні військові формування, чого домагався Рейхстаг. Статс-секретар колоніального відомства Зольф, який відвідав колонію в 1912 р., теж наполягав на зменшенні чисельності колоніальної армії. Губернатор Зейц «висловив сумнів», заявивши, що «не може дати на це своєї згоди». У бесіді з канцлером Бетманом-Гольвегом він сказав: «Я не прийму на себе відповідальності за зменшення чисельності охоронного війська». Губернатору ще раз пояснили, що «відносини з Англією повністю коректні» і небезпека війни відсутня. На офіційне повідомлення Берліна про проведене скорочення Виндхук відповів протестом [295, с. 585].

Гостре усвідомлення своїх економічних і господарських інтересів стали основою для самопризначення німців у колоніях та їх інтеграції в особливі спільноти, які не мали аналогів. Однак у кожній колонії німецькі мешканці відстоювали тільки свої пекучі проблеми, не піклуючись про те, що робиться в інших колоніях. Така роз'єднаність німецьких колоніальних спільнот була пов'язана з існуючою територіальною відстанню між протекторатами, слабким зв'язком і неідентичними господарськими проблемами в середині кожної колонії. Таким чином, німецькі колоніальні співтовариства були роз'єднані на нерівнозначні у своєму розвитку та чисельності колоніальні громади, пов'язані тільки з метрополією. Конфлікти і непорозуміння між німецькими колоністами та метрополією виникали виключно на ґрунті відстоювання колоністами свого матеріального благополуччя. Інших розбіжностей між німецькими колоністами і владою далекої батьківщини не

спостерігалось, що обумовлювалося молодістю німецьких колоніальних спільнот, які пам'ятали і відчували себе, в першу чергу, німцями, а потім вже колоністами, що довела і їх позиція в роки Першої світової війни.

Новину про вбивство в м. Сараєво австрійського принца німці в колоніях зустріли з занепокоєнням і передчуттям можливої війни. Колоністка фрау Вільх, яка мешкала в Південно-Західній Африці, згадувала: «Другого серпня мешканці м. Свакопмунд схвилювала новина про мобілізацію у Німеччині, звістку про оголошення війни колоністи зустріли із захопленням, шкодуючи тільки про те, що в цей час, коли весь німецький народ взявся за зброю, вони знаходяться за морем». При цьому деякі із колоністів почали спостерігати за морем в біноклі з метою виявлення ворожих кораблів [219, s. 10–11]. Коли ж 7 серпня в Південно-Західній Африці була оголошена мобілізація, вся колонія, за словами фрау Вільх, перетворилася в збуджений мурашник. Мешканці юрмились біля фургонів і вагонів поїздів, проводжаючи призваних до армії, були чутні жарти, пісні, хтось пригощав солдатів шампанським [219, s. 13–14]. Радісний патріотизм охопив всю німецьку громаду. Навіть тубільці були охоплені загальним підйомом патріотизму, питаючи у німців, коли і їм видадуть зброю. З усіх кінців були чутні погрози і прокляття на адресу англійців [219, s. 15–17].

Під час війни основним джерелом інформації для пересічних колоністів стали радіостанції в м. Виндхук, м. Свакопмунд і м. Людерц, які одержували звістки з далеких європейських фронтів. Новини про перемоги німецької армії зустрічалися з радісним захопленням. Звістка про перші жертви війни в колонії прийшла 20 вересня, коли в бою на півдні протекторату загинуло два офіцери: майор Раппар і окружний суддя Шмідт, а також шість рядових. Незважаючи на перемогу німців у сутичці, ця новина стала для колоністів шоком, раптом вони усвідомили, що за кожну перемогу доведеться платити кров'ю своїх знайомих і близьких [219, s. 18–23]. Згадуючи про воєнні роки, губернатор Південно-Західної Африки Зейтц відзначав: «Ті з чоловіків, які не були призвані до армії, все одно брали участь у війні внаслідок фінансової та

економічної мобілізації. Жінки були зайняті обладнанням польових лазаретів, навчанням на медсестр, а головне – пристосування домашнього господарства до військових умов». З початком війни в колонії виник дефіцит певних продуктів. З метою подолання браку продуктів в протектораті терміново запровадили лімітований їх розподіл. В першу чергу, адміністрація скупила і частково реквізувала все пшеничне борошно, яке видавала тільки жінкам і дітям» [Цит за: 225, с. 99–100].

Незважаючи на патріотизм і бажання колоністів відстояти свою нову батьківщину, військові дії в колоніях склалися для німців не дуже вдало. Так, за короткий час опорні пункти в Того були захоплені англо-французькими військами, котрі склалися з частин західноафриканських і сенегальських стрільців. Німецький губернатор фон Дерінг 26 серпня 1914 р. зі своїми військами капітулював [317, с. 172].

У Німецькій Південно-Західній Африці англо-юасовські війська мали значну перевагу як в живій силі, так і у техніці, що не дозволило німцям чинити серйозний опір. Війська Південно Африканського Союзу налічували 65 000 солдатів і офіцерів, щоб в короткий термін зломити опір німецьких військ, загальною чисельністю близько 11 тисяч осіб. знадобилася всього третя їх частина. У вересні 1914 р. було здійснене захоплення бухти Людериц, німецькі війська з боєм відступили в м. Віндхук, але 12 травня 1915 р. столиця колонії пала. Без підтримки ззовні опір був безглуздим. і 9 липня 1915 р. німецькі війська в Південно-Західній Африці капітулювали. За домовленістю німецького губернатора д-ра Т. Зейтца з верховним головнокомандувачем Південно Африканського Союзу Ботой усі німецькі поселенці, що перебували в охоронних військах, були відпущені додому зі своєю зброєю [219, с. 140–148].

Операція із захопленням Камеруну французькими та англійськими військами затяглася до 1916 р. До початку війни в складі охоронних військ Камеруну перебувало 148 європейців і 1635 африканців, у поліцейських силах служили – 210 європейців і 1551 африканець, які розміщувалися у 49

поліцейських ділянках. Озброєння цих об'єднаних сил складалося з 60 кулеметів, 5277 гвинтівок і рушниць, 14 гармат [317, с. 172]. Однак до початку бойових дій камерунські колоніальні війська Німеччини отримали поповнення і мали у своєму складі близько тисячі європейців і трьох тисяч африканців.

Франко-британські війська налічували близько 25 тисяч солдатів і офіцерів. Війська Антанти розгорнули наступ з двох напрямків. З суші, через нігерійський кордон, рухалися три колони британських військ у напрямку населених пунктів Мора, Яруа і Нсанаканг, однак німецькі війська змогли завдали їм відчутних втрат і ті були змушені повернути назад. На другому напрямку Антанта, використовуючи чотири британських і французьких крейсера і допоміжні судна, здійснила висадку десанту і захопила столицю протекторату Дуала разом з радіостанцією, далі, використовуючи дві залізничні гілки, продовжила наступ углиб колонії. Завзятий опір німецьких військ переважаючим силам супротивників відтягнув захоплення колонії до 18 лютого 1916 року, коли останній німецький опорний пункт Мора припинив опір. Таким чином, камерунська кампанія тривала 18 місяців [317, с. 173–174].

Найбільший опір Антанті німецькі війська завдали в Східній Африці, де приблизно 3 тис. німців і 11 тис. аскарі протягом усієї війни билися з переважаючими силами ворога. Проти німців було виставлено близько 300 тис. чоловік, тисяча автомобілів, а також багато десятків в'ючних тварин. Але, незважаючи на велику перевагу військ Антанти, німці мали на день укладення перемир'я 1400 бійців, які були готові продовжувати опір. Зі слів командуючого Леттов-Форбека успіх його армії залежав від взаємодопомоги і крайньої підприємливості німців [132, s. 167].

З часу перемир'я і до підписання Версальської угоди в Німеччині розгорнувся широкий рух з метою недопущення передачі колоніальних володінь країнам – переможцям. Так, колоніальні громадські організації надіслали уряду петицію, підкріплену близько 4 млн підписів, з вимогою

захисту колоній [141, s. 113]. Прем'єр-міністр Шейдеман на національних зборах Німеччини 13 лютого 1919 р. виступив з промовою, яка засуджувала спробу країн Антанти відібрати колонії [141, s. 85]. Про необхідність колоній як частини зовнішньої політики країни йшлося в газетах того періоду. Однак, незважаючи на протести Німеччини, її заокеанські території, згідно з мирною Версальською угодою, були передані під опіку країнам – переможцям [141, s. 5–7]. Таким чином, колонії були втрачені Німеччиною назавжди. Німці, які мешкали в «протекторатах», були змушені приймати громадянство іншої країни, в іншому випадку їх репатріювали до метрополії. Наприклад, з Південно-Західної Африки було вислано 6 тис. німців [340, s. 85].

Підводячи підсумок, слід зазначити, що внаслідок відсутності цивілізації на території Африки, складного клімату, ворожості місцевого населення у німецьких переселенців, які могли переважно розраховувати тільки на свої власні сили, виробився «дух першопрохідців». Відстоювання німцями своїх власних інтересів у господарській та економічній сфері призвело до формування націоналізму і расизму по відношенню до інших груп населення у колоніях.

Поступово в протекторатах налагоджувалося суспільно-політичне життя. Німецькою владою були засновані окружні та обласні ради, муніципальні асоціації та ландрат. Для забезпечення державного контролю над органами місцевого самоврядування ради та ландрат формувались з офіційних і неофіційних членів. Офіційні призначалися адміністрацією колоній, неофіційні обиралися з представників колоністів, які мали суттєвий капітал і тривалий час мешкали у колоніях. Такий принцип формування дозволив приймати і проводити через ради і ландрат необхідні колоніальній владі рішення. У Південно-Західній Африці мешканцями колонії була створена громадська організація – Об'єднання фермерів, – через яку вони відстоювали свої економічні і господарські інтереси.

При вирішенні економічних питань в протекторатах іноді між владою і колоністами виникали суперечності, проте у загальнополітичних і

міжнародних питаннях поселенці повністю підтримували метрополію. Перша світова війна добре продемонструвала це. Кожен німець у колоніях доклав неймовірних зусиль, щоб відстояти далеку батьківщину. Однак, незважаючи на героїзм, німці не змогли відстояти свої колонії. Практично всі вони були швидко окуповані англійцями і французами. Винятком була Східна Африка, де невеликий загін під командуванням Леттов-Форбека протримався до укладення перемир'я між Німеччиною і Антантою. За умовами мирної угоди Німеччина втратила свої колоніальні володіння. Однак, незважаючи на це, німецькі колоніальні співтовариства продовжили своє існування в Африці на територіях, які перейшли під контроль держав-переможців.

Міжцивілізаційний контакт між німецькими колоністами та аборигенним населенням мав неоднозначні наслідки. Так, принесені німцями інновації в економічні та соціальні відносини дали позитивний вплив на розвиток місцевих громад. Африканці опанували нові методи роботи, долучилися до західної освіти і медичного обслуговування. Однак ці нововведення не мали всеохоплюючого характеру і стосувалися лише невеликої частини місцевого населення. Німецькі колоніальні співтовариства з їх расистськими поглядами прагнули підпорядкувати собі африканців і використовувати їх як джерело доходу. З цією метою німецькими колоніальними адміністраціями були розроблені й впроваджені закони і нормативні акти, котрі юридично і економічно поневолювали місцеве населення. Німецький колоніалізм увійшов у історію як найжорстокіший у світі. У цілому, незважаючи на численні позитивні тенденції, міжцивілізаційний контакт між німецькими поселенцями і аборигенами не призвів до всеосяжного культурного синтезу.

Економічне освоєння колоніальних територій мало показово вузьку товарну спеціалізацію та регіональний характер. Головним було виробництво експортних культур. Поряд з районами інтенсивного економічного освоєння існували великі території, які знаходилися поза цим процесом. Товарне виробництво в колоніях, незважаючи на значні капіталовкладення,

мало низьку рентабельність, і тільки відкриття в Південно-Західній Африці родовищ алмазів і мідної руди дозволило метрополії отримувати значний прибуток.

Життя німецьких переселенців у колоніях стало каталізатором соціально-політичної та культурної трансформації колоніальних спільнот. Відстоювання переселенцями власних економічних інтересів призвело до виникнення в колоніях громадських організацій, які впливали на колоніальну політику. Сформована колоніальна субкультура була не тільки досить самобутньою, але й мала значний вплив на культурне життя метрополії.

ВИСНОВКИ

Підводячи підсумки дослідження, необхідно відзначити, що німецькі колоністи в період з 1884 р. по 1918 р. змогли не тільки закріпитися у тяжких умовах Африки, але й розпочати господарське освоєння території континенту, а й сформувати в своїх «протекторатах» особливі, багато в чому унікальні спільноти. На їх розвиток впливав цілий ряд факторів, пов'язаних як з подіями, що відбувалися в далекій Німеччині, так і з процесами в самих колоніях.

Сама можливість появи німецьких колоніальних громад пов'язана із завершенням об'єднання Німеччини, зростанням її економіки, трансформації німецького суспільства, його традиційної соціальної структури і духовної атмосфери. Еволюція станової структури німецького суспільства спричинила процес класоутворення і посилення значення в суспільному, економічному і політичному житті країни. Специфікою німецької національної і політичної культури XIX ст. стало збереження у суспільстві привілейованих позицій аристократії. Представники двох даних класів прагнули вийти на світові ринки для свого збагачення. Однак більша частина світу була вже поділена на колоніальні володіння інших держав. Незважаючи на це, правлячі класи розгорнули широку ідеологічну пропаганду всередині країни з метою захоплення ще вільних територій.

Використовуючи ідею стабілізації демографічної ситуації шляхом еміграції надлишкового населення в нові землі, колоніальна пропаганда дозволила буржуазії і аристократії схилити владу до ідеї необхідності придбання колоній. Зростаюча потреба економіки країни в дешевій сировині та ринках збуту готової продукції німецьких фабрик остаточно підштовхнула Німеччину до колоніальних захоплень.

Перші кроки з придбання колоніальних володінь були зроблені урядом 24 квітня 1884 року захопленням бухти Ангра-Пекена в Південно-Західній Африці. Переконавшись, що дана акція не викликала міжнародних

ускладнень, Німецька імперія за два роки захопила значні території Африканського континенту. На цих територіях були утворені чотири колонії: Південно-Західна Африка, німецька Східна Африка, Того і Камерун. З огляду на досвід провідних колоніальних держав, Німеччина відводила Південно-Західній Африці роль переселенської колонії, а іншим – Того, Камеруну та Східній Африці, – роль сировинних колоній. Однак швидке господарське освоєння, зростання чисельності переселенців і зміна їх соціального складу трансформували Східну Африку в колонію змішаного типу – переселенсько-сировинну.

Географічна роз'єднаність німецьких колоніальних володінь і слабкий транспортний зв'язок між ними стали основною причиною формування не однієї колоніальної спільності, а декількох роз'єднаних спільнот, що мали свої специфічні особливості. У Того і Камеруні дані спільноти формувалися переважно з державних службовців, плантаторів і торговців. У Південно-Західній і Східній Африці соціальний склад співтовариств був ширше і більш численним. Значну частину населення в даних колоніях становили фермери, плантатори, робочі та військовослужбовці, спрямовані для охорони колоніальних володінь. Жінки і діти займали особливе місце в усіх колоніях. Через складні умови проживання дана соціальна група з'явилася в протекторатах досить пізно й мала найменшу кількість у місцевих громадах. Гендерний «перекос» викликав психологічний і соціальний дискомфорт в середині колоніальних спільнот. Для його вирівнювання німецьким урядом проводилися спеціальні заходи з пільгового переселення жінок в заморські володіння.

Німецькі колоніальні співтовариства в протекторатах формувалися з представників усіх верств німецького суспільства і зберігали таку ж, як і в метрополії, соціальну диференціацію. Соціальний стан окремої особистості визначався, перш за все, сферою її діяльності та наявним капіталом.

Найбільш привілейоване місце в спільнотах займали колоніальні чиновники і військові. Вони отримували підвищену заробітну платню і

державну пенсію, їм надавалося безкоштовне службове житло, гарантувалися пільги на проїзд, відпочинок в державних санаторіях тощо.

Структура колоніальної адміністрації і охоронних військ в кожній колонії мала свої особливості. Комісари, а потім і губернатори поєднували військову, судову і цивільну владу і безпосередньо підпорядковувалися канцлеру Німеччини. Німецькі військові загони в Камеруні і Східній Африці представляли собою змішані формування. Вищій і середній склад: офіцери і сержанти склалися з німців, рядовий склад набирався з лояльних до колонізаторів африканців. Тубільному контингенту охоронних військ вселяли думку про їх «обраність» і не дозволяли контактувати з місцевим населенням. Ці заходи дозволили створити досить боєздатну силу не тільки для придушення повстань африканців, але і для протистояння європейським військовим частинам у роки Першої світової війни. У Того військовий контингент не був сформований. Функцію збройної охорони там виконували поліцейські частини. Такий же принцип використовувався і в формуванні громадянської адміністрації колоній. Вищі і середні посади в Того, Камеруні і Східній Африці займали німці, нижчі – африканці, араби, індуси, які займалися, в основному, збором податків і традиційним судочинством.

У Південно-Західній Африці військовий контингент і адміністративний апарат повністю склалися з німецьких громадян, оскільки жорстка політика колоніальної адміністрації по відношенню до місцевих племен не дозволяла розраховувати на лояльність африканців.

Соціальне становище представників інших груп колоніальних спільнот відповідало їхньому рівню доходів. Найбільш вагому роль відігравали плантатори, успішні приватні торговці і бізнесмени. Місіонери в протекторатах жили за рахунок грантів власних організацій, торгівлі з місцевими племенами і підсобного господарства. Допомога місіонерів у колонізації територій високо оцінювалося урядом Німеччини. Колоніальна влада покладала на місіонерів функцію виховання аборигенів. Найбільш незахищене положення, що залежало від примх долі, мали середні і дрібні

фермери. Неврожай, погана економічна кон'юнктура, повстання місцевих племен нерідко ставили фермерів на межу виживання. Робітники, які становлять особливу соціальну групу населення колоній, в більшості своїй працювали за контрактом, нестача кваліфікованих фахівців дозволяла їм мати постійну роботу з високою заробітною платньою. Багато фермерів після невдач в сільському господарстві перекваліфікувалися на майстрів робітничих професій.

Статус і умови життя жінок і дітей залежав від того положення, яке займав їх чоловік і батько в німецькому колоніальному суспільстві. Проте, незважаючи на патріархальний уклад життя сім'ї, жінки мали більше прав і свобод в колоніях, ніж в метрополії. Брак жінок в колоніях сприяв більш галантному ставленню до них з боку чоловічої статі. Наприклад, жінки були бажаними гостями на зборах рад і Ландрата, хоча і не мали права голосу. Особливою повагою серед колоністів користувалися німецькі військовослужбовці охоронних військ і фермери, оскільки перші були на думку колоністів захисниками нової батьківщини, другі – міцними власниками, що добилися добробуту своєю працею.

Ідеологічні уявлення німців, весь їхній спосіб життя опосередковано сприяв зміцненню німецької колоніальної могутності в Африці. Для психологічного подолання труднощів життя в далеких африканських колоніях німці старанно копіювали повсякденне життя в Німеччині. Колоністи вважали за краще будувати в протекторатах типові «німецькі» будівлі, давати місцевості німецькі назви, дотримуватися загального способу життя німця в метрополії. Однак, під впливом незвичного для європейців життя в африканських умовах, практичність, притаманна німецькому народові, сприяла внутрішній трансформації колоніальних спільнот. Німецькі колоністи виробили індивідуальні риси, що виражалися в особливостях ведення господарства, способах пересування, приготування їжі, дозвілля, розваг і моді. У протекторатах за короткий термін сформувався особливий «німецький колоніальний стиль» в архітектурі, скульптурі і

живописі, виникла колоніальна література різноманітних жанрів, яка мала значний вплив на культуру далекої метрополії. Однак розвиток культурного життя в колоніях стримувався відсутністю відповідної інфраструктури (театрів, стаціонарних виставок та ін.), що сприяло поширенню серед поселенців азартних ігор, побутових пліток тощо. Особливе місце в суспільному житті колоніальних спільнот займали створені з ініціативи німецького уряду окружні і обласні ради, муніципальні асоціації, а в Південно-Західній Африці – Ландрата. Завдяки цим органам місцевого самоуправління колоністи отримали можливість оперативно вирішувати частину питань, пов'язаних з організацією суспільного і господарського життя. Таким чином, німецькі колоніальні співтовариства мали неповторні стійкі соціальні і культурні якості, незважаючи на те, що несли в собі базові елементи європейської і, перш за все, німецької культури.

Серйозною проблемою в житті німецьких поселенців в колоніях стали численні хвороби, що не зустрічаються в Європі. Незважаючи на підвищену увагу колоніальної влади до сфери медичного обслуговування, смертність серед колоністів від захворювань була високою, що стримувало зростання колоніальних спільнот. Ситуація погіршувалася підвищенням вживанням переселенцями спиртних напоїв.

Особливістю розвитку німецьких колоніальних спільнот, на відміну від метрополії, стала відсутність усередині них гострих соціальних конфліктів. Причиною консолідації німців в протекторатах була постійна загроза, що виходила від місцевого населення. Еволюційно вироблена ментально-психологічна самодостатність німців, їхнє зверхнє ставлення до інших європейців під пресом економічних труднощів і збройних конфліктів з африканцями в колоніях, швидко трансформувалися в ксенофобію і расизм. Поширені серед колоністів ідеї расової переваги європейців робили неможливим прийняття до колоніальних співтовариств африканських службовців колоніальної адміністрації, солдатів охоронних військ, африканських жінок і дітей від змішаних шлюбів.

Процес формування німецьких колоніальних спільнот піддавався жорсткому адміністративному регулюванню. Німецька влада законодавчо трансформувала соціальну і національну структуру спільнот. Використовуючи закон про обмеження на в'їзд до колоній іноземців та малозабезпечених громадян, німецький уряд зміг добитися чисельної переваги німців серед колоністів й фактичної відсутності маргінальних груп в колоніальних спільнотах, завдяки чому досягалося зміцнення німецької могутності в колоніях.

Цілеспрямовано розроблене і впроваджене Німецьким урядом колоніальне законодавство мало особливий вплив на розвиток німецьких колоніальних спільнот.

Спеціально розроблені для протекторатів закони, що спиралися на законодавчу базу метрополії, змогли за короткий термін установити в колоніях жорстку систему управління і судочинства. Введення чіткої законодавчої регламентації видобутку корисних копалин дозволила владі ефективно контролювати процес використання природних багатств колоній.

З метою фінансового контролю в колоніях запроваджувалася німецька система грошових відносин. Форми торгового обміну, які існували до приходу німців, всіляко обмежувалися або заборонялися спеціальними наказами. Однак домогтися повного контролю над фінансово-грошовими відносинами в колоніях влада Німеччини так і не змогла.

Особливу групу становили закони, дія яких була направлена на благоустрій територій колоніальних поселень. Колоністам належало забезпечувати освітлення вулиць, підтримувати чистоту біля своїх будинків тощо.

Таким чином, характерною особливістю німецьких протекторатів став суворий контроль й адміністративна регламентація всіх сфер життєдіяльності колоністів.

Роль німецького уряду в становленні і розвитку колоніальних спільнот була величезною. У колоніях за підтримки уряду проводилося будівництво

залізних і ґрунтових доріг, здійснювався продаж землі німецьким поселенцям за пільговими цінами, вирішувалася проблема водопостачання в посушливих районах. За ініціативи держави створювалися кредитні банки, ветеринарні станції, завозилися продуктивні породи сільськогосподарських тварин. За державний рахунок будувалися поштові і телеграфні станції, випускалися газети, відкривалися лікарні, державні спеціалізовані курси для фермерів – початківців і школи для дітей. Надана урядом допомога дозволила колоністам за короткий термін створити міцну соціальну інфраструктуру і економічну базу в протекторатах. Однак жорсткий адміністративний контроль над економічним розвитком колоній мав і негативний бік. Так, за задумом влади, основою господарської діяльності німецьких поселенців мало стати сільське господарство, орієнтоване на експорт. Можливості ж виробляти в протекторатах різноманітну продукцію, яка не має експортного значення, владою ігнорувалися, що призводило до уповільнення зростання господарського потенціалу колоній.

У повсякденному житті німецьких колоніальних спільнот особливе місце займали взаємини з місцевим населенням. Більшість колоністів мали стійкі переконання в своїй расовій перевазі над тубільними народами. Негативне ставлення колоністів до африканців доповнювалося цілеспрямованою політикою німецької влади, які розробили систему законів для політичного і економічного підпорядкування корінного населення Африки. Застосоване щодо африканців правосуддя в німецьких колоніях за цинічністю і жорстокістю не мало собі рівних у світі. Німецька юстиція широко використовувала високі штрафи, примусові роботи і тілесні покарання за найменші правопорушення. Поширеною практикою в колоніях стала показова страта. Таким чином, колоніальне законодавство для аборигенів було збудовано з метою забезпечення неухильного порядку і ефективної експлуатації людських ресурсів колоній.

Жорстоке і негуманне ставлення до африканців піддавалося критиці окремими політичними і громадськими діячами Німеччини. Однак спроби

провести реформування німецької системи колоніального управління нашттовхувалися на економічні інтереси німецьких спільнот, які вважали, що тільки методом покарання можливо домогтися слухняності й працьовитості африканців.

Незважаючи на негативне ставлення більшості колоністів до аборигенів, у взаєминах між ними були присутні і певні позитивні моменти. Багато африканців служили в колоніальній адміністрації і охоронних військах, працювали у німецьких колоністів. Знайомство зі способом життя європейців перевернуло уявлення багатьох африканців.

Німецьке колоніальне управління сприяло знищенню в протекторатах рабства, введенню медичного обслуговування та шкільної освіти для місцевого населення. Знайомство африканців з новими знаряддями праці і формами землеробства, технологією зведення будівель, доріг і мостів сприяло розвитку культури місцевого населення. Однак блага європейської цивілізації були доступні лише незначному колу африканців.

Таким чином, поселення німецьких колоністів, що виникли в Африці в кінці XIX ст., досить швидко трансформувалися в особливі спільноти з властивими тільки їм ідеологією, господарським і суспільним устроєм, стали надійними форпостами Німеччини на «Чорному континенті» і зонами широких міжцивілізаційних контактів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бетман-Гольвег Т. Мысли о войне / пер. с немец. В. Н. Дьякова. М., 1925. 120 с.
2. Бисмарк О. Мысли и воспоминания: в 3 т. / пер. с немец. А. С. Ерусалимского. М.: Соцэкгиз, 1940. Т. 2. 212 с.
3. Бисмарк О. Мысли и воспоминания: в 3 т. / пер. с немец. А. С. Ерусалимского. М.: Соцэкгиз, 1940. Т. 3. 288 с.
4. Бюлов Б. Воспоминания / пер. с немец. В. М. Хвостов. М. Л.: Соцэкгиз, 1935. 563 с.
5. Бюлов Б. Державная Германия. Обзор политических и государственных стремлений Германии за последнее десятилетие. Пг.: Освобождение, 1915. 239 с.
6. Вильгельм II. Мемуары. События и люди 1878–1918. М.: Френкель, 1923. 177 с.
7. Германские колонии (1913–1914 гг.). История Германии: в 3 т. / ред. П. Б. Бонвич. Кемерово: Книжный дом, 2005. Т. 3: От создания Германской империи до начала XXI века. 292 с.
8. Гогенлоэ Х. Мемуары князя Гогенлоэ. М.: Тип. Рус. Труд, 1907. 252 с.
9. Записка, представленная германскому канцлеру О. Бисмарку главой гамбургской торговой фирмы Вёрманом 30 апреля 1884 года. Практикум по новой и новейшей истории 1870–1917 / ред. Е. Е. Юровская. М.: Высшая школа, 1979. С. 200–201.
10. Из речи Б. фон Бюлова в рейхстаге 28 июня 1897 г. История Германии: в 3 т. / ред. П. Б. Бонвич. Кемерово: Книжный дом, 2005. Т. 3: От создания Германской империи до начала XXI века. С. 291.
11. Инструкция Бисмарка генеральному Консулу Нахтигалю 19 мая 1884 года. Практикум по новой и новейшей истории 1870–1917 / ред. Е. Е. Юровская. М.: Высшая школа, 1979. С. 203.

12. Ленин В. И. Полное собрание сочинений в 55 т. М.: Издательство политической литературы, 1969. Т. 27. Империализм как высшая стадия капитализма. 636 с.
13. Линдеквист Ф. Из воспоминаний. История Африки в документах: в 3 т. / рец. И. В. Кривушин. М., 2005. Т. 1: 1870–2000. С. 386–387.
14. Прокламация германского главнокомандующего генерала Лотара фон Троты. 25 апреля 1905 г. История Африки в документах: в 3 т. / рец. И. В. Кривушин. М., 2005. Т. 1: 1870–2000. С. 384–385.
15. Россия и Африка: Документы и материалы, XVIII в. – 1960 г.: в 2 т. / ред. А. Б. Давидсон. РАН. Ин-т. Всеобщ. Истории. Центр афр. исслед. – М., 1999. Т. 1: XVIII в. – 1917 г. 285 с.
16. Юнкер В. В. Путешествия по Африке (1877–1878 и 1879–1886) / пер. с немец. М. А. Райт-Кангун. М.: Госиздат географ, лит-ры, 1949. 503 с.
17. Aims of the German Colonial Society (December 19, 1887). Deutsche Geschichte in Dokumenten und Bildern. Dokumente. Militär und internationale Beziehungen. URL: <http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/index.cfm> (дата звернення: 17.09.2013).
18. Allerhöchste order, betreffend Anrechnung von Kriegsdienstjahren. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1907. S. 55.
19. Allerhöchshte Verordnung, betreffend die Ausgabe von Banknoten in den Schutzgebieten. Vom 30. Oktober 1094. Die Deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1905. S. 6.
20. Allerhöchster Erlaß, betreffend die Errichtung eines Kolonialraths. Deutsches Reichsgesetzblatt. 1890. Band № 29. S. 179.
21. Allerhöchste Ordre, betreffend den Salut für die Gouverneure deutscher Kolonien. Vom 18. Oktober 1907. Die Deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1908. S. 13.
22. Amtlicher Anzeiger für Deutsch-Ostafrika. Beilage zur Deutsch-Ostafrikan. Zeitung № 24 (V. Jahrg.). Dar-es-Salam, 13. Juni 1903. URL:

<http://publikationen.ub.uni-frankfurt.de/frontdoor/index/index/docId> (дата
звернення: 12.09.2013).

23. Amtlicher Anzeiger für Deutsch-Ostafrika. Beilage zur Deutsch-Ostafrikan. Zeitung № 30 (V. Jahrg.). Dar-es-Salam, 25. Juli 1903. URL: <http://publikationen.ub.uni-frankfurt.de/frontdoor/index/index/docId> (дата
звернення: 12.09.2013).

24. Amtlicher Anzeiger für Deutsch-Ostafrika. Beilage zur Deutsch-Ostafrikan. Zeitung № 6 (V. Jahrg.). Dar-es-Salam, 7. Februar 1903. URL: <http://publikationen.ub.uni-frankfurt.de/frontdoor/index/index/docId> (дата
звернення: 11.09.2013).

25. Amtlicher Anzeiger für Deutsch-Ostafrika. Beilage zur Deutsch-Ostafrikan. Zeitung № 7 (IV. Jahrg.). Dar-es-Salam, 13. Februar 1902. URL: <http://publikationen.ub.uni-frankfurt.de/frontdoor/index/index/docId> (дата
звернення: 17.09.2013).

26. Amtlicher Anzeiger für Deutsch-Ostafrika. Beilage zur Deutsch-Ostafrikan. Zeitung № 7. Dar-es-Salam, 26. April 1900. URL: <http://publikationen.ub.uni-frankfurt.de/frontdoor/index/index/docId> (дата
звернення: 11.09.2013).

27. Amtlicher Anzeiger für Deutsch-Ostafrika. Beilage zur Deutsch-Ostafrikan. Zeitung № 22 (VI. Jahrg.). Dar-es-Salam, 9. September 1905. URL: <http://publikationen.ub.uni-frankfurt.de/frontdoor/index/index/docId> (дата
звернення: 12.09.2013).

28. Amtlicher Anzeiger für Deutsch-Ostafrika. Beilage zur Deutsch-Ostafrikan. Zeitung № 39 (VII. Jahrg.). Dar-es-Salam, 1. Dezember 1906. URL: <http://publikationen.ub.uni-frankfurt.de/frontdoor/index/index/docId> (дата
звернення: 11.09.2013).

29. Asmis Rudolf. Kalamba Na M'putu. Koloniale Erfahrungen und Beobachtungen. Berlin: E. S. Mittler & Sohn, 1942. 163 s.

30. Asmis Rudolf. Erfahrungen aus meinen kolonialen Wandorjahren in: Das afrikanische Kolonialproblem. Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin. 1941. S. 102–126.

31. Ausführungsbestimmungen des Gouverneurs von Deutsch-Südwestafrika zu der Verfügung des Reichskanzlers vom 24. Dezember 1903, betreffend die Bildung von Gouvernementsräten. Vom 26. März 1906. Die Deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1907. S. 145–147.

32. August Bebel's Reichstagsrede gegen die Kolonialpolitik in Deutsch-Ostafrika (26. Januar 1889). Deutsche Geschichte in Dokumenten und Bildern. Dokumente – Reichsgründung: Bismarcks Deutschland (1866–1890). Militär und internationale Beziehungen. URL: <http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/index.cfm> (дата звернення: 20.10.2013).

33. Auszug aus dem Erlasse der Kolonial-Abteilung des Auswärtigen Amtes an den Gouverneur von Deutsch-Südwestafrika, betreffend die freie Eisenbahnbeförderung der Familien von Gouvernementsangehörigen. Vom 16. Februar 1904. Die Deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1905. S. 40.

34. Auszug aus dem Kunderlasse des Gouverneurs von Deutsch-Ostafrika, betreffend die Vollstreckung der Todesstrafe an Eingeborenen. Vom 9. Januar 1904. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1905. S. 30–31.

35. Auszug aus dem Erlasse der Kolonial-Abteilung des Auswärtigen Amtes an den Gouverneur von Deutsch-Südwestafrika betreffend die Verwendung der Dienstflaggen. Vom 23. März 1904. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1905. S. 80.

36. Ausführungsbestimmungen des Gouverneurs von Deutsch-Südwestafrika, zur Schulpflichtverordnung. Vom 20. Oktober 1906. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1907. S. 327–328.

37. Auszug aus der Verfügung des Gouverneurs von Deutsch-Ostafrika, betreffend Gewährung von Reiseausrüstungen bei Dienstreisen. Vom 20. Februar

1904. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1905. S. 49.

38. BArch R 1001/2111. «Nach Allerhöchster Kabinettsordre geht die Leitung ... auf Generalstab über ...», Telegramm an den Kommandanten des Kanonenbootes Habicht. Historische Bilder und Dokumente. Der Krieg gegen die Herero 1904. URL: http://www.bundesarchiv.de/oeffentlichkeitsarbeit/bilder_dokumente (дата звернення: 02.05.2013).

39. BArch R 1001/2089. «Ich der große General der Deutschen Soldaten ...», Abschrift, Seite 2. Historische Bilder und Dokumente. Der Krieg gegen die Herero 1904. URL: http://www.bundesarchiv.de/oeffentlichkeitsarbeit/bilder_dokumente (дата звернення: 02.05.2013).

40. BArch R 1001/3775, fol. 108–109. Bericht der Grenzexpedition an das Reichs-Kolonialamt vom 25. Februar 1913. Historische Bilder und Dokumente. Flaggenwechsel über Neukamerun. Zum 100. Jahrestag des Marokko-Kongo-Abkommens. URL: http://www.bundesarchiv.de/oeffentlichkeitsarbeit/bilder_dokumente (дата звернення: 03.05.2013).

41. BArch RM 5/5418, fol. 1. Telegramm des Marinekabinetts an den Admiralstab der Marine vom 26. Juni 1911. Historische Bilder und Dokumente. Das deutsche Militärwesen. Deutsches Reich 1871–1918. URL: http://www.bundesarchiv.de/oeffentlichkeitsarbeit/bilder_dokumente (дата звернення: 03.05.2013).

42. BArch R 1001/4233, fol. 9–12. Bericht über die Flaggenhissung in Ekododo am Temboni am 1./2. Oktober 1912. Historische Bilder und Dokumente. Flaggenwechsel über Neukamerun. Zum 100. Jahrestag des Marokko-Kongo-Abkommens. URL: http://www.bundesarchiv.de/oeffentlichkeitsarbeit/bilder_dokumente (дата звернення: 03.05.2013).

43. BArch R 1001/4232, fol. 105–107. Bericht über die Gesundheitsverhältnisse der Station Oyem vom 17. Oktober 1912. Historische Bilder und Dokumente. Flaggenwechsel über Neukamerun. Zum 100. Jahrestag des Marokko-Kongo-Abkommens. URL:

[http://www.bundesarchiv.de/oeffentlichkeitsarbeit/ bilder dokumente](http://www.bundesarchiv.de/oeffentlichkeitsarbeit/bilder_dokumente) (дата звернення: 03.05.2013).

44. BArch R 8048/474. Programm des Konzerts des vereinigten Musikkorps des Standortes Ingolstadt. Historische Bilder und Dokumente. Der Krieg gegen die Herero 1904. URL: [http://www.bundesarchiv.de/oeffentlichkeitsarbeit/ bilder dokumente](http://www.bundesarchiv.de/oeffentlichkeitsarbeit/bilder_dokumente) (дата звернення: 03.05.2013).

45. BArch RW 51/17. Uniformen der Schutztruppe. Historische Bilder und Dokumente. Das deutsche Militärwesen. Deutsches Reich 1871–1918. URL: [http://www.bundesarchiv.de/oeffentlichkeitsarbeit/ bilder dokumente](http://www.bundesarchiv.de/oeffentlichkeitsarbeit/bilder_dokumente) (дата звернення: 02.05.2013).

46. Baupolizeiverordnung des Gouverneurs von Togo. Vom 8. Mai 1907. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1908. S. 235–236.

47. Baumann O. In Deutsch-Ostafrika. Wien und Olmütz: Eduard Hölzel, 1890. 223 s.

48. Bekanntmachung des Gouverneurs von Deutsch-Ostafrika, betreffend die Anrechnung der Schutzgelder für Antilopen auf den Zoll. Vom 3. Juni 1904. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1905. S. 122.

49. Bekanntmachung des Gouverneurs von Deutsch-Ostafrika zur Verordnung, betreffend den öffentlichen Verkehr im Schutzgebiete. Von 7. März 1906. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1907. S. 142.

50. Bekanntmachung des Gouverneurs von Deutsch-Ostafrika, betreffend Feuerwaffen und Schiefsbedarf. Vom 9. März 1906. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1907. S. 134–135.

51. Bekanntmachung des Gouverneurs von Kamerun, betreffend das Geldwesen des Schutzgebietes Kamerun. Vom 15. März 1906. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1907. S. 140.

52. Bevölkerungsverteilung nach Gemeindegrößen: Deutsches Reich, Preußische Provinzen und Bundesstaaten (1871–1910). Deutsche Geschichte in

Dokumenten und Bildern. Dokumente. Demographische und ökonomische Entwicklung. URL: <http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/index.cfm> (дата звернення: 07.06.2013).

53. Bekanntmachung des Gouverneurs von Deutsch-Ostafrika, betreffend das sogenannte Lienhardt-Sanatorium in Wugiri. Vom 1. August 1904. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1905. S. 204–206.

54. Behr H. F. Von. Kriegsbilder aus dem Araberaufstand in Deutsch-Ostafrika. Leipzig, 1891. 343 s.

55. Bevölkerungsdichte nach Bundesstaaten und preußischen Provinzen (1871–1910). Deutsche Geschichte in Dokumenten und Bildern. Dokumente. Demographische und ökonomische Entwicklung. URL: <http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/index.cfm> (дата звернення: 17.05.2013).

56. Bekanntmachung des Gouverneurs von Deutsch-Ostafrika, betreffend die nördliche Grenze des Jagd-Reservates Rufiyi. Vom 23. Mai 1907. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1908. S. 148.

57. Bekanntmachung des Gouverneurs von Togo, betreffend die Ackerbauschule in Nuatjä. Vom 29. Dezember 1906. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1907. S. 346–347.

58. Beschluss des Bundesrats, betreffend die zollfreie Ablassung von Erbschaftsgut in den deutschen Schutzgebieten verstorbenen Deutscher. Vom 18. April 1907. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1908. S. 6.

59. Bekanntmachung des Gouverneurs von Deutsch-Ostafrika, betreffend Freigabe eines Teilgebietes des Jagdreservates im Bezirk Bagomojo für die Ausübung der Jagd. Vom 18. Juni 1907. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1908. S. 273.

60. Bernhard von Bülow löst aufgrund der kolonialen Streitfrage den Reichstag auf (13. Dezember 1906). Deutsche Geschichte in Dokumenten und Bildern. Dokumente. Das Wilhelminische Kaiserreich und der Erste Weltkrieg

(1890–1918). URL: <http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/index.cfm> (дата звернення: 30.07.2013).

61. Bekanntmachung des Gouverneurs von Deutsch-Ostafrika, betreffend Verbot der Jagd auf Elefanten in den Landschaften Groß- und Klein-Ufiomi. Vom 2. März 1907. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1908. S. 123.

62. Bestimmungen des Gouverneurs von Deutsch-Südwestafrika über den Bezug von Wasser aus der fiskalischen Wasserleitung in Windhuk. Vom 6. Februar 1907. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1908. S. 89–90.

63. Bestimmungen für die Landesbeamten und sonstigen Angestellten in den Schutzgebieten, in der Fassung vom Juni 1904. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1905. S. 141.

64. Bismarck zur «pragmatischen» Kolonisierung (26. Juni 1884). Deutsche Geschichte in Dokumenten und Bildern. Dokumente – Reichsgründung: Bismarcks Deutschland (1866–1890). Militär und internationale Beziehungen. URL: <http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/index.cfm> (дата звернення: 28.02.2013).

65. Brokmann C. Briefe eines deutschen Mädchens aus Südwest. Berlin, 1912. 220 s.

66. Carl Peters. New light on dark Africa. London, 1891. 597 p.

67. Count hatzfeldt to the German foreign office 14 June 1898. In III volumes / E.T.C. Dugdale. German Diplomatic Documents 1871–1914. New York, 1930. Volume III: The growing antagonism 1898–1910. 146 p.

68. Deutsch-Südwest-Afrika / Die Herausgeber Wilhelm Schmidt. Frankfurt, 2001. 143 s.

69. Deutsche Kolonialzeitung № 14, 22.03.1913. URL: <https://archive.org/details/deutschekolonia> (дата звернення: 29.08.2013).

70. Deutsch-Französisches Protokoll vom 24.12.1885. Archiv des Deutschen Kolonialrechts / Dr. Norbert B. Wagner. Brühl/Wesseling, 2008. S. 202.

71. Deutsch-Britischer Notenwechsel vom 29.10/01.11.1886 Archiv des Deutschen Kolonialrechts / Dr. Norbert B. Wagner. Brühl/Wesseling, 2008. S. 204–206.

72. Deutsch-Britisches Abkommen vom 01.07.1890 Archiv des Deutschen Kolonialrechts / Dr. Norbert B. Wagner. Brühl/Wesseling, 2008. S. 212–216.

73. Deuticher Colonialatlas. Herausgegeben von der Deutschen Kolonialgesellschaft. 18./19. Jahrhundert. Deutschland. Colonialism. 1.2.2 Berichte zur Entwicklung der deutschen Kolonien. 1905 jahre. URL: <http://www.zum.de/psm/imperialismus/kolonialatlas> (дата звернення: 18.04.2013).

74. Deuticher Colonialatlas. Herausgegeben von der Deutschen Kolonialgesellschaft. 18./19. Jahrhundert. Deutschland. Colonialism. 1.2.2 Berichte zur Entwicklung der deutschen Kolonien. 1908 jahre. URL: <http://www.zum.de/psm/imperialismus/kolonialatlas> (дата звернення: 03.03.2013).

75. Deuticher Colonialatlas. Herausgegeben von der Deutschen Kolonialgesellschaft. 18./19. Jahrhundert. Deutschland. Colonialism. 1.2.2 Berichte zur Entwicklung der deutschen Kolonien. 1913 jahre. URL: <http://www.zum.de/psm/imperialismus/kolonialatlas> (дата звернення: 11.09.2013).

76. Deuticher Colonialatlas. Herausgegeben von der Deutschen Kolonialgesellschaft. 18./19. Jahrhundert. Deutschland. Colonialism. 1.2.2 Berichte zur Entwicklung der deutschen Kolonien. 1909 jahre. URL: <http://www.zum.de/psm/imperialismus/kolonialatlas> (дата звернення: 02.01.2014).

77. Deuticher Colonialatlas. Herausgegeben von der Deutschen Kolonialgesellschaft. 18./19. Jahrhundert. Deutschland. Colonialism. 1.2.2 Berichte zur Entwicklung der deutschen Kolonien. 1914 jahre. URL: <http://www.zum.de/psm/imperialismus/kolonialatlas> (дата звернення: 05.12.2013).

78. Der Kaiser über Südwestafrika: Thronrede Kaiser Wilhelms II. (28. November 1905). Deutsche Geschichte in Dokumenten und Bildern. Dokumente. Das Wilhelminische Kaiserreich und der Erste Weltkrieg (1890–1918). URL: <http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/index.cfm> (дата звернення: 05.12.2013).

79. Die Bau- und Betriebskonzession und die Statute der Ostafrikanischen Eisenbahngesellschaft. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1905. S. 184–195.

80. Die Deutsche Schutztruppe für Südwest-Afrika. Leipzig: Verlag Moritz ruhl, 1890. 12 s.

81. Dominik H. Kamerun. Sechs Kriegs- und Friedensjahre in deutschen Tropen. Berlin: Mittler, 1901. 315 s.

82. Eckenbrecher M. Was Afrika mir gab und nahm: Erlebnisse einer deutschen Ansiedlerfrau in Südwestafrika. Berlin, 1911. 242 s.

83. Erlass des Gouverneurs von Kamerun, betreffend die Beardigungskosten für Europäer. Vom 8. April 1906. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1907. S. 151.

84. Ernst Henrici. Das deutsche Togo Gebiet und meine Afrikareise. Leipzig, 1887. 147 s.

85. Erlass des Staatssekretärs des Reichs-Kolonialamts an die Gouverneure der afrikanischen Schutzgebiete zur Verfügung, betreffend die Anwendung körperlicher Züchtigung als Strafmittel. Vom 12. Juli 1907. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1908. S. 323–324.

86. Falkenhausen H. Ansiedler-Schicksale: Elf Jahre in Deutsch-Südwestafrika 1893–1904. Berlin, 1905. 260 s.

87. Fitzner R. Deutsches Kolonial-Handbuch. Berlin, 1901. 412 s.

89. Francois Curt, von. Deutsch-Südwest-Afrika. Berlin, 1899. 223 s.

90. Fabri F. Bedarf Deutschland der Kolonien?: eine politisch-ökonomische Betrachtung. Gotha: Friedrich Andreas Verthes, 1884. 114 s.

91. Friedrich Kapp, ein nationalliberaler Reichstagsabgeordneter, spricht sich gegen «kolonialen Chauvinismus» aus (22. Oktober 1880). Deutsche Geschichte in

Dokumenten und Bildern. Dokumente. Reichsgründung: Bismarcks Deutschland (1866–1890). Militär und internationale Beziehungen. URL: <http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/index.cfm> (дата звернення: 05.12.2013).

92. Freiburger Zeitung. 06.09.1878. URL: <https://digital.blb-karlsruhe.de/blbz/zeitungen/periodical/titleinfo> (дата звернення: 09.12.2013).

93. Freiburger Zeitung. 30.10.1898. URL: <https://digital.blb-karlsruhe.de/blbz/zeitungen/periodical/titleinfo> (дата звернення: 05.01.2014).

94. Fülleborn F. Deutsch-Ost-Afrika. Berlin, 1906. 636 s.

95. Gesetz, betreffend die Feststellung des Haushalts-Etats für die Schutzgebiete auf das Etatsjahr 1897/98. Deutsches Reichsgesetzblatt. 1897. Band № 12. S. 75–93.

96. Gesetz, betreffend die Feststellung des Haushalts-Etats für die Schutzgebiete auf das Rechnungsjahr 1901. Deutsches Reichsgesetzblatt. 1901. Band № 10. S. 70–114.

97. Geheime convention zur Deutsch-Britischen convention vom 30.08.1898. Archiv des Deutschen Kolonialrechts / Dr. Norbert B. Wagner. Brühl/Wesseling, 2008. S. 221.

98. Gesetz, betreffend die Rechtsverhältnisse der Kaiserlichen Beamten in den Schutzgebieten. Deutsches Reichsgesetzblatt. 1887. Band № 18. S. 211.

99. Gehrts M. Weisse Göttin der Wangora: eine Filmschauspielerin 1913 in Afrika. München, 2004. 278 s.

100. Gesetz, betreffend die Rechtsverhältnisse der deutschen Schutzgebiete. Deutsches Reichsgesetzblatt. 1886. Band № 10. S. 75–76.

101. General-Akte der Berliner Konferenz. Deutsches Reichsgesetzblatt. 1885. Band № 23. S. 215–246.

102. Gesetz, betreffend Bekämpfung des Sklavenhandels und Schutz der Deutschen. Deutsches Reichsgesetzblatt. 1889. Band № 2. S. 3.

103. Gesetz, betreffend die Naturalisation von Ausländern, welche im Reichsdienste angestellt sind, vom 20.12.1875. Archiv des Deutschen Kolonialrechts / Dr. Norbert B. Wagner. Brühl/Wesseling, 2008. S. 43–45.

104. Gesetz über die Versorgung der Personen der Unterklassen des Riechsheeres, der Kaiserlichen Marine und der Kaiserlichen Schutztruppen. Vom 31. Mai 1906. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1907. S. 218–234.

105. Geschäftsordnung für das Aussätzigenheim bei Bagida, erlassen vom Gouverner von Togo am 12. Oktober 1907. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung. / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1908. S. 399.

106. Gesetz über das Auswanderungswesen. Deutsches Reichsgesetzblatt. 1897. Band № 26. S. 463–472.

107. Gesetz, betreffend Bekämpfung des Sklavenhandels und Schutz der deutschen Interessen in Ostafrika vom 02.02.1889. Archiv des Deutschen Kolonialrechts / Dr. Norbert B. Wagner. Brühl/Wesseling, 2008. S. 31

108. Götzen Graf, von. Durch Afrika Ost nach West. Resultate und Begebenheiten einer Reise von der Deutsch-Ostafrikanischen Küste bis zur Kongomündung in den Jahren 1893/94. Berlin, 1895. 394 s.

109. Gruner Hans. Vormarsch zum Nider. Die Memoiren des Leiters der Togo-Hinterlandexpedition 1894/95 / Herausgegeben und eingeleitet von Peter Sebald. Berlin, 1997. 413 s.

110. Griesebrecht F. Die Behandlung der Eingeborenen in den deutschen Kolonien. Berlin, 1898. 194 s.

111. Gründungsmanifest der Gesellschaft für Deutsche Kolonisation (28 März 1885). Deutsche Geschichte in Dokumenten und Bildern. Dokumente. Militär und internationale Beziehungen. URL: <http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/index.cfm> (дата звернення: 06.12.2013).

112. Hutter F. Wanderungen und Forschungen im Nord-Hinterland von Kamerun. Braunschweig, 1902. 576 s.

113. Illustrierte Zeitung, 11.01.1851. URL: <http://www.zum.de/psm/emigration/illzeitung1851.php> (дата звернення: 06.11.2013).

114. Irle J. Herero. Ein Beitrag zur Landes, Volks- und Missionskunde. Gütersloh: C. Bertelsmann, 1906. 352 s.
115. Kaundinya R. Erinnerungen aus meinen Pflanzler-Jahren in Deutsch-Ost-Afrika. Leipzig, 1918. 156 s.
116. Kaiserlicher Erlass. Vom 14.04.1890. Archiv des Deutschen Kolonialrechts / Dr. Norbert B. Wagner. Brühl/Wesseling, 2008. S. 178.
117. Kaiserlicher Order. Vom 23.12.1903. Archiv des Deutschen Kolonialrechts / Dr. Norbert B. Wagner. Brühl/Wesseling, 2008. S. 178.
118. Kaiserliche Bergverordnung für die afrikanischen und Südseeschutzgebiete mit Annahme von Deutsch-Südwestafrika. Vom 27. Februar 1906. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1907. S. 36–55.
119. Klose Heinrich. Togo unter deutscher Flagge. Reisebilder und Betrachtungen. Berlin, 1899. 561 s.
120. Kolonie und Heimat in Wort und Bild. Berlin № 11, 13.02.1910. URL: <https://archive.org/stream/KolonieUndHeimatImWortUndBild> (дата звернення: 02.11.2013).
121. Kolonie und Heimat in Wort und Bild. Berlin № 3, 24.10.1909. URL: <https://archive.org/stream/KolonieUndHeimatImWortUndBild> (дата звернення: 01.11.2013).
122. Kolonie und Heimat in Wort und Bild. Berlin № 4, 07.11.1909. URL: <https://archive.org/stream/KolonieUndHeimatImWortUndBild> (дата звернення: 01.11.2013).
123. Kolonie und Heimat in Wort und Bild. Berlin № 12, 27.02.1910. URL: <https://archive.org/stream/KolonieUndHeimatImWortUndBild> (дата звернення: 01.11.2013).
124. Kolonie und Heimat in Wort und Bild. Berlin № 9, 16.01.1910. URL: <https://archive.org/stream/KolonieUndHeimatImWortUndBild> (дата звернення: 02.11.2013).

125. Kolonie und Heimat in Wort und Bild. Berlin № 5, 21.11.1909. URL: <https://archive.org/stream/KolonieUndHeimatImWortUndBild> (дата звернення: 01.11.2013).

126. Kolonie und Heimat in Wort und Bild. Berlin № 10, 30.01.1910. URL: <https://archive.org/stream/KolonieUndHeimatImWortUndBild> (дата звернення: 02.11.2013).

127. Konzession der Deutsch-Ostafrikanischen Bank. Vom 15.01.1905. Archiv des Deutschen Kolonialrechts / Dr. Norbert B. Wagner. Brühl/Wesseling, 2008. S. 118–120.

128. Konzession des Reichskanzlers für das Lmdi-Syndikat zur Gewinnung von Edelsteinen, Halbedelsteinen und Graphit in Deutsch-Ostafrika. Vom 16. Januar 1904. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1905. S. 32.

129. Küas Richard. Togo-Erinnerungen. Berlin, 1939. 242 s.

130. Küstenvertrag der DOAG vom 28.04.1888 Mit Zanzibar. Archiv des Deutschen Kolonialrechts / Dr. Norbert B. Wagner. Brühl/Wesseling, 2008. S. 333–336.

131. Külz Ludwig. Blätter und Briefe eines Arztes aus dem tropischen Deutsch-Afrika. Berlin, 1906. 230 s.

132. Lettow-Vorbeck Paul Emil, von. Meine Erinnerungen aus Ostafrika. Leipzig, 1920. 302 s.

133. Leutwein T. Elf Jahre Gouverneur in Deutsch-Südwestafrika. Berlin, 1908. 589 s.

134. Löhnungs- und Verpflegungsordnung für die farbigen Soldaten der Schutztruppe und der Polizeitruppe des ostafrikanischen Schutzgebietes erlassen vom Kommandeur am 1. Januar 1904. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1905. S. 7.

135. Maercker Georg. Unsere Schutztruppe in Ost-Afrika. Berlin, 1893. 216 s.

136. Macleod O. Chiefs and cities of central Africa. London, 1912. 321 p.

137. Militärhinterbliebenengesetz. Vom 17. Mai 1907. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1908. S. 239–253.

138. Otto Schiffbauer. Als Telegrafenerbauer in Deutsch-Südwest. Erfurt: Sutton, 2006. 128 s.

139. Paul Carl. Die Mission in unseren Kolonien. URL: <http://www.gaebler.info/ahnen/paul/carl-kolonien.pdf>

140. Polizeiverordnung des Bezirksamtmanns zu Windhuk betreffend die Straßenbeleuchtung in Windhuk. Vom 13. Juli 1907. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1908. S. 325.

141. Poeschel H. Die Kolonial-Frage im Frieden von Versailles. Berlin, 1920. 246 s.

142. Rehbock Th. Deutsch-Südwest-Afrika. Berlin, 1898. 237 s.

143. Rentzell Wermer von. Unvergessenes Land. Von glutvollen Tagen und silbernen Nächten in Togo. Hamburg, 1922. 256 s.

144. Rosa Luxemburg, «Brauchen Wir Kolonien?» (1899). Deutsche Geschichte in Dokumenten und Bildern. Dokumente. Das Wilhelminische Kaiserreich und der Erste Weltkrieg (1890–1918). URL: <http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/index.cfm> (дата звернення: 09.10.2013).

145. Rohrbach Paul. Deutschtum im Ausland und den Kolonien. – Leipzig: Quelle & Meyer, 1925. 96 s.

146. Runderlass des Gouverneurs von Doutsch-Ostafrika, betreffend die Wurmkrankheit vom 23. Juli 1906. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1907. S. 282–283.

147. Runderlass des Gouverneurs von Deutsch-Ostafrika, betreffend Zahlung von Frachtvergütungen an Beamte und Militärpersonen im Innern. Vom 26. Januar 1904. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Die Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1905. S. 35.

148. Runderlass des Gouverneurs von Deutsch-Südwestafrika, betreffend die Gewährung brier Überfahrt von Hamburg nach dem Schutzgebiete für Frauen, Familienangehörige, Bräute und Mädchen durch die Deutsche Kjljnlialgesellschaft

in Berlin. Vom 17. Oktober 1907. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1908. S. 403.

149. Runderlass des Gouverneurs von Deutsch-Ostafrika, betreffend die Lösung von Jagdscheinen. Vom 5. Januar 1904. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1905. S. 28.

150. Runderlass des Gouverneurs von Deutsch-Südwestafrika, betreffend Verbot des Führens von Feuerwaffen durch Eingeborene. Vom 3. Juli 1907. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1908. S. 277.

151. Runderlass des Auswärtigen Amts, Kolonial-Abteilung, betreffend Verbot des Haltens unerwachsener weiblicher Eingeborener als Dienerinnen seitens der Gouvernementsangestellten. Vom 19. Januar 1907. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1908. S. 57–58.

152. Runderlass des Gouverneurs von Deutsch-Südwestafrika, betreffend Genehmigung von Hotelbanten. Vom 21. Mai 1907. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1908. S. 148.

153. Runderlass des Gouverneurs von Kamerun, betreffend Beförderung von Familienmitgliedern bei Reisen von Beamten. Vom 30. Dezember 1906. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1907. S. 44–45.

154. Runderlass des Gouverneurs von Deutsch-Ostafrika, betreffend die Lösung von Jagdscheinen. Vom 5. Januar 1904. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1905. S. 28.

155. Rundverfügung des Gouverneurs von Deutsch-Südwestafrika, betreffend Änderung der Wohnungsordnung. Vom 15. September 1906. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Die Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1907. S. 311–312.

156. Runderlass des Gouverneurs von Deutsch-Ostafrika, betreffend die Führung von Strafregistern. Vom 3. März 1906. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1907. S. 123.

157. Runderlafs des Gouverneurs von Deutsch-Südwestafrika, betreffend die Verleihung von Zuchttieren und die Wollschafzucht Vom 17. Oktober 1907. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1908. S. 404.
158. Satzung der Deutsch-Ostafrikanischen Bank. Archiv des Deutschen Kolonialrechts / Dr. Norbert B. Wagner. Brühl/Wesseling, 2008. S. 130–131.
159. Schwabe K. Der Krieg in SW-Afrika 1904–1906. Berlin, 1907. 440 s.
160. Schwabe K. Dienst in den Kolonien und auf liberseeischen Expeditionen. Berlin, 1903. 191 s.
161. Schutzgesuch der Rehobother Bastards / SWA vom 11.10.1884. Archiv des Deutschen Kolonialrechts / Dr. Norbert B. Wagner. Brühl/Wesseling, 2008. S. 246.
162. Schlechter R. Westafrikanische Kautschuk-Expedition. Berlin, 1900. 326 s.
163. Schulordnung für die zur Gewährung von Beihilfen angemeldeten Missionsschulen. Erlassen von Gouverneur von Togo am 2. Februar 1906. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1907. S. 30–31.
164. Schinz H. Deutsch-Südwest-Afrika. Forschungsreisen durch die deutschen Schutzgebiete Goss-Nama-und Hererjland, dem Kunene, dem Ngami-See und der Kalaxari 1884–1887. Oldenburg und Leipzig, 1891. 568 s.
165. Stuhlmann F. Mit Emin Pascha ins Herz von Afrika. Berlin, 1894. 901 s.
166. Tarif für den Hafen von Swakopmund, in Kraft gesetzt durch Verfügung des Gouverneurs von Deutsch-Süd Westafrika. Vom 24. März 1904. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1905. S. 82–84.
167. Tarifanzeiger № 39 für Eisenbahn Swakopmund-Windhuk. Vom 14. September 1906. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1908. S. 36.
168. The Kaiser Opens the Reichstag (1907). Deutsche Geschichte in Dokumenten und Bildern. Dokumente. Germany in International Affairs. URL: <http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/index.cfm> (дата звернення: 09.11.2013).

169. Tropenpflanzer Zeitschrift für Tropische Landwirtschaft. Berlin, 1907. URL: <https://archive.org/details/dertropenpflanze> (дата звернення: 07.10.2013).

170. Übereinkunft zwischen dem Deutschen Reich und der internationalen Gesellschaft des Kongo. Deutsches Reichsgesetzblatt. 1885. Band № 23. S. 211–214.

171. Ursachen und Auswirkungen der Auswanderung aus Deutschland (1870er/1880er Jahre). Deutsche Geschichte in Dokumenten und Bildern. Dokumente. Demographische und ökonomische Entwicklung. URL: <http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/index.cfm> (дата звернення: 12.08.2013).

172. Urkunde, betreffend die Stiftung einer Denkmünze für die an der Niederwerfung der Aufstände in Südwestafrika beteiligt gewesenen deutschen Streitkräfte, und Ausführungsbestimmungen hierzu. Vom 19. März 1907. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1908. S. 147–151.

173. Verordnung betreffend die Erfüllung der Dienstpflicht bei der kaiserlichen Schutztruppe für Südwestafrika. Deutsches Reichsgesetzblatt. 1897. Band № 17. S. 167–169.

174. Verordnung, betreffend die Rechtsverhältnisse an unbeweglichen Sachen in Deutsch-Südwestafrika. Deutsches Reichsgesetzblatt. 1896. Band № 25. S. 1063–1078.

175. Verordnung, betreffend das strafgerichtliche Verfahren gegen Militärpersonen der Kaiserlichen Schutztruppen. Deutsches Reichsgesetzblatt. 1896. Band № 25. S. 670–676.

176. Verordnung des Gouverneurs von Deutsch-Südwestafrika, betreffend die Nachverzollung von im freien Verkehr befindlichen Waren. Vom 13. Februar 1907. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1908. S. 98–99.

177. Verordnung des Gouverneurs von Togo, betreffend das Löschen und Laden von Seeschiffen an Sonn- und Feiertagen. Vom 19. Januar 1907. Die

deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1908. S. 58–59.

178. Verordnung des Bezirksamtmanns zu Windhuk, betreffend Schonzeiten für Antilopen, Gazellen und Strausse. Vom 29. April 1907. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1908. S. 229.

179. Verordnung, betreffend Ermächtigung des Gouverneurs von Kamerun zum Erlasse von Anordnungen zum Schutze des Waldbestandes Deutsches Reichsgesetzblatt. 1900. Band № 16. S. 231.

180. Verordnung des Reichskanzlers, betreffend die allgemeinen Feiertage in den Schutzgebieten Afrikas und der Südsee. Vom 12. April 1907. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1908. S. 132–133.

181. Verordnung des Distriktschefs zu Lüderizbucht, betreffend das Abfuhrwesen in aus. Vom 1. Februar 1907. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1908. S. 67–68.

182. Verordnung, betreffend die Rechtsverhältnisse der Landesbeamten in den Schutzgebieten. Deutsches Reichsgesetzblatt. 1896. Band № 28. S. 691–694.

183. Verfügung des Gouverneurs von Deutsch-Südwestafrika, betreffend die Beamten und Militärpersonen von der Hafengebühr in Buderitzbucht. Vom 13. Juni 1906. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1907. S. 236.

184. Verfügung des Gouverneurs von Togo, betreffend die Schreibweise und Anwendung geographischer Namen und die Wahl geographischer Bezeichnungen. Vom 9. September 1907. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1908. S. 369–370.

185. Verfügung des Reichskanzlers, betreffend Verwendung des in der zweiten Ergänzung zum Haushalts-Etat der Schutzgebite auf das Rechnungsjahr 1904 unter Kapitel 1 Titel 14 der Ausgaben für das Südwestafrikanische Schutzgebiet bereitgestellten Fonds von zwei Millionen mark. Vom 2. Juni 1904. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1905. S. 118.

186. Verordnung des Gouverneurs von Togo, betreffend Heimbeförderung von Privatangestellten und unterhaltlosen Weisen. Vom 26. August 1907. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1908. S. 362.

187. Verfügung des Gouverneurs von Deutsch-Südwestafrika, betreffend Begräbnisgebühren. Vom 1. August 1907. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1908. S. 338.

188. Verordnung des Gouverneurs von Togo, betreffend Anordnung einer Quarantäne vom 21. April 1906. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1907. S. 158–159.

189. Verordnung, betreffend die Zuständigkeit der Reichsbehörden zur Ausführung des Gesetzes vom 31. März 1873 und die Anstellung der Reichsbeamten (23.11.1874). Document Archiv. Deutsches Kaiserreich. URL: <http://www.documentarchiv.de/ksr.html> (дата звернення: 05.12.2013).

190. Verfügung des Gouverneurs von Togo, betreffend die Gewährung von sogenannten Fahrradgeldern. Vom 27. Dezember 1904. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1905. S. 267.

191. Verordnung, betreffend die Rechtsverhältnisse in Deutsch-Ostafrika vom 01.01.1891. Archiv des Deutschen Kolonialrechts / Dr. Norbert B. Wagner. Brühl/Wesseling, 2008. S. 66.

192. Verfügung des Gouverneurs von Kamerun, betreffend Waffenkontrolle. Vom 1. März 1906. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1907. S. 122–123.

193. Verordnung vom 26.12.1905. Kaiserliche Verordnung, betreffend die Einziehung von Vermögen Eingeborener im südwest-afrikanischen Schutzgebiet vom 26.12.1905. Archiv des Deutschen Kolonialrechts / Dr. Norbert B. Wagner. Brühl/Wesseling, 2008. S. 80.

194. Vertrag zwischen dem Deutschen Reich und Großbritannien über die Auslieferung der Verbrecher zwischen den deutschen Schutzgebieten, sowie anderen von Deutschland abhängigen Gebieten und den Gebieten Ihrer

Großbritannischen Majestät. Deutsches Reichsgesetzblatt. 1894. Band № 44. S. 535–539.

195. Vertrag zwischen dem Deutschen Reich und dem Kongo-Staate über die Auslieferung der Verbrecher zwischen den deutschen Schutzgebieten in Afrika und dem Gebiete des Kongo-Staates. Deutsches Reichsgesetzblatt. 1891. Band № 13. S. 91–104.

196. Verordnung des Gouverneurs von Deutsch-Südwestafrika, betreffend die Besteuerung von Hunden. Vom 23 Februar 1907. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1908. S. 118–120.

197. Verordnung des Gouverneurs von Deutsch-Südwestafrika, betreffend die Einführung der Schulpflicht. Vom 20. Oktober 1906. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1907. S. 151.

198. Verordnung vom 03.06.1908. Verordnung, betreffend die Einrichtung der Verwaltung und die Eingeborenen-Rechtspflege in den afrikanischen und Südseeschutzgebieten. Archiv des Deutschen Kolonialrechts / Dr. Norbert B. Wagner. Brühl/Wesseling, 2008. S. 83.

199. Verordnung des Gouverneurs von Deutsch-Ostafrika, betreffend die Zulassung Eingeborener zum Grundbuch, in Stadtbezirken. Vom 6. Januar 1904. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1905. S. 28.

200. Verordnung des Gouverneurs von Kamerun, betreffend Verbot der Ausfuhr von und des Handels mit Elefantenzähnen unter zwei Kilogramm. Vom 21. November 1907. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1908. S. 419–420.

201. Verfügung des Gouverneurs von Togo, betreffend Gewährung von Prämien an die Missionsgesellschaften für Anlage von Pflanzungen durch ihre Schulen und Gemeinden. Vom 17. April 1906. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1907. S. 157.

202. Verordnung vom 18.08.1907. Verordnung des Gouverneurs von Deutsch-Südwestafrika vom 18.08.1907, betreffend die Paßpflicht der

Eingeborenen. Archiv des Deutschen Kolonialrechts / Dr. Norbert B. Wagner. Brühl/Wesseling, 2008. S. 106–110.

203. Vertrag mit König Mlapa/ Togo vom 05.07.1884. Archiv des Deutschen Kolonialrechts / Dr. Norbert B. Wagner. Brühl/Wesseling, 2008. S. 243.

204. Verordnung vom 01.01.1899. Verordnung des Gouverneurs von Deutsch-Südwestafrika, betreffend die Gerichtsbarkeit über die Eingeborenen des Schutzgebiets einschließlich der Bastards in bürgerlichen Rechtsstreitigkeiten vom 01.01.1899. Archiv des Deutschen Kolonialrechts / Dr. Norbert B. Wagner. Brühl/Wesseling, 2008. S. 104.

205. Verfügung des Reichskanzlers vom 23.07.1903. Archiv des Deutschen Kolonialrechts / Dr. Norbert B. Wagner. Brühl/Wesseling, 2008. S. 189.

206. Verordnung des Gouverneurs von Deutsch-Südwestafrika, betreffend die Einfuhr und den Vertrieb geistiger Getränke in dem Südwest-afrikanischen Schutzgebiete. Vom 16. August 1907. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1908. S. 343–345.

207. Verfügung des Gouverneurs von Togo, betreffend die Vergütung für Benutzung der Eisenbahnen an Beamte bei Dienstreisen. Vom 30. April 1907. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1908. S. 230.

208. Verfügung des Gouverneurs von Deutsch-Südwestafrika, betreffend Gewährung von Prämien für Vertilgung von Raubzeug usw. Vom 23. September 1907. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1908. S. 378.

209. Verfügung des Gouverneurs von Togo, betreffend die Regelung der Bezüge der farbigen Angestellten für die Dienststellen in Lome und bei den Bezirksämtern. Vom 19. Januar 1907. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1908. S. 59–60.

210. Verordnung des Gouverneurs von Togo, betreffend den Umlauf der Maria-Theresien-Taler im Schutzgebiet Togo. Vom 2. Mai 1907. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1908. S. 231.

211. Verordnung vom 18.08.1907. Verordnung des Gouverneurs von Deutsch-Südwestafrika vom 18.08.1907, betreffend Maßregeln zur Kontrolle der Eingeborenen. Archiv des Deutschen Kolonialrechts / Dr. Norbert B. Wagner. Brühl/Wesseling, 2008. S. 109.

212. Verordnung des Gouverneurs von Kamerun, betreffend das Passwesen. Vom 20. Februar 1906. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1907. S. 35.

213. Verordnung des Gouverneurs von Kamerun, betreffend die Verabfolgung von geistigen Getränken an die farbigen Angehörigen der Kaiserlichen Schutztruppe und Polizeitruppe. Vom 21. März. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1908. S. 152.

214. Verordnung des Reichskanzlers, betreffend die finanziellen Obliegenheiten der kommunalen Verbände in Deutsch-Ostafrika. Vom 17. September 1906. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1907. S. 312.

215. Vorschriften des Gouverneurs von Deutsch-Südwestafrika, betreffend Verwendung der Bohrmaschinen des Gouvernements im Interesse privater Personen. Vom 12. März 1907. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1908. S. 132–133.

216. Vorschriften über die Beförderung von Leichen auf dem Seewege zwischen dem Schutzgebiete Deutsch-Südwestafrika und einem deutschen Hafen. Vom 15. Dezember 1904. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1905. S. 262–263.

217. Vollmacht des Generalkonsuls Nachtigal für M. Buchner vom 21.02.1885. Archiv des Deutschen Kolonialrechts / Dr. Norbert B. Wagner. Brühl/Wesseling, 2008. S. 157.

218. Waldschutz-Verordnung für Deutsch-Ostafrika, erlassen vom: Gouverneur. Vom 9. September 1904. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung / Herausgeber Dr. Köbner. Berlin, 1905. S. 218–220.

219. Wilich Cissy. Kriegstagen in Südwest: Tagebuchblätter aus den Jahren 1914 und 1915. Oldenburg, 1916. 152 s.

220. Wissmann Hermann von. Afrika: Schilderungen und Rathschläge zur Vorbereitung für den Aufenthalt und den Diensten den deutschen Schtzgebieten. Berlin, 1903. 108 s.

221. Zimmermann E. Neu-Kamerun Reiseerlebnisse und wirtschaftspolitisch Untersuchung. Berlin: Ernst Siegfried Mittler und Sohn, 1913. 135 s.

222. Айзин Б. А. Революционные германские социал-демократы против империализма и войны (1907–1914). М.: Наука, 1974. 331 с.

223. Академический словарь теории и истории империй / ред. В. Н. Барышникова. Санкт-Петербург, 2012. 728 с.

224. Александров В. В. Борьба империалистических держав за раздел Африки (1881–1914). М.: Высшая школа, 1963. 84 с.

225. Балезин А. С. Цивилизаторы в стране дикарей. М., 1996. 282 с.

226. Балезин А. С. История Намибии в новое и новейшее время. М.: Наука, 1993. 253 с.

227. Балезин А. С. Формирование и эволюция немецкой поселенческой общины в Юго-Западной Африке (Намибии) 1814–1990: автореф. дис. д-ра ист. наук: 07.00.03 / РАН. Ин-т всеобщ. Истории. М., 1994. 30 с.

228. Бабаян Г. Г. История Того в новое и новейшее время. М.: Вост. Лит, 1990. 318 с.

229. Березин Н. Африка. М. – Пг.: Гос. Изд-во, 1923. 120 с.

230. Бобилева С. Й. Історія Німеччини з давніх часів до 1945 року / ред. Н. Є. Бойцу. Д.: РВВ ДНУ, 2003. 528 с.

231. Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм. XV–XVIII: в 3-х т. / вступ. ст. Ю. Н. Афанасьева; пер. с фр. Л. Е. Куббеля. Москва: Прогресс, 1986. Т. 1: Структуры повседневности: возможное и невозможное. 622 с.

232. Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм. XV–XVIII: в 3-х т. / вступ. ст. Ю. Н. Афанасьева; пер. с фр. Л. Е. Куббеля. Москва: Прогресс, 1988. Т. 2: Игры обмена. 632 с.

233. Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм. XV–XVIII: в 3-х т. / вступ. ст. Ю. Н. Афанасьева; пер. с фр. Л. Е. Куббеля. Москва: Прогресс, 1992. Т. 3: Время мира. 680 с.

234. Буталий С. В. Германия и Юго-Западная Африка: Межцивилизационный контакт и его результаты (1870-е гг.–1915 г.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03 / Институт экономики, права и гуманитарных специальностей. Краснодар, 2010. – 256 с.

235. Буталий С. В. Особенности германского колониального этноса и отношения между немцами и африканцами в Юго-Западной Африке (1884–1914 гг.) // Известия РГПУ им. А. И. Герцена. 2008. №73–1. С. 78–84.

236. Вамбольдт Н. В. Повседневность в истории // Вестник ОмГПУ: электронный научный журнал. URL: <http://www.omsk.edu/article/vestnik-omgpu-27.pdf>. (дата звернення: 13.05.2016).

237. Возняк В. Г. У истоков колониальной политики Германии (1871–1882 гг.) // Ежегодник Германской истории 1987. М., 1988. С. 54–83.

238. Гуревич А. Я. История – нескончаемый спор. М.: РГГУ, 2005. 899 с.

239. Гумилев Л. Н. География этноса в исторический период. Л.: Наука, 1990. 253 с.

240. Гончаренко Л. Л. О. Бісмарк та експансійна політика німецьких колонізаторів у Східній Африці в 1885–1886 рр. // Сумська старовина. Суми, 2009. № XXVIII–XXIX. С. 106–113.

241. Гончаренко Л. Л. О. Бісмарк та колоніальний рух в Німеччині в 1873–1882 рр. // Вісник ЛНУ імені Т. Шевченка. Луганськ, 2010. № 19 (206). С. 26–38.

242. Голант В. Германский империализм в Африке // Исторический журнал. 1942. № 7. С. 101–106.

243. Дармштеттер П. История раздела Африки (1870–1919). М.-Л.: Госиздат, 1925. 179 с.
244. Давидсон А. Сесил Родс строитель империи М, 1998. 448 с.
245. Дэвидсон Б. Черная мать Африка: годы испытаний / пер. с англ. М. К. Зеновича. М.: Наука, 1964. 278 с.
246. Дрекслер Х. Юго-Западная Африка под германским колониальным господством, 1884–1915 / пер. с немец. А. С. Балежина. М.: Наука, 1987. 292 с.
247. Делюмо Ж. Ужасы на Западе. М.: Голос, 1994. 416 с.
248. Ерусалимский А. С. Внешняя политика и дипломатия германского империализма в конце XIX века. М., 1948. 767 с.
249. Ерусалимский А. С. Германская история в новое и новейшее время. в 2 т.: М., 1970. – Т. 1. 392 с.
250. Ерусалимский А. С. Англо-германские переговоры в начале 1901 г. // Ежегодник германской истории. М.: Наука, 1969. С. 71–89.
251. Ерусалимский А. С. Вопрос об ответственности за войну // Историк-марксист. 1932. № 2. С. 71–86.
252. Защук И. И. Германские колонии. Значение их в экономическом, политическом и военном отношениях. СПб.: Тип. Г. Скачкова, 1908. 43 с.
253. Звавич А. И. Обострение противоречий между империалистическими державами накануне Первой мировой войны М.: Наука, 1962. 144 с.
254. Зомбарт В. Народное хозяйство Германии в XIX- начале XX в. М.: Изд-во Московский рабочий, 1924. 264 с.
255. История германского колониализма в Африке / ред. А. Б. Давидсона. М.: Наука, 1983. 412 с.
256. История Африки в XIX-начале XX в. М.: Наука, 1967. 494 с.
257. История современной Германии: в 2 частях / ред. А. К. Дживелегов. СПб.: Изд. АО "Брокгауз-Ефрон", 1910. Ч. 2: (1862–1910). 210 с.
258. История национально-освободительного движения народов Африки в новое время / ред. С. Ю. Абрамовой. М.: Наука, 1976. 634 с.

259. Историография по истории нового и новейшего времени стран Европы и Америки / ред. И. П. Дементева, А. И. Патрушева. М.: Простор, 2000. 434 с.
260. Ишхаян Б. Развитие милитаризма и империализма в Германии. П.Т.Г.: Книга, 1917. 352 с.
261. Косяк С. М. Німецькі колоніальні товариства і союзи: утворення, склад і діяльність (друга половина XIX ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Чернігівський нац. пед. ун-т ім. Т.Г. Шевченка. Чернігів, 2011. 20 с.
262. Косяк С. М. Німецький колоніально-товариський рух 70-х – початку 80-х років XIX ст. // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки РДГУ. Рівне: РДГУ, 2006. Вип.12. С. 141–144.
- 263 Ковальченко И. Д. Методы исторического исследования. М.: Наука, 2003. 486 с.
264. Коляструк О. А. Методологія історії повсякдення // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. № 982, Серія «Історія». Харків, 2011 р. Вип. 44. С. 8–21.
265. Кучинский Ю. Очерки истории германского империализма: в 2 т. / пер. с нем. А. Ф. Доброхотова. М.: Изд-во Иностранной литературы, 1952. Т. 1. 367 с.
266. Лашкова Л. Г. Образ африканца в немецкой литературе начала XX в. // Проблемы социально-политической истории и исторической науки. Брянск, 1995. С. 34–46.
267. Лот Г. Вторжение в Восточную Африку / пер. с немец. Б. М. Колкера. М.: Наука, 1971. 195 с.
268. Логинова В. П. Объединенная Республика Камерун: справочник. М.: Наука, 1982. 269 с.
269. Луценко С. М. Соціальна структура германського колоніального суспільства в Африці // Зб. наук. праць. Серія «Історія та географія». Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2013. Вип. 47. С. 77–83.

270. Луценко С. М. Правовое регулирование жизни колонистов в африканских колониях Германии (1884–1918 гг.) // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Зб. наук. праць. ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2014. Вип. 17. С. 108–118.

271. Луценко С. М. Формування культури німецької колоніальної спільноти в африканських протекторатах Німеччини наприкінці XIX – початку XX ст. // Наук. зап. Тернопільського нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія історія. Тернопіль, 2014. Вип. 2. Ч. 3. С. 121–125.

272. Луценко С. М. Міжцивілізаційні контакти та їхні наслідки у німецьких африканських колоніях XIX–XX століть // Наук. збірник. Полтавський національний педагогічний університет ім. В. Г. Короленка. Полтава, 2016. С. Вип. 34-35. 106–115.

273. Луценко С. М. Формування адміністративної та військової системи в африканських колоніях Німеччини // Наук. зап. Тернопільського нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія історія. Тернопіль, 2016. Вип. 1. Ч. 2. С. 54–57.

274. Луценко С. М. Формирование хозяйственного уклада переселенцев в африканских колониях Германии в конце XIX – начала XX вв. // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Зб. наук. праць. ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2016. Вип. 19. С. 75–86.

275. Луценко С. М. Формирование и обустройство переселенческих поселений в германских африканских колониях в конце XIX – начале XX в. // Вестник Санкт-Петербургского университета. СПбГУ, 2014. Серия 2. Выпуск 4. С. 224–233.

276. Луценко С. М. Деятельность Германского колониального общества // Зб. наук. праць. Серія «Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин» Луганського нац. ун-т. ім. Т. Шевченко. Луганськ, 2013. Вип. 4. С. 112–116.

277. Луценко С. М. Почтовая открытка как средство колониальной пропаганды в Германии в конце XIX в. – в начале XX в. // Глобальні військово-політичні протистояння у XX ст.: світовий та регіональний вимір

(до 100-річчя Першої світової війни): матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Запорізький національний ун-т. Запоріжжя, 2014. С. 170–175.

278. Луценко С. М. Формирование хозяйственного уклада немецких колонистов в африканских протекторатах в конце XIX – начале XX в. // Каразінські читання (історичні науки). Тези доповідей 68-ї міжнародної наукової конференції. Харків, 2015. С. 74–75.

279. Луценко С. М. Особенности германской системы управления и юриспруденции в африканских колониях // Вісник Національного університету «Юридична Академія України ім. Ярослава Мудрого» Серія: Економічна теорія та право. Харків, 2012. Вип. 4 (11). С. 216–223.

280. Лях В. В. Феменологія буття людини: сучасна західноєвропейська філософська рефлексія. К.: УЦДК, 1999. 278 с.

281. Майский М. Н. От Пруссии к Срединной Европе (Внешняя политика Германии). Птг.: Гостип, 1918. 163 с.

282. Недзвецкий Б. Служба германских войсковых сообщений в Юго-Западной Африке // Военный сборник. 1906. №11. С. 43–54.

283. Норден А. Уроки германской истории / пер. с немец. Б. Жуховецкий. М.: ОГИЗ, 1948. 295 с.

284. Овчинников В. Е. История Танзании в новое и новейшее время: справочник. АН СССР, Ин-т. Африки. М.: Наука, 1986. 269 с.

285. Патрушев А. И. Германия в XX в. М.: Дрофа, 2004. 331 с.

286. Патрушев А. И. Германские канцлеры от Бисмарка до Меркель М.: МГУ, 2009. 432 с.

287. Палмер А. Бисмарк / пер. с англ. И. С. Соколовой. Смоленск: Русич, 1998. 538 с.

288. Павлович М. П. Борьба за Азию и Африку. М.: Мосполитграф, 1923. 232 с.

289. Пегушев А. М., Туполев Б. М. Восстание Маджи-Маджи. Становление и кризис германского колониального правления в Восточной Африке. М.: Наука, 1991. 262 с.
290. Петряев К. Д. Очерки по истории Германии начала XX века (1900–1914). Одесса, 1959. 355 с.
291. Питльована Л. Ю. Англо-німецькі відносини на рубежі XIX–XX ст.: Проблеми колоніального поділу Африки: автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.02 / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2003. 20 с.
292. Пономарев Д. К. Герои Африки (Из истории сопротивления африканских народов европейским захватчикам в конце XIX века). М.: Наука, 1971. 103 с.
293. Политикус. Беглый очерк колониальной политики Германии // Русская мысль. 1906. № 8. С. 64–84.
294. Притворов А. В. Намибия: Справочник. АН. СССР, Ин-т. Африки. М.: Наука, 1986. 143 с.
295. Пуховская Е. Ю. Колониальная идея в кайзеровской Германии: замыслы и воплощение: дис. ... д-ра ист. наук: 07.00.03 / Иркут. гос. ун-т. Иркутск, 2001. 833 с.
296. Ротштейн Ф. А. Из истории прусско-германской империи. М.;Л.: Изд-во АН СССР, 1948. 240 с.
297. Ротштейн Ф. А. Международные отношения в конце XIX века. М.;Л.: Изд-во АН СССР, 1960. 710 с.
298. Ротштейн Ф. А. Начало германской колониальной политики в 70-90-е годы XIX века // Военно-исторический журнал. 1939. № 1. С. 69–78.
299. Романова Е. В. Англо-германский конфликт и пути его регулирования, 1907–1914 гг.: автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03 / Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова. М., 2000. – 31 с.
300. Ряполов В. В. «Колониальный вопрос» в контексте международного положения кайзеровской Германии (70-80-е годы XIX в.): идеологическое

обоснование и оценка перспектив его решения // Межвузовские научно-методические чтения памяти К. Ф. Калайдовича: Сборник материалов. Елец: ЕГУ им. И.А. Бунина, 2008. Вып. 8. С. 247–256.

301. Саркисянц М. Английские корни немецкого фашизма. От британской к австро-баварской «расе господ» / пер. с нем. М. Некрасова СПб.: Академический проект, 2003 400 с.

302. Сокольская Н. Ф. Португальские колонии и Бельгийское Конго в экспансионистских планах германского империализма накануне первой мировой войны // Ежегодник германской истории. М., 1983. С. 146–166.

303. Субботин В. А. Колониальные войска в конце XVIII – начале XX века // Вопросы истории. 2002. № 8. С. 83–89.

304. Супатаев М. А. Обычное право в странах Восточной Африки. М.: Наука, 1984. 115 с.

305. Тарле Е. В. Европа в эпоху империализма. 1871–1919 гг. 2-е изд.: испр. и доп. М.;Л.: ГИЗ, 1928. 483 с.

306. Троян С. С. Политическая борьба в Германии по вопросам колониальной политики в Африке в 1871–1890 гг.: автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03 / Ужгород. гос. ун-т. Ужгород, 1990. 30 с.

307. Троян С. С. Ідеологія та практика німецького колоніалізму в XVI–XIX ст.: автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.03 / Чернівецький ун-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 1995. 40 с.

308. Троян С. С., Косяк С. М. Німецькі колоніальні товариства (друга половина XIX століття). Рівне: РІС КСУ, 2008. 60 с.

309. Троян С. С., Троян П. С. «Чи потрібні Німеччині колонії?» Постановка та еволюція колониального питання в Німеччині (40-і- перша половина 80-х років XIX століття). Рівне: РДГУ, 2008. 112 с.

310. Троян С. С., Троян П. С. Отто фон Бісмарк і колониальне питання в Німеччині. Рівне: РІС КСУ, 2011. 224 с.

311. Троян П. С. Вплив владної еліти на політику Німецької імперії в 70 – 80-х рр. XIX ст. // Політологічний вісник: Збірник наукових праць. К.: Знання України, 2006. Вип. 21. С. 275–281.

312. Туполев Б. М. Германский империализм в борьбе за «место под солнцем». М.: Наука, 1991. 231 с.

313. Туполев Б. М. Германская колониальная политика и строительство железных дорог в Африке на рубеже XIX–XX веков // Ежегодник германской истории. М.: Наука, 1986. С. 51–73.

314. Уайт Л. Избранное: Эволюция культуры. М.: РОССПЭН, 2004. 1064 с.

315. Улановская И. А. Борьба за Восточную Африку и пресса (1884–1890). М.: Наука, 1969. 213 с.

316. Фей С. Происхождение мировой войны / предисл. А. Попова; пер. с англ. С. Соколова, А. Сперанского. М.: ОГИЗ, 1934. 386 с.

317. Фокин С. В. Колониальная политика Германии в 1871–1941 гг.: дис. ... д-ра ист. наук: 28.01.05 / Российская академия государственной службы при президенте Российской Федерации. М., 2004. 424 с.

318. Февр Л. Бои за историю / пер. с франц. А. А. Бобовича. М.: Наука, 1991. 629 с.

319. Хальгартен Г. Империализм до 1914 года / пер. с немец. А. Галкина. М., 1961. 695 с.

320. Хантон У. Судьбы Африки / пер. с англ. Л. Н. Прибытковского. М.: Изд. Вост. Лит., 1959. 339 с.

321. Хейфец Я. И. К истории колониальной политики германского империализма в 70-80-х гг. XIX века // Ученые записки Кабардинского педагогического института. Нальчик, 1955. Вып. 7. С. 104–125.

322. Хильгрубер А. Выдающиеся политики: Отто фон Бисмарк / пер. с немец. И. Жаровик, О. Рывкина. Ростов-на-Дону: Изд-во Феникс, 1998. 315 с.

323. Чарный И. С. Начало колониальной экспансии в Африке (1879–1885 гг.). М.: Наука, 1970. 213 с.

324. Чураков М. В. Проникновение германского колониализма в Марокко // Империализм и борьба рабочего класса: Сб. ст. М., 1960. С. 41–62.

325. Шмид В. Официальная и колониальная пресса Германии по вопросу заселения российскими немцами немецких колоний в Восточной Африке и позиция колониальных кругов (1906–1909 годы) // Известия Саратовского университета. 2011. т 11. Сер. история. Международные отношения, Вып 2, ч.1. С. 79–82.

326. Шмид В. Об особенностях колонизации восточноафриканских колоний Германии перед Первой мировой войной (регион Килиманджару–Меру) // Вопросы Германской истории. Сборник научных трудов. Д.: ДНУ, 2013. С. 226–236.

327. Шмид В. Из истории развития европейских школ в колониальных владениях Германии в Восточной Африке перед началом Первой мировой войны // Вопросы Германской истории. Сборник научных трудов. Д.: ДНУ, 2012. С. 202–209.

328. Штабский М. И. Позиция германской социал-демократии по колониальному вопросу в 1884–1894 годах // Ученые записки Пермского ун-та. 1966. № 149. С. 94–103.

329. Энгельгардт В. Германские колонии и чем грозит Германии их утрата. Ярославль: Тип. К.Ф. Некрасова, 1914. 32 с.

330. Эйсымонт В. С. Борьба вокруг колониального вопроса и рост шовинизма в Германии накануне ее первых колониальных захватов // Ученые записки Омского гос. пед. ин-та. Омск, 1975. Вып. 8. С. 103–107.

331. Эйсымонт В. С. Из истории колониальной политики юнкерско-буржуазной Германии // Ученые записки Омского гос. пед. ин-та. Омск, 1965. Вып. 22. С. 161–203.

332. Юршин А. А. Дискуссия в СДПГ по колониальному и военному вопросам во второй половине 1890-х гг. // Ученые записки колледжа «Номос». Воронеж, 2010. Вып. VII. С. 119–130.

333. Юршин А. А. Колониальный вопрос и милитаризм в оценках германской социал-демократии: автореф. дис. ... кан. ист. наук: 07.00.03 / Воронежский государственный университет. Воронеж, 2012. 28 с.
334. Ante Ulrich. Zur Grundlegung des Gegenstandsbereiches der politischen Geographie. Stuttgart, 1985. 184 s.
335. Baltzer Franz. Kolonial und Kleinbahnen. Berlin, 1920. 124 s.
336. Baudert S. Die evangelische Mission. Leipzig-Berlin: Verlag von B. H. Heubner, 1913. 123 s.
337. Baumgart Winfried. Deutschland im Zeitalter des Imperialismus 1890–1914. Stuttgart, 1986. 242 s.
338. Bauer Heinz Wilhelm. Deutschlands Kolonialforderung und die Welt: Forderungen der deutschen Raum-und Rohstoffnot. Leipzig, 1938. 110 s.
339. Bley H. South-West Africa under German rule 1894–1914. Evanston: Northwestern University Press, 1971. 297 p.
340. Blumhagen H. Südafrika. Hamburg: L. Freiderichsen & Co., 1921. 148 s.
341. Bormann Martin. Zwischen Kreuz und Fetisch. Die Geschichte einer Kongomission. Bayreuth: Hestia-Verl., 1965. 386 s.
342. Böhm-Udelhoven Michael. Die Prügelstrafe in den deutschen Kolonien Afrikas. Mainz, 2011. 30 s.
343. Brode Heinrich. British and German east Africa. London: Edward Arnold, 1911. 173 p.
344. Calvert Albert Frederick. South-West Africa. During the German the German occupation 1884–1914. London: T. Werner Laurie, 1915. 230 p.
345. Calvert Albert Frederick. Togoland. London: T. Werner Laurie, ltd., 1918. 86 p.
346. Calvert Albert Frederick. German est Africa. London: T. Werner Laurie, 1917. 122 p.
347. Deeken M. Das Geldwesen der deutschen Kolonien. Münster: Westf. Druck der Westfälischen Vereinsdruckerei, 1913. 73 s.

348. Deutsche evangelische Kirche im kolonialen Südlichen Afrika / hrsg. H. Lessing. Wiesbaden, 2011. 705 s.
349. Engelberg E. Deutschland von 1871 bis 1897 (Deutschland der Übergangsperiode zum Imperialismus). Berlin: VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1965. 446 s.
350. Fasching T. Die Organisation der Rechtspflege in den deutschen Schutzgebieten. München: Steinebach, 1914. 163 s.
351. Fernau J., Kayser K. Afrika wartet. Ein kolonialpolitisches Bilderbuch Potsdam, 1942. 114 s.
352. Fesser G. Die Kaiserzeit Deutschland 1871–1918. LZT, 2000. 168 s.
353. Frenssen G. Peter Moor's Journey to Southwest Africa. London, 1908. 244 p.
354. Freie Pressestimmen aus Südweste Pionierjahren von Golf Dornseif. URL: <http://www.golf-dornseif.de>. (дата звернення: 24.03.2013).
355. Gann L., Duignan P. The rulers of German Africa 1884–1914. Stanford University Press, 1977. 304 p.
356. German colonialism, visual culture, and modern memory / editor Volker M. Langbehn. London, 2010. 316 p.
357. German colonization / editor G. W. Prothero. London: Published By H. M. Stationery office, 1920. 141 p.
358. Geburtswehen und Sterbestunden der deutschen Kolonialpresse von Golf Dornseif. URL: <http://www.golf-dornseif.de>. (дата звернення: 23.02.2013).
359. Geld und Kaufkraft ab 1871. GenWiki. URL: http://wiki-de.genealogy.net/Geld_und_Kaufkraft_ab_1871 (дата звернення: 23.02.2013).
360. Graichen Gisela. Deutsche Kolonien: Traum und Trauma. Berlin: Ullstein, 1995. 479 s.
361. Gründer Horst. Geschichte der deutschen Kolonien. Zürich, 1995. 324 s.
362. Hartmann Wolfram. Urges in colony. Men and women in colonial Windhock 1890–1905 // Journal of Namibian studies. 2007. № 1. P. 39–71.

363. Hausen K. Deutsche Kolonialherrschaft in Afrika. Wirtschaftsinteressen und Kolonialverwaltung in Kamerun vor 1914. Zürich-Freiburg, 1970. 340 s.
364. Harles C. H. German colonies. London, 1918. 116 p.
365. Hesse H. Die Landfrage und die Frage der Rechtsgültigkeit der Konzessionen in Südwestafrika. Jena, 1906. 373 s.
366. Herman von Wissmann. Deutschlands größter Afrikaner / bearbeitet W. Steuber. Berlin, 1907. 580 s.
367. Hintrager O. Südwestafrika in der deutschen Zeit. Munich, 1956. 261 s.
368. Hoffmann Hermann von. Verwaltungs- und Gerichtsverfassung der deutschen Schutzgebiete. Leipzig: G. J. Göschen, 1908. 138 s.
369. Karsten P. «Wer ist mein nächster?» Negertypen aus Deutschwestafrika. Berlin, 1903. 128 s.
370. Klaus. J. Bade. Friedrich Fabri und der Imperialismus in der Bismarckzeit. Freiburg: Atlantis, 1975. 580 s.
371. Kolonialpolitischer Führer / Herausgegeben vom Kolonialpolitischen Aktionskomite. Berlin: Verlag Dr. Wedekind, 1907. 48 s.
372. Lewin Evans. The Germans and Africa. London, 1915. 317 p.
373. List Waldemar. Die Beteiligung Deutschlands an der Bekämpfung des Sklavenhandels und Sklavenraubes. Würzburg: Buchdr. F. Staudenraus, 1907. 75 s.
374. Loth H. Die christliche Mission in Sudwestafrika. Zur destruktiven Rolle der Rheinischen Missionsgesellschaft bei Prozess der Staatsbildung in Sudwestafrika (1842–1893). Berlin : Akademie-Verlag, 1963. 180 s.
375. Mantei Herru Sebastian. Die Entwicklungsgeschichte des Post- und Telegraphenwesens in der Kolonie Deutsch-Südwestafrika (1884–1915): Diss. ... Dr. Philosophie / Universität Halle/Wittenberg. Magdeburg, 01.12.2004. 342 s.
376. Mansfeld A. Urwald-Dokumente. Vier Jahre unter den grossflussnegern Kameruns. Berlin: D. Reimer, 1908. 309 s.
377. Mann Colo. Deutsche Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts. Fr. am Mein: Fischer, 1992. 1064 s.

378. Meyer Claus-Peter. Das Geld-Bank- und Währungswesen im ehemaligen deutschen Schutzgebiet Deutsch-Ostafrika // MünzenRevue 2004. № 5. S. 45–52.
379. Meyer Hans. Die Eisenbahnen im tropischen Afrika eine kolonialgeschichtliche Stadia. Leipzig: Duncker&Humblot, 1902. 186 s.
380. Müller Fritz Ferdinand. Kolonien unter der Peitsche. Berlin, 1962. 172 s.
381. Neddermann Hauke. Frauen in den deutschen Kolonien. Berlin, 2009. 284 s.
382. Nipperdey Thomas. Deutsche Geschichte 1866–1918: III Bd. München, 1994. Bd. I: Arbeitswelt und Bürgergeist. 879 s.
383. Nussbaum Manfred. Vom «Kolonialenthusiasmus» zur Kolonialpolitik der Monopole; zur deutschen Kolonialpolitik unter Bismarck, Caprivi, Hohenlohe. Berlin: Akademie-Verlag, 1962. 167 s.
384. Orth Kerstin. Die Migration in die deutschen Kolonien (1884–1914). Düsseldorf: GRIN, 2006. 80 s.
385. Perras A. Carl Peters and German imperialism 1856–1918. New York, 2004. 299 p.
386. Philosophie der Eroberer und koloniale Wirklichkeit: Ostafrika 1884–1918 / hrsg. Von Kurt Büttner und Heinrich Loth. Berlin: Akademie-Verlag, 1981. 480 s.
387. Pohl H. Kritische Rundschau über ältere deutsche Ansiedlungen in den Tropen, zur Feststellung der Bedeutung von Togo, Kamerun und Deutsch-Ostafrika für die deutsche Auswanderung. Bonn: Druck von J. W. Heeg, 1905. 136 s.
388. Puaux R. The German colonies what is to become of them? London: Wightman & Co., ltd, 1918. 39 p.
389. Rachfahl F. Deutschland die Weltpolitik 1871–1914. Stuttgart: Moritz, 1923. Bd 1: Die Bismarcksche Aera. 820 s.
390. Schöfert A. Aus Deutsch-Ostafrika – Wanderbilder von R. Hellgrewe.

Arne

Schöfert.

URL:

<http://www.reichskolonialamt.de/inhalt/hellgrewe/hellgrewe.htm> (дата звернення: 24.02.2013).

391. Schnee H. German colonization past and future: the truth about the German colonies. New York: Alfred A Knorf, 1926. 176 p.

392. Schnee H. Deutsches Kolonial-Lexikon: III Bde. Leipzig: Quelle & Veyer, 1920. Bd. I. 776 s.

393. Schnee H. Deutsches Kolonial-Lexikon: III Bde. Leipzig: Quelle & Veyer, 1920. Bd. II. 698 s.

394. Schnee H. Deutsches Kolonial-Lexikon: III Bde. Leipzig: Quelle & Veyer, 1920. Bd. III. 778 s.

395. Sebald Peter. Togo 1884–1914 Eine Geschichte der deutschen "Musterkolonie" auf der Grundlage amtlicher Quellen: mit einem Dokumentenanhang. Berlin, 1987. 792 s.

396. Sebald Peter. Auf deutschen Spuren in Lome. Lome, 1997. 60 s.

397. Sembritzki E. Kolonial-Gedicht- und Liederbuch. Berlin, 1911. 72 s.

398. Speitkamp Winfried. Deutsche Kolonialgeschichte. Stuttgart: Reclam, 2005. 207 s.

399. Speitkamp Winfried. Deutsche Kolonialdenkmäler in Afrika. Möglichkeiten und Grenzen des interkulturellen Transfers von Erinnerungsweisen // Spiegel der Forschung. Wissenschaftsmagazin. 2000. 17. S. 4–12.

400. Spellmeyer H. Deutsche Kolonialpolitik im Reichstag. Stuttgart: Kohlhammer, 1931. 140 s.

401. Spellmeyer H. Bismarcks parlamentarische Kämpfe um seine Kolonialpolitik. Stuttgart: Kohlhammer, 1931. 41 s.

402. Stuhlmann F. Deutsch-Ost-Afrika. Beiträge zur Kulturgeschichte von Ostafrika. Berlin: D. Reimer (E. Vohsen), 1909. 898 s.

403. Taufpate Luther und sein Wüstendampfochse in DSWA von Golf Dornseif. URL: <http://www.golf-dornseif.de>. (дата звернення: 23.02.2013).

404. Tetzlaff R. Kolonie Entwicklung und Ausbeutung. Wirtschafts- und Sozialgeschichte Deutsch-Ostafrikas 1885–1914. Berlin: Duncker u. Humblot, 1970. 309 s.
405. Theal George McCall. History of south Afrika: vol. II. London: George Allen & Unwin LTD., 1919. V. II: under the administration of the Dutch East India Company (1652 to 1795). 319 p.
406. Trotha Trutz von. Koloniale Herrschaft. Tübingen: Mohr Siebeck, 1994. 516 s.
407. Traditionsverband ehem. Schutz- und Überseetruppen: Galerie. URL: <http://www.traditionsverband.de> (дата звернення: 27.09.2012).
408. Utermark Sören Moringen. Schwarzer Untertan versus schwarzer Bruder. Bernhard Dernburgs Reformen in den Kolonien Deutsch-Ostafrika, Deutsch-Südwestafrika, Togo und Kamerun: Diss. ... Doktor. Philosophie / der Universität Kassel. Kassel, 20.07.2012. 366 s.
409. Weidner F. Die Haussklaverei in Ostafrika. Vena: Verlag von Gustav Fischer, 1915. 209 s.
410. Wettstein K. A. Streiflichter zu der Frage. Zürich, 1907. 142 s.
411. Weston F. The black slaves of Prussia. New York: Houghton Mifflin Company, 1918. 22 p.
412. Westermann D. Geschichte Afrikas. Staatenbildungen südlich der Sahara. Köln: Greven-Verl., 1952. 492 s.
413. Wehler H. U. Bismark und der Imperialismus. München: Deutscher Taschenbuch-Verlag, 1976. 586 s.
414. Winzen P. Bülow's Weltmachtkonzept: Untersuchungen zur Frühphase seiner Außenpolitik 1877–1901. Boppard am Rhein: Boldt, 1977. 462 s.
415. Windelband W. Bismarck und die europäischen Großmächte 1879–1885: auf Grund unveröffentlichter Akten. Essen, 1940. 699 s.
416. Wildenthal L. German Women for Empire, 1884–1945. London, 2001. 336 p.

417. Wolfgang Lauber. Klimagerechte Architektur in den afrikanischen Tropen: Doktor-Ingenieur / Univ. Kaiserslautern, Fachbereich Architektur, Raum- und Umweltplanung, Bauingenieurwesen. Stuttgart, 2003. 220 s.

418. Wued J. A. Die Rolle der Burenrepubliken in der Auswärtigen und Kolonialen Politik des Deutschen Reiches in den Jahren 1883–1900. Numberg: Uebler, 1927. 171 s.

419. Yawo Sena. Mädchen- und Frauenbildung in den deutschen Afrika-Rijlnien (1884–1914): Diss. ... Doktor. Philosophie / Ruhr-Universität Bochum. Bochum. 22.12.2005. 274 s.

420. Zimmermann E. The German empire of Central Africa / Translated from the original german with an introduction by Edwyn Bevan. New York: George H. Doran company, 1918. 63 p.

421. Zimmermann A. Geschichte der Deutschen Kolonialpolitik. Berlin: Mittler u. Sohn, 1914. 330 s.

422. Zimmermann A. Die Kolonialreiche der Grossmächte 1871–1916 Berlin: Ullstein, 1916. 250 s.

423. Zimmermann A. Die Kolonialpolitik Grossbritanniens. Berlin: Mittler, 1898. 479 s.

424. Zurstrassen Bettina. Die Steuerung und Kontrolee der kolonialen Verwaltung und ihrer Beamten am Beispiel des «Schutzgebietes» Togo (1884–1914): Diss. ... Doktors der Philosophie / Universität der Bundeswehr München Fakultät für Sozialwissenschaften. 2005. 313 s.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Статті в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Луценко С. М. Соціальна структура германського колоніального суспільства в Африці // Зб. наук. праць. Серія «Історія та географія». Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2013. Вип. 47. С. 77–83.
2. Луценко С. М. Правовое регулирование жизни колонистов в африканских колониях Германии (1884–1918 гг.) // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Зб. наук. праць. ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2014. Вип. 17. С. 108–118.
3. Луценко С. М. Формування культури німецької колоніальної спільноти в африканських протекторатах Німеччини наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. // Наук. зап. Тернопільського нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія історія. Тернопіль, 2014. Вип. 2. Ч. 3. С. 121–125.
4. Луценко С. М. Міжцивілізаційні контакти та їхні наслідки у німецьких африканських колоніях ХІХ–ХХ століть // Наук. збірник. Полтавський національний педагогічний університет ім. В. Г. Короленка. Полтава, 2016. Вип. 34-35. С. 106–115.
5. Луценко С. М. Формування адміністративної та військової системи в африканських колоніях Німеччини // Наук. зап. Тернопільського нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія історія. Тернопіль, 2016. Вип. 1. Ч. 2. С. 54–57.
6. Луценко С. М. Формирование хозяйственного уклада переселенцев в африканских колониях Германии в конце ХІХ – начала ХХ вв. // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Зб. наук. праць. ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2016. Вип. 19. С. 75–86.

7. Луценко С. М. Формирование и обустройство переселенческих поселений в германских африканских колониях в конце XIX – начале XX в. // Вестник Санкт-Петербургского университета. СПбГУ, 2014. Серия 2. Выпуск 4. С. 224–233.

Статті які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Луценко С. М. Особенности германской системы управления и юриспруденции в африканских колониях // Вісник Національного університету «Юридична Академія України ім. Ярослава Мудрого» Серія: Економічна теорія та право. Харків, 2012. Вип. 4 (11). С. 216–223.

9. Луценко С. М. Деятельность Германского колониального общества // Зб. наук. праць. Серія «Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин» Луганського нац. ун-т. ім. Т. Шевченко. Луганськ, 2013. Вип. 4. С. 112–116.

10. Луценко С. М. Почтовая открытка как средство колониальной пропаганды в Германии в конце XIX в. – в начале XX в. // Глобальні військово-політичні протистояння у XX ст.: світовий та регіональний вимір (до 100-річчя Першої світової війни): матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Запорізький національний ун-т. Запоріжжя, 2014. С. 170–175.

11. Луценко С. М. Формирование хозяйственного уклада немецких колонистов в африканских протекторатах в конце XIX – начале XX в. // Каразінські читання (історичні науки). Тези доповідей 68-ї міжнародної наукової конференції. Харків, 2015. С. 74–75.

ДОДАТОК Б

Південно-Західна Африка

Час перебування на посаді	Рейхскомісари і губернатори
1885–1890 рр.	Рейхскомісар доктор юстиції Генріх Герінг
1890–1891 рр.	Виконуючий обов'язки рейхскомісара Луї Нельс
1891–1894 рр.	Рейхскомісар майор Курт фон Франсуа
1894–1905 рр.	Губернатор Теодор Готтхельф Лейтвейн
1905 р.	Губернатор генерал-лейтенант Лота фон Трота
1905–1907 рр.	Губернатор Фрідріх фон Линдеквіст
1907–1910 рр.	Губернатор Бруно фон Шукман
1910–1915 рр.	Губернатор доктор Теодор Зейтц

Джерела: [390, s. 742; 392, s. 456].

ДОДАТОК В

Східна Африка

Час перебування на посаді	Рейхскомісари і губернатори
1885–1888 рр.	Рейхскомісар доктор Карл Петерс
1888–1891 рр.	Рейхскомісар майор Герман фон Вісман
1891–1893 рр.	Губернатор барон Юліус фрайхерр фон Зоден
1893–1895 рр.	Губернатор доктор Генріх фон Шнее
1895–1896 рр.	Губернатор майор Герман фон Вісман
1896–1901 рр.	Губернатор Едуард фон Ліберт
1901–1906 рр.	Губернатор Густав Адольф фон Гетцен
1906–1912 рр.	Губернатор доктор юстиції Альбрехт фон Рехенберг
1912–1918 рр.	Губернатор Генріх Альбрехт Шнее

Джерела: [390, s. 746; 391, s. 454].

ДОДАТОК Д

Камерун

Час перебування на посаді	Рейхскомісари і губернатори
1884–1885 рр.	Рейхскомісар Густав Нахтігаль
1885–1891 рр.	Губернатор Юліус фрайхерр фон Зоден
1891–1895 рр.	Губернатор Ойген фон Циммерер
1895–1907 рр.	Губернатор Йєско фон Путткамер
1907–1910 рр.	Губернатор Теодор Зейтц
1910–1912 рр.	Губернатор Отто Глейм
1912–1916 рр.	Губернатор Карл Єбермаєр

Джерела: [390, s. 740].

ДОДАТОК Е

Того

Час перебування на посаді	Рейхскомісари і губернатори
1884–1885 рр.	Оберкомісар барон Юліус фрайхерр фон Зоден
1885–1887 рр.	Комісар Єрнст Фалкентал
1887–1888 рр. і 1891–1895 рр.	Губернатор Йєско фон Путткамер
1888–1891 рр.	Губернатор Ойген фон Циммерер
1895–1902 рр.	Губернатор Аугуст Келер
1902–1903 рр.	Губернатор Вольдемар Хорн
1903–1910 рр.	Губернатор граф Юліус Зех Неофен
1910–1912 рр.	Губернатор Єдмунд Брюкнер
1912–1914 рр.	Губернатор герцог Адольф Фрідріх Мекленбург-Шверін

Джерела: [392, s. 497].

ДОДАТОК Ж

Південно-Західна Африка

Час перебування на посаді	Командувачі охоронними військами
1894–1895 рр.	майор Курт фон Франсуа
1897–1904 рр.	підполковник Теодор Г. Лейтвейн
1904–1906 рр.	генерал-лейтенант Лотар фон Трота
1906–1907 рр.	генерал-майор Бертольд фон Деймлінг
1907–1911 рр.	полковник Людвиг фон Єсторфф
1912–1915 рр.	підполковник Йоахім фон Хайдебрек

Джерела: [392, s. 324].

ДОДАТОК И

Камерун

Час перебування на посаді	Командувачі охоронними військами
1894–1896 рр.	майор Макс фон Штеттен
1897–1901 рр.	майор Ольтвиг Вільгельм Адольф фон Кампц
1901–1903 рр.	полковник Курт фон Пафел
1903–1908 рр.	генерал-майор Франц Л. В. Мюллер
1908–1913 рр.	підполковник Пудер
1914–1916 рр.	майор Карл Циммерман

Джерела: [392, s. 324].

ДОДАТОК К

Східна Африка

Час перебування на посаді	Командувачі охоронними військами
1888–1891 рр.	майор Герман фон Вісман
1891–1893 рр.	прем'єр-лейтенант Єміль фон Целевскі
1893–1895 рр.	полковник Фрейер фон Шале
1895–1897 рр.	підполковник Лотар фон Трота
1897–1901 рр.	генерал-майор Єдуард фон Либерт
1901–1906 рр.	майор Адольф Г. фон Гетцен
1907–1914 рр.	підполковник Курт фон Шлейніц
1914–1918 рр.	полковник Пауль фон Леттов-Форбек

Джерела: [392, s. 324].

ДОДАТОК Л

Камерун і Східна Африка (1908 р.).

Колонії	Камерун	%	Восточная Африка	%
Загальна кількість колоністів	1128	100	2845	100
Чиновники/військові	29/155	2,66/13,75	122/200	4,29/7,02
Місіонери	97	8,63	349	12,27
Комерсанти	381	33,77	227	7,98
Фермери/плантатори	0/105	0/9,32	60/419	2,11/14,73
Робітники та ін.	198	17,56	577	20,29
Жінки/діти	112/51	9,7/4,52	507/384	17,82/13,49

Джерела: [255, с. 152–153; 317, с. 113; 382, с. 20].

ДОДАТОК М

Того і Південно-Західна Африка (1908 р.).

Колонії	ПЗА	%	Того	%
Загальна кількість колоністів	12208	100	268	100
Чиновники/військові	565/4720	4,63/38,67	48/15	17,91/5,59
Місіонери	79	0,64	42	15,68
Комерсанти	827	6,78	51	19,03
Фермери/плантатори	1144/18	9,37/0,15	0/8	0/2,98
Робітники та ін.	1937	15,86	49	18,29
Жінки/діти	1491/1427	12,22/11,68	50/5	18,66/1,86

Джерела: [317, с. 128; 382, с. 20; 422, с. 45].